

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMI-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №4, 2015

HƏRBİ TƏHSİL SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İNKİŞAFI SILAHLI QÜVVƏLƏRİN RƏHBƏRLİYİNİN VƏ XÜSUSİ TƏYİNATLI TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN QARŞISINDA DURAN ƏN VACİB TAPŞIRIQLARDAN BİRİDİR

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№ 4 (11) NOYABR-DEKABR 2015-ci il

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

M Ü N D Ə R İ C A T

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSIYA KOLLEGIYASI

**H. PİRİYEV
Z. HÜSEYNOV
E. MÜŞTEHİDZADƏ
B. QULİYEV
R. İSMAYILOV
F. QULAMOV
B. GÖZƏLOV
S. BABAYEV
C. AĞAYEV
M. ABİYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

MÜDAFİƏDƏ MEXANİKLEŞDİRİLMİŞ BÖLÜK VƏ TƏQİMİN DÖYÜŞ İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

M. ƏZİZOV 2

ƏMƏLİYYATLARDA (DÖYÜŞLƏRDƏ) RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA KONSEPSİYASININ MÜASİR İNKİŞAF TENDENSİYALARI

E. BALAYEV 12

MOTOATICI BRİQADANIN HÜCUMA HAZIRLANMASI VƏ KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİ

A. FƏRƏCOV 22

HÜCUMDA MOTOATICI BÖLÜYÜN GÜCLƏNDİRMƏ VƏSİTƏLƏRİ İLƏ DÖYÜŞ İMKANLARININ ƏSASLANDIRILMASI

F. BƏDƏLOV 28

MÜASİR DÖYÜŞLƏRDƏ DÜŞMƏNƏ ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN ƏSASLARI

Z. CƏFƏROV 38

ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN PLANLAŞDIRILMASI METODİKASININ İNKİŞAFININ ƏSASLARI

R. ƏZİZOV 44

OBYEKTİN ZENİT-RAKET MÜDAFİƏSİNİN ƏSASLARI

E. RÜSTƏMOV 49

HÜCUM ZAMANI DAĞLARDA KƏŞFİYYATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

E. İBRAHİMOV 59

HƏRBİ NƏZƏRİYYƏ

GRUP ÇALIŞMALARININ HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ METODİKASI

V. İSBƏNDİYAROV 65

ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİNİN İZİ İLƏ

ERMƏNİ AVANTÜRİZMİ, MÜNAQİŞƏLƏR VƏ ONLARIN YARANMA SƏBƏBLƏRİ, DEMOQRAFİK SİYASƏTİN MƏNTİQİ SONLUĞU

V. XANİYEV 72

MÜDAFİƏDƏ MEXANİKLƏŞDİRİLMİŞ BÖLÜK VƏ TAQIMIN DÖYÜŞ İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

Polkovnik-leytenant Mehman ƏZİZOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Acar sözlər: mexanikləşdirilmiş bölük müdafiədə, taqımın döyüş imkanları, bölük və taqımın döyüş imkanlarının hesablanması.

Ключевые слова: механизированный рота в обороне, боевые возможности взвода, вычисление боевых возможностей роты и взвода.

Keywords: mechanized company in defence, combat possibilities of the platoon, calculation of the combat possibilities mouths and platoon.

zım gəlir:

- döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün nə qədər və hansı qüvvələr lazımdır;
- mövcud olan qüvvə və vasitələrlə hansı tapşırığı yerinə yetirmək olar;
- qarşı duran tərəflərin

Yəqin ki, döyüş ərəfəsində olan hər bir sərkində düşünür:

“Mövcud olan qüvvə və vasitələrlə döyüşdə necə qələbə qazanmaq olar”?

Keçmişdə döyüşün müvəffəqiyyəti praktiki olaraq süvarilərin, piyadaların sayından və daha sonra isə pulemyotların, topların və s. varlığından asılı olurdu.

Qüvvələrimizin düşmən qüvvələri ilə müqayisəsi əsasən kəmiyyət göstəriciləri üzrə həyata keçirilirdi. Texniki tərəqqi hərbi işində inqilab yaratdı, döyüş fəaliyyətlərinin üsul və formalarını kökündən dəyişdirdi.

Müasir dövrdə hərbi nəzəriyyənin və praktikanın vəziyyəti və perspektivi bölmələrin döyüş imkanlarının hesablanması üçün dəqiq metodikalardan dərinlən istifadə etməyi tələb edir. Bu, döyüş gücünün, məhvetmə qabiliyyətinin artması və silahlı mübarizə vasitələrinin mürəkkəbləşdirilməsindən, qərarın qəbul edilməsi üçün verilən vaxtın azaldılmasından, tabeçilikdə olanlara tapşırıqların müəyyən edilməsində yol verilən səhvlərə görə cavabdehliyin artırılmasından irəli gəlir. Buna görə bölmələrə döyüş tapşırıqlarının əsaslandırılması riyaziyyatsız mümkün deyil.

Döyüşə qərarı işləyib hazırladıqda komandirə aşağıda qeyd olunan suallara cavab vermək la-

müəyyən bir tərkibi ilə döyüşdən hansı nəticəni gözləmək olar;

– mövcud olan qüvvə və vasitələrdən necə istifadə etmək lazımdır ki, döyüşün məqsədinə az itki verməklə nail olunsun.

Bölmələrin döyüş imkanlarının müəyyən edilməsini bilməklə bu suallara cavab vermək olar. Nəticəni müəyyən etməyi bacarmaq tabeçilikdə olanlara döyüş tapşırıqlarının obyektiv qoyulmasına əsaslanır. Görkəmli sərkində H.Aslanov qeyd etmişdir ki, “Mümkün olmayan tapşırıqların verilməsi itkilərdən, qüvvələrin tükənməsindən və hərbi ruhun sarsıtılmasından başqa heç nə vermir.” Eyni zamanda tabeçilikdə olanlara asan döyüş tapşırıqlarının verilməsi onları intizamsızlığa və zəifliyə öyrədir.

Bölmələrin (hissələrin) döyüş imkanlarını müəyyən etmək üçün hal-hazırda mövcud silahların imkanlarını, həmçinin düşmən qoşunları ilə müqayisədə keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarını nəzərə çarpdıran formulların, cədvəllərin, qrafiklərin, monoqramaların və s. köməyi ilə müxtəlif hesablama üsulları tətbiq olunur. Hazırkı məqalədə silahlı mübarizə vasitələrin döyüş potensiallarının müqayisəsi əsasında bölmələrin döyüş imkanlarının hesablanması nəzərdən keçirəcəyik.

DÖYÜŞ İMKANLARI

Döyüş imkanları – bu konkret şəraitdə müəyyən edilmiş vaxt ərzində müəyyən döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üzrə bölmələrin, hissələrin və birləşmələrin imkanlarını xarakterizə edən kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləridir.

Döyüş imkanları asılıdır:

- şəxsi heyətin sayından, onun döyüşə hazır olma səviyyəsindən;
- silahların, döyüş və digər texnikaların varlığından, vəziyyətindən və keyfiyyətindən;
- komandir heyətinin bölmələri idarəetmə bacarığından;
- qoşunların təşkilati strukturundan və onların maddi-texniki vəsaitlərlə təmin olunmasından;
- düşmənin tərkibindən və yerləşdiyi ərazi şəraitindən;
- döyüş təşkil olunan və aparılan zaman meteoroloji şəraitdən, havanın vəziyyətindən, ilin və sutkanın vaxtından.

Müxtəlif qoşun hissələri bölmələrinin döyüş imkanları bu göstəricilərlə ifadə olunur:

- hücum cəbhəsinin genişliyi ilə (dayaq məntəqələrinin ölçüləri ilə);
- bölmələrin döyüş tapşırıqlarının dərinliyi ilə;
- bölmələrin irəliləmə templəri ilə;
- məhvetmə vasitələrinin fəaliyyət radiusu ilə;
- bölmələrin (atəş vasitələrinin) atəş açmağa

hazır olma vaxtı ilə.

Döyüş imkanları ibarətdir:

- atəş imkanlarından;
- zərbə qüvvəsindən (zərbə imkanlardan);
- manevrdən (manevr imkanlarından).

Atəş imkanları bölmələrin (hissələrin) atəş vasitələrilə müəyyən edilmiş məhv etmə dərəcəsi ilə yerinə yetirilə bilən, atəş tapşırıqlarının ümumi həcmi xarakterizə edən kəmiyyət-keyfiyyət kateqoriyasıdır. Motoatıcı (tank) bölüyün və taburun atəş imkanları, bir qayda olaraq, ştat və

əlavə verilmiş artilleriyanın, tankların, PDM, TƏV, HHM vasitələrinin və bütün atıcı silah növlərinin atəş imkanlarının cəmi ilə ifadə olunur (müdafiə döyüşü aparıldıqda atəş imkanlarına mina partlayıcı maneələr də daxil olur). Motoatıcı (tank) taqımın atəş imkanları tankların, PDM, TƏV və bütün atıcı silah növlərinin, həmçinin əlavə verilmiş atəş vasitələrinin atəş imkanları ilə hesablanır.

Atəş vasitələri ilə həyata keçirilən hücumun nəticə düşməyə vurulan zərbələrin məhvetmə dərəcəsi ilə ifadə olunur.

Atəş imkanlarının göstəricilərinə: məhv ediləcək obyektlərin miqdarı və onların məhv edilmə dərəcəsi; düşmənin məhv ediləcək silahlandırma vasitələrinin və döyüş texnikalarının miqdarı; düşməyə vurulan zərərin riyazi göstəriciləri aiddir.

Zərbə gücü motoatıcı və tank bölmələrinin atəş və hərəkətinin əlaqələnməsi hesabına düşməni məhvetmə bacarığıdır. Ümumqoşun bölmələrinin zərbələrində ştatda olan, əlavə verilən və himayə edən artilleriya, tanklar, PDM, TƏV, avtomatik qumbaraatanlar və bütün atıcı silah növləri iştirak edə bilər.

Müdafiədə zərbə gücü müdafiəyə soxulan düşmənin darmadağın edilməsi zamanı və əks-həmlənin keçirilməsi zamanı istifadə olunur.

Zərbə gücü hücum edən düşmənin qüvvə və va-

sitələrinin sıxlığından asılıdır və qarşıduran tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti ilə xarakterizə olunur. Ümumqoşun bölmələrinin döyüş qüvvəsi və vasitələrin sıxlığı yüksək, düşməndə isə az olarsa, dost tərəfin zərbə gücü bir o qədər yüksək olar, beləliklə də, qoyulmuş tapşırıq tez yerinə yetirilər.

Zərbə gücünün əsasını adətən müstəqil döyüş aparan motoatıcı və tank bölmələrinin zirehli texnikaları (tank, PDM, ZTR) və canlı qüvvəsi təşkil edir.

Onlar düşmənin atəş vasitələrini yalnız atəşlə deyil, hətta tırtıllarla da məhv etməyə qadirdirlər. Bu zaman zərbə və atəş gücü birlikdə özünü göstərir, buna da döyüşdə iştirak edən bütün qüvvə və vasitələrin dəqiq və fasiləsiz qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili və saxlanması ilə nail olunur.

Manevr – müxtəlif silahlı qüvvənin qoşun qisimləri və xüsusi qoşunların bölmələrinin, hissələrinin hərəkət dərəcəsi və irəliləməsini tez həyata keçirməsini, döyüş fəaliyyətlərinin hazırlığı və gedişi zamanı açılmaq qabiliyyətini, hərbi texnikanın sürətini və hərəkət istiqamətini dəyişmək imkanlarını xarakterizə edən xüsusiyyətdir.

Manevr (manevr imkanları) qüvvə və vasitələrin qarşılıqlı yerləşməsini təşkil etmək və tez dəyişmək, bu və ya digər düzülüş yaratmaq, müəyyən vaxtda müəyyən fəaliyyətlərə hazır olmaq, ilkin zərbənin gücünü artırmaq, qüvvələri bir istiqamətdən digərinə köçürmək, radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə zonalarını, dağıntı və yanğınları dəf etmək və öz atəş vasitələrini düşmənin ən vacib obyektlərini məhv etmək üçün yəndən bölüşdürmək qabiliyyətidir. Bundan əlavə, müdafiədə manevr – bölmələrin müdafiəni təşkil etmək yerlərini tez tutmaq (bunun üçün döyüş düzülüşünün elementlərini təhdid olunan hər hansı bir istiqamətə qısa vaxtda köçürmək)əks həmlələri keçirmək, düşmənin çıxarılan desantını məhv etmək qabiliyyətini xarakterizə edir.

Manevrin məqsədi düşməni atəş açmaqda və zərbə endirməkdə, etibarilə müdafiə üçün əlverişli olan hüdudları tutmaq, təhdid istiqamətlərində qüvvələrin artırılmasında düşməni qabaqlamaqdır, bu da atəş vasitələrinin, zərbəçi qüvvələrin və əlverişli şəraitin tam istifadəsinə imkan

yaradır. Hücumdə manevrlik adətən bölmələrin manevri həyata keçirdikləri vaxt göstəriciləri ilə xarakterizə olunur.

Manevr niyyətinə görə sadə olmalı, cəld, gizli və düşmən üçün qəfil həyata keçirilməlidir. Qüvvə və vasitələrin manevrliyində atəşlə zərərvurma nəticələrinin vaxtında və tam istifadəsi vacibdir.

Bütün hallarda bölmələrin döyüş qabiliyyətini saxlamaqla döyüş tapşırığı yerinə yetirmək vacib şərtidir.

1.1. Düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə atəş imkanlarının hesablanması üçün ilkin məlumatlar.

Bir çox dövlətlərin ordularının silahlanmasında taktiki-texniki xarakteristikalarına görə, müxtəlif keyfiyyətlərə malik olan tanklar, piyadaların döyüş maşınları, zirehli transportyorlar, tank əleyhinə vasitələr var. Bundan əlavə bu və ya digər texnika növlərinin təkmilləşdirilmiş nümunələri atəş gücünə, zirehinə, hərəkətliyinə, raketlərin (mərmilərin) dəqiq dəyməsinə görə baza modellərindən iki dəfə və daha çox üstündür. Məsələn: təkmilləşdirilmiş T-72B tankı daha müasir tənzimləyicinin, idarəedilən silahların, dinamik qorunmanın, güclü mühərrikin quraşdırılmasına görə T-72D tankından üstündür. Tankların üzərinə “**Ştora**”, “**Drozd**” tipli aktiv qorunma sisteminin quraşdırılması (T-80UD, T-90S) onların fəaliyyət qabiliyyətlərini artırır.

Eyni zamanda xarici dövlətlərin ordularının silahlanmasında lokal müharibələrdə və toqquşmalarda döyüş tətbiqinin təcrübəsini nəzərə alaraq daimi təkmilləşdirilən döyüş texnikaları var. Əsasən məhvetmə məsafəsinin (radiusunun), zirehdəlmə qabiliyyətinin, həmçinin ekipajın qorunmasının artırılmasına xüsusi fikir verilir. Məsələn: ABŞ ordusunda “**Breddi**” PDM qeyd olunan istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilir:

a) fəaliyyət qabiliyyətinin artırılması – dinamik qoruyucu quraşdırılır (ön proyeksiyada zirehin ekvivalenti 550-650 mm-ə çatır); şüşə lif əsasında gövdənin hazırlanması üçün kompozisiya materiallardan istifadə olunur ki, bu da fəaliyyət qabiliyyətini 25% artırır, çəkini 40% azaldır;

b) atəş gücü 40-50 mm avtomatik topun və TƏİR TOU-2 (3) quraşdırılması müasir döyüş

sursatlarının tətbiqi hesabına artırılır.

Beləliklə, düşmənin tankları və digər zirehli obyektləri ilə mübarizədə bölmələrin atəş imkanlarının hesablanması üçün öz qoşunlarının və düşmən qoşunlarının silah və hərbi texnikalarının keyfiyyətini nəzərə almaq lazımdır. Bu, bütün silah və hərbi texnika nümunələrini silahlanmanın hesab vahidinə gətirmək nəticəsində həyata keçirilir.

Silahlanmanın hesab vahidi – silahların və hərbi texnikanın döyüş potensialını ölçmək üçün şərti kəmiyyətdir. Hesablamalarda vahid kimi T-72A tankının döyüş potensialı qəbul edilmişdir. Bütün digər vasitələr (bizim və xarici ordular): digər markalı tanklar, PDM, TƏV və s. qarşılıqlı döyüş şəraiti üçün T-72A tankının döyüş potensialına uyğunlaşdırılıb.

SİLAH VƏ DÖYÜŞ TEXNİKALARININ ADLARI	POTENSİAL
TANK, PDM, ZTR	
M1 "Abrams"	1,47
M1 A1 "Abrams"	1,87
M60 A2	2,60
"Leopard" 1A4	0,88
"Leopard" 2	1,90
"Leopard" 3	2,80
"Çiften" MK-5	0,92
AMX-30-V2	0,65
"Leklerk" 1	1,80
PDM M2 "Bredli"	0,55
PDM-M3	0,55
PDM "Marder"	0,26
PDM "Marder" A1 (A2)	0,45
"Luks" ZTR TƏİR ilə	0,26
ZTR TƏİR-siz	0,06
TƏV	
"Xot"	0,58
"TOU"	0,56
"Milan"	0,46
"Drakon"	0,32
"Vidjelend"	0,24
"Yaqdpançer"	0,37
120 mm BO	0,14
106 mm BO	0,16
90 mm TƏƏR	0,07
TƏQ "Pançerfaust"	0,20

CƏDVƏL 1. XARİCİ ORDULARIN SİLAH NÜMUNƏLƏRİNİN DÖYÜŞ POTENSİALI

SİLAH VƏ DÖYÜŞ TEXNİKALARININ ADLARI	POTENSİAL
TANK, PDM, ZTR	
T-64A	0,88
T-64B	1,24
T-72	0,88
T-72A	1,00
T-72B	1,65
T-80	1,06
T-80B	1,65
T-80 UD	1,85
BMP (PDM) -1	0,47
BMP (PDM) -2	0,43
BMP (PDM) -3	0,65
BMQT-T	0,88
BMD (DDM)	0,47
TƏV	
“Konkurs”	0,45
“Fleyta”	0,46
“Falanqa”	0,41
“Malyutka-P”	0,39
“Faqot”	0,36
Daşınan “Faqot”	0,32
“Şturm”	0,58
100 mm TƏP MT-12	0,38
SPQ (TƏDQ)-9	0,15
RPQ (TƏƏQ)-7V	0,07
RPQ (TƏƏQ)-16	0,09
RPQ (TƏƏQ)-7V (tandemli TƏQ ilə)	0,20

CƏDVƏL 2. ORDUNUN SİLAH NÜMUNƏLƏRİNİN DÖYÜŞ POTENSİALI

Zirehli obyektlərlə mübarizə üzrə atəş imkanlarının hesablanması zamanı döyüş səmərəliliyinin

əmsalını da nəzərə almaq lazımdır (cədvəl 3). Onlar göstərir ki, bizim tank əleyhinə vasitələ-

SİLAH VƏ HƏRBİ TEXNİKA TİPLƏRİNİN ADLARI	MİQDAR, ƏDƏD	DÖYÜŞ POTENSİALININ ƏMSALI	DÖYÜŞ POTENSİALI (SİLAH VAHİDİNİN HESABL.)
Atıcı silah AKS-74, AKS-74u, AK-74, SVD RPK-74, PKM, PKT QP-25 PM Döyüş potensialı	102 23 27 20	0,01 0,04 0,02 0,01	1,02 0,92 0,52 0,2 2,66
Tank, PDM, ZTR, KQM BMP (PDM)-2 BMP (PDM)-2K SBR 3 Döyüş potensialı	10 1 1	0,53 0,53 0,03	5,3 0,53 0,03 5,86
Daşınan TƏİR, TƏDQ, TƏƏQ RPQ (TƏƏQ)-7V	9	0,07	0,63
Cəmi döyüş potensialı			0,63
Ümumi döyüş potensialı			9,15

CƏDVƏL 3. DÖYÜŞ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ƏMSALI

rimiz zədələnmədən müxtəlif döyüş şəraitində düşmənin neçə PDM və tanklarını məhv edəcək. Hərbi birləşmənin döyüş imkanları, onda mövcud olan silah və hərbi texnikanın ştat sayından irəli gələrək, onun keyfiyyətini, taktiki-texniki xarakteristikalarını, maddi vasitə ehtiyatlarının normalarını nəzərə alaraq əvvəlcədən hesablanı bilər. Bu, ideal şərait üçün hesablanan maksimal imkanlar olacaq.

Döyüş imkanları bütün şəraitləri nəzərə alaraq hesablanır. Döyüşə hazırlaşanda, hərbi birləşmələrə (hissələrə) konkret döyüş tapşırığı müəyyənləşəndə və bu tapşırığın yerinə yetiriləcəyi real şərait məlum olduqda real döyüş imkanları hesablanır.

Müdafiə döyüşündə bölmələrin (hissənin) real döyüş imkanları dedikdə, düşmənin müəyyən qruplaşmasının zərbəsini dəf etmək, ona xeyli zərər vermək və bununla öz qoşunlarımızın döyüş qabiliyyətini saxlamaq şərti ilə müəyyən ölçüdə müdafiə rayonunu əldə saxlamaq qabiliyyətini xarakterizə edən kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri başa düşülür.

İtkilərdən asılı olaraq döyüş qabiliyyəti saxlana,

eləcə də tam və ya qismən itirilə bilər. Bununla, birləşmə (hissə) şəxsi heyət və döyüş texnikasını da, 20% itirdikdə döyüş qabiliyyətli olur; 50-60% itirdikdə və idarəetməni saxladıqda qismən (məhdud) döyüş qabiliyyətli olur; qüvvə və vasitələrin 50-60%-dən çoxu sıradan çıxdıqda və idarəetmə pozulduqda döyüş qabiliyyətini tam itirmiş olur.

Hərbi birləşmələrin döyüş imkanlarının əsası qəbul olunmuş təchizat normalarına uyğun olaraq maddi vasitələrlə təmin olunma şəraitində bu birləşmənin şəxsi heyətinin, silah və hərbi texnikalarının miqdarından irəli gələrək müəyyən olunan döyüş potensialıdır.

1.2. MÜDAFİƏDƏ BÖLÜYÜN DÖYÜŞ İMKANLARI VƏ ONLARIN HESABLANMASI

Bölüyün müdafiədə döyüş imkanları atəş və manevr imkanları ilə, əks-həmlə keçirdikdə isə zərbə imkanları ilə xarakterizə olunur.

Döyüş imkanlarını bilmək bölük komandirinə dəqiq döyüş tapşırıqları qoymaq və döyüşdə silahlardan düzgün istifadə etmək imkanı verir.

Atəş imkanları dedikdə, bölüyün tank əleyhinə vasitələrin atəşi ilə düşmənin hücum edən tankla-

rını və digər hədəflərini sıradan çıxarmaq, atıcı silahların atəşi ilə canlı qüvvəni və atəş vasitələrini məhv etmək qabiliyyəti başa düşülür.

Müdafiədə düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə bölüyün döyüş imkanları silahların və hərbi texnikanın döyüş potensialının, müxtəlif döyüş növlərində tank əleyhinə vasitələrin döyüş səmərəliliyinin əmsalının istifadəsinə əsaslanır. Bölüyün imkanları döyüş qabiliyyətini və idarəetməni saxlamaq şərti ilə qüvvə və vasitələrin 50-60%-indən çoxunu itirməməklə hücumu dəf etmək üçün lazım olan PDM və tankların sayı ilə ifadə olunur.

Düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə bölüyün atəş imkanlarını bu düsturla hesablamaq olar:

tankların məhv edilməsi üzrə:

$$T_m = (DP_{bmp} + DPrpq) \times S_k / DP_{t\acute{a}v},$$

PDM- lərin məhv edilməsi üzrə:

$$PDM_m = (DP_{bmp} + DPrpq) \times S\acute{a} / (DP_{bmp} \text{ düş.} + DP_{t\acute{a}v} \text{ düş.})$$

buada, **T_m**, **PDM_m** – düşmənin məhv edilə biləcək PDM və tanklarının miqdarı;

DP, **DP düş.** – döyüşdə bizim və düşmən tərəfin növlər üzrə vasitələrinin döyüş potensialı;

S_a – döyüşdə vasitələrin səmərəlilik əmsalı.

1.3. MÜDAFİƏDƏ TAQIMIN DÖYÜŞ İMKANLARI VƏ ONLARIN HESABLANMASI

Döyüş imkanlarını bilmək taqım komandirinə döyüş tapşırıqlarını dəqiq qoymaq və döyüşdə silahlardan düzgün istifadə etmək imkanı verir. Atəş imkanları dedikdə, bölüyün tank əleyhinə vasitələrin atəşi ilə düşmənin hücum edən tanklarını və digər hədəflərini məhv etmək, atıcı silahların atəşi ilə canlı qüvvəni və atəş vasitələrini məhv etmək qabiliyyəti başa düşülür.

Düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə bölüyün atəş imkanlarını bu düsturla hesablamaq olar:

tankların məhv edilməsi üzrə:

$$T_m = 0,7 (\sum DP_{BMP}) \times S_k \times MY\acute{I}S / DPT \text{ düş.},$$

PDM-lərin məhv edilməsi üzrə:

$$PDM_m = 0,3 (DP_{BMP} \times MBMP + DPrpq \times MRPQ) \times S\acute{a} \times MY\acute{I}S / (DP_{bmp} \text{ düş.} + DP_{t\acute{a}v} \text{ düş.})$$

buada **0,7** – düşmən tanklarını məhv etmək üçün cəlb olunan vasitələrin bir qismi, **0,3** – düşmən BMP-lərini məhv etmək üçün cəlb olunan vasitələrin bir qismi, **M** – döyüşdə növlər üzrə vasitələrimizin miqdarı, **T_m**, **BMP_m** – düşmənin məhv edilə biləcək BMP və tanklarının miqdarı, **DP**, **DP düş.** – döyüşdə bizim və düşmən tərəfin növlər üzrə vasitələrin döyüş potensialı, **S_a** – müxtəlif şəraitlərdə vasitələrin səmərəlilik əmsalı, **MYİS** – yol verilən itki səviyyəsidir.

ATICI SİLAHLARLA DÜŞMƏNİN DƏF EDİLMƏSİ ZAMANI BÖLÜYÜN İMKANLARININ HESABLANMA METODİKASI

Atıcı silahların atəşi ilə düşmənin dəf edilməsi üzrə bölüyün imkanlarının əsas göstəriciləri düşmənin canlı qüvvəsinə vurulan ziyanın riyazi göstəriciləridir.

Hesablanmanın metodikası vahid (dəqiqə) vaxtda atəş aparılan sektorda cəbhənin 1 m-nə düşən güllə sayı ilə ifadə olunan tərəflərin atıcı silahlar atəşinin sıxlığı nisbətində əsaslanır.

Atəşin sıxlığı silahın miqdarından, onun növündən, atəş tezliyi qabiliyyətindən və atəş aparılan sahənin genişliyindən asılıdır.

Atıcı silahların atəşi ilə düşmənin məhv edilməsində bölüyün imkanlarının hesablanma qaydası belədir:

1. Avtomatların, pulemyotların və digər atəş vasitələrinin miqdarı onların ümumi atəş tezliyi qabiliyyətilə hesablanır.

$$\sum TQ_B = M_a \times TQ_a + M_{p1} \times TQ_{p1} + M_{p2} \times TQ_{p2} + M_{p3} \times TQ_{p3} + M_{svd} \times TQ_{svd}$$

burada, $\sum TQ_B$ – bölüyün ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti,

Ma – bölükdə avtomatların miqdarı,

Mp1 – bölükdə RPK-74 pulemyotlarının miqdarı, **Mp2** – bölükdə PKT pulemyotlarının miqdarı, **Mp3** – bölükdə PKM pulemyotlarının miqdarı, **Msvd** – bölükdə SVD tufənglərinin miqdarı, **TQa** – bölükdə avtomatların atəş tezliyi qabiliyyəti, **TQp1** – bölükdə RPK-74 pulemyotlarının atəş tezliyi, **TQp2** – bölükdə PKT pulemyotlarının atəş tezliyi, **TQp3** – bölükdə PKM pulemyotlarının atəş tezliyi, **TQsvd** – bölükdə SVD tufənglərinin atəş tezliyi.

2. Düşmənin atəş hazırlığı keçirdiyi dövrdə şəxsi heyət və silahların itkisini (20 %-ə qədər) nəzərə alaraq ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti müəyyən edilir:

$$\sum TQBP = \sum TQB \times 0,7$$

3. Bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi müəyyən edilir (C_g)

$$C_g = C + 0,5 (A1 + A2)$$

burada, C_g – bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi, m , C – taqımın dayaq məntəqəsinin cəbhəsi, m , $A1$ və $A2$ – qonşularla aralıq məsafələri, m .

4. İtkilər, güllələr nəzərə alınaraq dəqiqədə cəbhənin 1 m-nə atıcı silahlardan aparılan atəşlərin sıxlığı hesablanır:

$$S_{ASA} = \sum TQB / C_g$$

5. Bölüyün atəş təminatı cəbhəsində hücum edə bilən düşmənin qüvvələri müəyyən edilir, onların ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti və artilleriya atəşindən yaranan itkilər (10%) nəzərə alınaraq cəbhənin 1 m-nə olan atəş sıxlığı hesablanır.

6. Özünün və düşmənin atəş sıxlığı müqayisə olunur, müvafiq nəticələr çıxarılır.

Atıcı silahların atəşi ilə düşmənin məhv edilməsi üzrə PDM üzərində bölüyün atəş imkanlarının hesablanmasının nümunəsi

Motoatıcı bölükdə: AK-74 – 90 ədəd.; RPK-74 – 9 ədəd.; PKM – 3 ədəd.; PKT – 3 ədəd.; SVD – 12 ədəd.

1. Avtomatların, pulemyotların və digər atəş va-

sitələrinin miqdarı, onların $\sum TQB$ ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti üzrə hesablanır.

$$\sum TQB = 90AK \times 100 \text{ a/d} + 9RPK \times 150 \text{ a/d} + 3PKM \times 250 \text{ a/d} + 3PKT \times 250 \text{ a/d} + 12SVD \times 30 \text{ a/d} = 12210 \text{ atış/dəqiqə}$$

2. Düşmənin atəş hazırlığı keçirdiyi dövrdə şəxsi heyət və silahların itkisini (20%-ə qədər) nəzərə alaraq, atəş üzrə ümumi tezliy qabiliyyəti müəyyən edilir:

$$\sum TQB_P = 0,8 \times 12210 = 9768 \text{ atış /dəqiqədə}$$

3. Bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi müəyyən edilir (C_g)

$$C_g = 1500 + 0,5 (500 + 500) = 2000 \text{ m}$$

4. İtkilər nəzərə alınaraq dəqiqədə cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə atıcı silahlardan aparılan atəşlərin sıxlığı hesablanır:

$$S_{ASA} = 9768 / 2000 = 5 \text{ cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə 5 güllə}$$

5. Artilleriya atəşindən yaranan itkilər (10%) nəzərə alınaraq cəbhənin 1 m-nə hücum edən düşmənin atəş sıxlığı hesablanır:

2000 m cəbhədə 2-yə qədər MPTQr hücum edə bilər.

$$S_{ASA} = ((120M16 \times 100 + 36M249 \times 150 + 18M60 \times 250 + 24pBMP \times 250) \times 0,9) / 2000 \text{ cəbhənin 1 m-nə 13 güllə.}$$

6. Atəş sıxlığını müqayisə edirik – $13/5 = 2,6$ (düşmən tərəfdən atəş sıxlığı 2,6 dəfə çoxdur).

Döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi 3:1 nisbətində və az olduqda mümkündür. Bu zaman, cəbhənin 1 m-də bir dəqiqədə 3-5 güllə sıxlığı yaradıldıqda düşmənin hücum edən piyadasının 50%-nin məhv edilməsi təmin olunur, əsas istiqamətlərdə isə taqım bir dəqiqədə 15 güllə sıxlığı yarada bilər ki, bu da, düşmənin hücum edən piyadasının 80-90%-nin məhv edilməsini təmin edir.

Beləliklə, mab(moto atıcı briqada) müdafiədə düşmənin üçqat üstün olan piyadasına 50% itki vermək və 2000 m-ə qədər atəş təminatının cəb-

həsində hücumunu dəf etmək üçün ştat silahlardan və PDM silahlarından istifadə etməklə cəbhənin 1 m-ində bir dəqiqədə 3 güllədən çox atəş sıxlığı yaratmaq qabiliyyətindədir.

Döyüş imkanlarının hesablanmasını düşmənin hücumda itki səviyyəsi – 0,35 (düşmən hücumu davam etməkdən imtina edir), bizim qoşunların müdafiədə itki səviyyəsi – 0,5 (döyüş qabiliyyəti məhduddur) olduqda aparmaq məqsəduyğundur.

Düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə taqımın döyüş imkanlarının **hesablanma nümunəsi**

İlkin məlumatlar:

PDM – 3 ədəd;

RPQ-7 – 3 ədəd;

M1 “Abrams” – 3 ədəd;

PDM M2 “Bredli” – 4 ədəd;

TƏRK “Drakon” – 3 ədəd;

taqımların tərkibi:

motopiyada taqımda – 3 PDM;

tank taqımı – 3 tank.

Düşmənin zirehli obyektləri ilə mübarizədə taqımın döyüş imkanlarının hesablanmasını aparırıq:

$M_{BMP} = 0,3 (DP_{bmp} \times M_{bmp} + DP_{rpq} \times M_{rpq}) \times \Theta_s \times \Theta_{s1x} / (DP_{bmp} \text{ düş.} + DP_{tərk} \text{ düş.})$

$M_{BMP} = 0,3 (0,53 \times 3 + 3 \times 0,07) \times 3 \times 0,5 / (0,55 + 0,32) = 2,8$ (üç PDM)

$MT = 0,7 (\sum PDM) \times \Theta_r \times \frac{\Theta_{s1x}}{DP_{T\düş}} = 0,7 (0,5 \times 3 + 3 \times 0,07) \times 2 \times 0,5 / 1,47 = 0,86$ (1 tanka qədər)

Beləliklə, MATm müdafiədə 3 PDM və 1 tank məhv etmək qabiliyyətindədir, bu zaman taqımın döyüş qabiliyyəti saxlanılır (itkilər 50%-dən çox olmamalı).

Atıcı silahların atəşi ilə düşmənin məhv edilməsi üzrə taqımın atəş imkanlarının hesablanmasının nümunəsi

Motoatıcı taqımda: AK-74 – 22 əd., RPK-74 – 3 əd., PKM – 1 əd., SVD – 4 ədəd.

1. Taqımın $\sum TQ_{Tm}$ ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti hesablanır:

$\sum TQ_{Tm} = 22AK \times 100 \text{ a/d} + 3RPK \times 150 \text{ a/d} + 1PKM \times 250 \text{ a/d} + 4SVD \times 30 \text{ a/d} = 3020$ atış/dəqiqədə

2. Düşmənin atəş hazırlığı keçirdiyi dövrdə şəxsi heyət və silahların itkisini (20%-ə qədər) nəzərə alaraq, ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti müəyyən edilir:

$\sum TQ_{Tm} = TQ_{Tm} \times 0,8 = 3020 \times 0,8 = 2416$ atış/dəqiqə.

3. Bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi müəyyən edilir (C_g):

$C_g = C + 0,5 (A_1 + A_2) = 400 \text{ m} + 0,5 (300 + 300) = 700 \text{ m.}$

4. İtkilər nəzərə alınaraq dəqiqədə cəbhənin 1 m-ində 1 dəqiqədə atıcı silahlardan aparılan atəşlərin sıxlığı hesablanır:

$S_{ASA} = TQ_{Tm} / C_g = 2416 / 700 = 3,45$ cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə 3,45 güllə

5. Artilleriya atəşindən yaranan itkilər (10%) nəzərə alınaraq cəbhənin 1 m-nə hücum edən düşmənin atəş sıxlığı hesablanır:

700 m cəbhədə 2-yə qədər MPTm və 1-2 TTm hücum edə bilər onlar 1 m-ə və daha çox cəbhədə bir dəqiqədə 13 güllənin atəş sıxlığını yarada bilər.

$S_{ASA \text{ düş.}} = (44M16 \times 100 \text{ a/d} + 12M249 \times 150 \text{ a/d} + 6M60 \times 250 \text{ a/d} + 8PDM \times 250 \text{ a/d}) \times 0,9 : 700 =$ cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə 12 güllə

6. Atəş sıxlığını müqayisə edirik $12 / 3 = 4:1$

Cədvəl 4-də alınmış 4:1 nisbətini tapırıq və müəyyən edirik ki, taqım müdafiədə məlum şəraitdə düşməni 30% itkiyə məruz qoya bilər, bununla bərabər şəxsi heyətin 84% -ni itirəcək. Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi az nisbətə də mümkündür. Bu zaman cəbhənin 1 metrinə 1 dəqiqədə 3-5 güllənin yaratdığı sıxlıqda düşmənin hücum edən piyadasının 50%-nin məhv edilməsi təmin olunur, həlledici istiqamətlərdə isə taqım düşmənin hücum edən piyadasının 80-90%-nin məhv edilməsini təmin edən 15 gülləyə qədər atəş sıxlığı yarada bilər.

Günün vaxtı	Hücum tempi km/s	Tərəflər	Nisbət zamanı tərəflərin itkiləri, %					
			1:1	2:1	3:1	4:1	5:1	6:1
Gündüz	5	hücum edən	100	88	49	30	18	10
		müdafiə olunan	20	28	56	84	100	100
	10	hücum edən	100	41	30	20	15	11
		müdafiə olunan	60	20	33	46	60	73
Gecə	5	hücum edən	100	62	37	26	18	13
		müdafiə olunan	30	24	42	60	77	85
	10	hücum edən	70	33	21	15	11	9
		müdafiə olunan	60	15	14	32	41	49

**CƏDVƏL 4. QÜVVƏ VƏ VASİTƏLƏRİN NİSBƏTİNDƏN ASILI OLARAQ
HÜCUM EDƏN VƏ MÜDAFİƏ OLUNAN TƏRƏFLƏRİN İTKİLƏRİ**

Beləliklə, məb müdafiədə ştat silahlarından və PDM-dən istifadə etməklə düşmənin üçqat üstün olan piyadasına 50% itki verdirmək və 700 m-ə qədər atəş təminatının cəbhəsində hücumunu dəf etmək üçün lazım olan cəbhənin 1 metrində bir dəqiqədə 3 güllədən çox atəş sıxlığı yaratmaq qabiliyyətindədir.

NƏTİCƏ

Məqalədə mexanikləşdirilmiş taqım və bölüyün müdafiədə döyüş imkanlarının hesablanması metodikasına baxılmışdır. Taqımın və bölüyün müdafiə döyüşündəki real imkanlarına, düşmən zərbələrinin dəf edilməsinə, ona əhəmiyyətli itkilərin verilməsinə, öz qoşunlarımızın döyüş qabiliyyətinin qorunması və müdafiə rayonun qismən əldə saxlanması üçün say və keyfiyyət imkanlarını əhatə edən göstəricilərə baxılmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Тактика мотострелковой, танковой роты и батальона. Москва 1986.
2. Тактика взвод, отделение и танк. Москва 1960.

РЕЗЮМЕ

**МЕТОДИКА РАСЧЁТА БОЕВЫХ
ВОЗМОЖНОСТЕЙ МЕХАНИЗИРОВАННОГО
ВЗВОДА И РОТЫ В ОБОРОНЕ
М. АЗИЗОВ**

В статье были рассмотрена методика расчё-

та боевых возможностей механизированной взвода и роты в обороне. Были рассмотрены реальные возможности взвода и роты в оборонительном бою, отражение ударов противника, нанесение ему ощутимых потерь, сохранение боеспособности своих войск и показатели, характеризующие количественные и качественные возможности частичного удержания района обороны.

SUMMARY

**THE METHOD OF CALCULATING
THE BATTLE POSSIBILITIES OF
MECHANIZED A PLATOON AND A
COMPANY IN DEFENSE
M. AZIZOV**

In the article was considered the method of calculating the battle possibilities of the mechanized platoon and company in defense. And also in this article was considered the real possibilities of a platoon and a company in defense fight, repulsing the attacks of opponents, defeat on them serious losses, preservation of fighting abilities of own forces and results, describing the quantitative and qualitative possibilities partial keeping the areas of defense.

ƏMƏLIYYATLARDA (DÖYÜŞLƏRDƏ) RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÜŞMƏNƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMA KONSEPSİYASININ MÜASİR İNKİŞAF TENDENSİYALARI

Polkovnik-leytenant Emil BALAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəşlə zərərvurma, “kontaktsiz” döyüş fəaliyyətləri, vahid informasiya fəzası, effektiv dəyərləndirmə kriteriyası, atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, atəş dəstəyi, ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvurma.

Ключевые слова: огневое поражение, “бесконтактные” боевые действия, единое информационное пространство, критерии оценки эффективности, огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, огневая поддержка, общая и непосредственная огневая поражение.

Keywords: fire damage, “non-contact” combat operations, single information space, criteria for evaluating the effectiveness, fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, fire support, total and immediate fire damage, zone of responsibility, zone for the intelligence and fire damage.

Son onillikdə silahlı toqquşmaların nəzəriyyə-sində və praktikasında baş verən ümumi dəyişikliklər əməliyyatlarda (döyüşlərdə) düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması metodikasına yenidən baxılması (yenidən hazırlanması) zərurəti yaradır [1].

Bu, aşağıdakı obyektiv səbəblərdən əmələ gəlmişdir:

– əməliyyat məharətinin, taktikanın inkişaf tendensiyalarının əsasları;

– müasir ümumqoşun əməliyyatlarının (döyüş) hazırlanması və aparılması əsas problemlərinin təcrübənin həllinin reallaşdırılması;

– müasir və perspektiv əməliyyatlarda atəşlə zərərvurma nəzəriyyəsinin dayanmadan inkişafı;

– 90-cı illərdə mövcud olmuş düşməne atəşlə zərərvurma konsepsiyasının (qaydalarının) əsas rəhbəredici sənədlərinin hissə-hissə reallaşdırılması.

Buna görə də, verilmiş döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi məqsədilə düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması üçün əvvəlki “Əməliyyat-taktiki hesablamaların aparılması üzrə töv-

siyə”lərin normativ bazasının dəqiqləşdirilməsi, əlavələrin edilməsi, bir sözlə, yenidən işlənilməsi lazımdır.

Əməliyyatlarda (döyüş) düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması metodikasının dəqiqləşdirilməsinin vacibliyi atəşlə zərərvurma dövrlərinin dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur.

ABŞ hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, NATO dövlətlərinin təlimlərinin nəticələri göstərir ki, düşməne atəşlə zərərvurma tapşırıqlarının ümumi həcmindən raket və artilleriya qoşunlarına 60-70%, aviasiyaya 20-25%, digər atəşlə zərərvurma vasitələrinə isə 5-20% pay düşür. Buna görə də, düşmənin əsas obyektlərinə orta zərərvurma dərəcəsi, adətən 40% ola bilər.[3]

Müasir zərərvurma vasitələrinin meydana gəlməsi ilə düşməne atəş təsirlərinin dərinliyi də kəskin artmışdır. Düşməne dərinləşdirilmiş atəşlə zərərvurma ABŞ-ın “hava-yer əməliyyatı konsepsiyası” əsasında aparılır və zərərvurma obyektləri dərinlik boyu aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

– yerüstü artilleriya üçün – 1 km-dən 30-40 km-dək;

– taktiki raket kompleksləri üçün – 10-15 km-dən 50-150 km-dək;

– əməliyyat raket kompleksləri üçün – 50-70 km-dən 400-1000 km-dək;

– ordu aviasiyası üçün – 100 km-dək;

– taktiki aviasiya üçün – 300 km-dək.

Rusiya Federasiyasının ümumqoşun qərargahlarında bilavasitə tabelikdə olan qüvvə və vasitələrlə döyüş fəaliyyətlərinin gedişində düşməne atəşlə zərərvermə üzrə tapşırıqların məqsədi, ərazi, vaxt, mərmii sərfi və obyektlərə atəşlə zərərvermə metodlarının dəqiq planlaşdırılması məsələlərinə baxılır [1].

Hal-hazırda işlənməkdə olan yeni atəşlə zərərvermə metodikası, hər şeydən əvvəl, kəşfiyyat və düşməne atəşlə zərərvermə üzrə müxtəlif qoşun səviyyələrinin zona-obyekt cavabdehliyi prinsipinin reallaşdırılmasını təmin etməlidir. Buna görə də, cavabdehlik zonası, qoşunların döyüş tapşırıqlarının müvafiq olaraq yalnız vahid fəzadada ümumqoşun komandirinə tabeliyindəki atəşlə zərərvermə vasitələrini uğurla idarə etməyə və tabeliyindəki qoşunların maraq dairəsində olan zərərvermənin nəticələrindən yararlanmanı müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu zaman birləşmənin (hissə və bölmə) fəaliyyəti cəbhə zolağı boyu məhdudlaşır və dərinlik boyu isə, yaxın və sonrakı (uzaq) zonalara bölünür.

Uzaq zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin kəşfiyyat və atəşlə zərərvermə zonasının bir hissəsi olub, komandirin bilavasitə tabeliyində olan ümumi atəşlə zərərvermə və kəşfiyyat qüvvə və vasitələri çərçivəsində planlaşdırılır və icra edilir.

Yaxın zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin cavabdehlik zonasının qalan hissəsi olub, əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi dairəsində tabelikdə olan səviyyələrin (instansiyaların) cavabdehlik zonasında bilavasitə atəşlə zərərvermə keçirməklə qüvvələrin artırılması hesab edilir. Bu zonada yuxarı komandanlıq tabeliyində olan qüvvə və vasitələrlə, düşmənin daha vacib obyektlərinə və ya tabeliyində olanların sifarişi ilə digər obyektlərə zərər vura bilər. Belə obyektlər, ilk növbədə, yaxın zonada birləşməyə müvafiq

(ona bərabər) düşmənin qruplaşmasının idarəetmə orqanları və basqın qüvvələri tərkibindən seçilən ümumi atəşlə zərərvermə obyektləri hesab olunur.

Əvvəlki metodikada zərərvermə vasitələri və döyüş sursatı tələbatının əməliyyat-taktiki normaları müdafiədə (hücumda) atəşlə zərərvermənin üç tip tapşırıqları (dövr) üçün hesablanır və aparılırdısa, yeni təlimnamələrdə (nizamnamələrdə) bu dövrlərin sayı ikidir.

Düşməne atəşlə zərərvermə – əməliyyatın (döyüşün) məqsədlərinə nail olunması çərçivəsində zərərvermə üçün ayrılmış güc və vasitələrlə düşmənin qoşunlarına və obyektlərinə təyin olunmuş qaydada uzlaşmış atəş təsirinin göstərilməsindən ibarətdir [2,3].

Atəşlə zərərvermənin məqsədi – düşmənin döyüş potensialının qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin edəcək səviyyəyədək zəiflədilməsidir.

Ona daxildir:

– raket və aviasiya zərbələri (kütləvi, qrup və tək);

– artilleriyanın atəş basqınları;

– tankların, piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorların, tank əleyhinə vasitələrin, qumbaraatanların, odsaçanların və atıcı silahların atəşi;

– mina-partlayış maneələrinin (o cümlədən, aviasiya və reaktiv artilleriya ilə məsafədən qurulan maneələrin) və REM vasitələrinin tətbiqi.

Düşməne atəşlə zərərvermə qaydası düşmənin obyektlərinə və qruplaşmalarına, yerinə yetirilən taktiki tapşırıqlara müvafiq olaraq ümumqoşun komandiri tərəfindən təyin edilən atəş təsirinin ardıcılığıdır [4]. Bu zaman, aşağıdakı üsullar tətbiq oluna bilər:

– **eyni vaxtda atəş təsiri** – atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri eyni vaxtda təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir;

– **ardıcıl atəş təsiri** – atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri yalnız ardıcıl olaraq təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir.

Əməliyyatların gedişində ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvermə həyata keçirilir.

Ümumi atəşlə zərərvurma düşmənin qoşun qruplaşmalarının bütün əməliyyat düzülüşü dərinliyinə kütləvi və cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi və əməliyyatın gedişində arası kəsilmədən sistematik atəş təsirinin həyata keçirilməsindən ibarət olub, bir qayda olaraq, ordu rəhbərliyi və daha yuxarı komandanlıqlar tərəfindən təşkil edilir.

Birliyin zolağında düşməyə ümumi atəşlə zərərvurma planlaşdırılmıqdada birlik komandiri düşməyə ümumi atəşlə zərərvurma sistemətik atəş təsiri çərçivəsində tək atəş zərbələri (aviasiyanın 1-2 tək zərbəsi və artilleriyanın 1-2 atəş basqını) və kəşfiyyat-atəş fəaliyyətləri ilə (kəşfiyyat-atəş komplekslərindən istifadə etməklə) həyata keçirə bilər.

Bilavasitə atəşlə zərərvurma taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi çərçivəsində, ordu korpusu və briqada komandirinin tabeliyində olan atəşlə zərərvurma güc və vasitələrinin hücum istiqamətində və ya müdafiə zolağı (cavabdehlik zonası) qarşısında (düşmən müdafiəyə soxulduqda, həm də dərinliyində) düşmən qoşunları və obyektlərinə atəş təsirindən ibarətdir.

Bilavasitə atəşlə zərərvurma ordu korpusu və briqada komandirlərinin qərarlarına əsasən, ümumqoşun döyüşünün taktiki tapşırıqları çərçivəsində atəşlə zərərvurma dövləri üzrə təşkil edilir və keçirilir: **müdafiədə** – hücumun dəf edilməsinin atəş hazırlığı və müdafiə olunan qoşunların atəş dəstəyi; **hücumda** – hücumun atəş hazırlığı və hücum edən qoşunların atəş dəstəyi.

Müdafiənin gedişində əks-həmlə keçirilərkən atəşlə zərərvurma – əks-həmlənin atəş hazırlığı və əks-həmlənin atəş dəstəyi; hücumun gedişində düşmənin əks-həmləsi (əks-zərbəsi) dəf edilərkən isə əks-həmlənin (əks-zərbənin) dəf edilməsinin atəş hazırlığı və əks-həmləni (əks-zərbəni) dəf edən qoşunların atəş dəstəyi şəklində aparılır.

Bilavasitə atəşlə zərərvurma gedişində düşməyə atəşlə zərərvurma dövlər üzrə keçirilərkən düşmənin yeni aşkar edilmiş vacib obyektləri ümumi atəşlə zərərvurmaya cəlb edilən artilleriyanın atəşi ilə sistematik atəş təsiri çərçivəsində məhv edilir.

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, raket və artilleriya qoşunlarının atəş vasitələrinin tələbatı və qoşunların atəş (artilleriya) dəstəyi metodu döyüş fəaliyyətlərinin birinci mövqeyinin (taburun müdafiə rayonu) saxlanması (ələ keçirilməsi) ən gərgin dövr üçün müəyyən edilir. Buna görə də, düşməyə atəşlə zərərvurmanın iki dövrdə təşkili üçün taktiki tapşırıqlara görə bölüşdürülən döyüş sursatının atəşlə müşayiət dövrünə ayrılması üçün əməliyyat-taktiki normaların dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yoxdur.

Hal-hazırda Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrində hərbi əməliyyatlarda (döyüşdə) raket və artilleriya qoşunları ilə düşməyə atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki (taktiki) hesablamalar metodikasını **“Armiya-90”** konsepsiyasına əsaslanan dörd kitabdan ibarətdir (birinci üç kitab əməliyyat və əməliyyat-taktiki, dördüncü isə taktiki səviyyəyə aiddir) [5]. Burada atəşlə zərərvurmanın yeni strukturu təqdim edilmişdir:

– əməliyyat (döyüşün) çərçivəsində qruplaşmanın (birliyin) bütün zolağında düşməyə atəşlə zərərvurma – kütləvi atəş zərbəsi, ayrıca qrup və tək zərbələr;

– ayrıca əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində istiqamətlər üzrə düşməyə atəşlə zərərvurma – hücumda düşməyə atəşlə zərərvurmanın dövləri və müdafiədə düşməyə atəşlə zərərvurmanın tapşırıqları.

Atəşlə zərərvurmanın vahid ümumqoşun metodikasının hazırlanmasına zərurət növbəti şərtlərdən irəli gəlir:

Birincisi, rəhbərliyin müasir müharibələrin forma və xarakterinə dair düşüncələrini əks etdirən **“Əməliyyatda düşməyə atəşlə zərərvurmanın konsepsiyası”**na yeni rəhbəredici sənədlərin əlavə edilməsi ilə.

İkincisi, müasir orduların birlik və birləşmələrinin ştat strukturundakı baş vermiş əhəmiyyətli dəyişikliklərin olması ilə (hal-hazırda istifadədə olan metodikanın bu arayış-normativ məlumatlarının, döyüş potensialları, ortalama əmsalları və döyüş sursatlarının sərfi normaları dəqiqləşdirilməsi üçün tələb edilir).

Üçüncüsü, strateji əməliyyatlarda zərərvurma-

nın planlaşdırma metodikasının olmaması. Mövcud olan raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyatda (döyüşdə) düşməyə atəslə zərərvermanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki hesablama metodikaları əməliyyat, əməliyyat-taktiki və taktiki səviyyələrin idarəetmə orqanları üçün ümumqoşun əməliyyatlarında tətbiq olunmasını nəzərdə tutaraq tərtib edilməsi ilə.

Dördüncüsü, hava, desant əleyhinə və bütün növ desant əməliyyatları kimi strateji əməliyyatların tərkib hissəsi olan əməliyyatlarda düşməyə atəslə zərərvermanın metodikalarının mövcud

olmaması ilə.

Ümumi və bilavasitə atəslə zərərvermanın planlaşdırılması zamanı düşmən qruplaşmalarının obyektlərinə effektiv təsirin artırılması məqsədilə atəslə zərərvermanın müxtəlif üsulları tətbiq edilir [5].

Atəslə zərərvermanın müxtəlif üsulları dedikdə, müxtəlif zərərvermə qüvvə və vasitələri ilə düşmən qruplaşmalarının döyüş potensialının əlverişli səviyyəyədək endirilməsi (obyektlərə əlverişli zərbələrin endirilməsi) məqsədilə obyektlərə atəş təsirlərinin seçilmiş variantı başa düşülür.

DÜŞMƏNİN QOŞUN QRUPLAŞMALARINA ZƏRƏR VURMAQ ÜÇÜN AŞAĞIDAKI ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA ÜSULLARININ TƏTBİQİ PLANLAŞDIRILIR

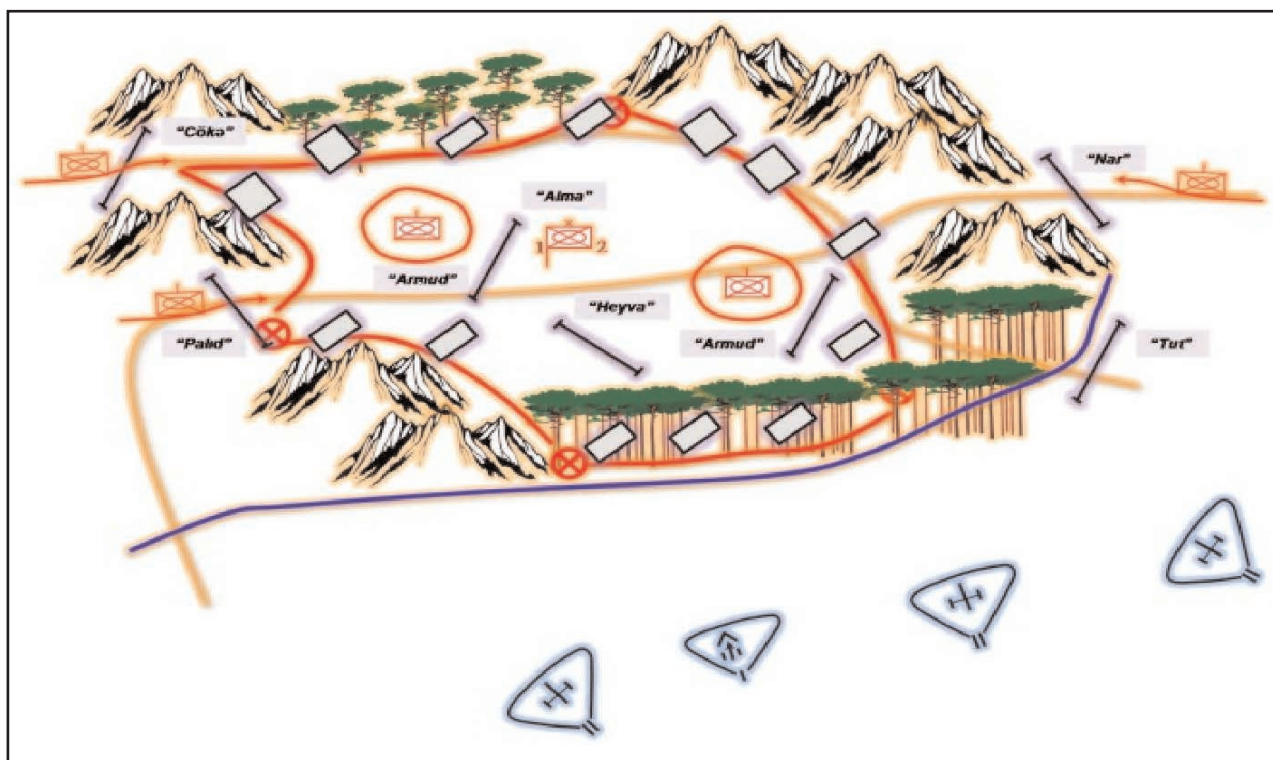
Üsulun adı	MƏQSƏDİ
Struktur üsul	Düşmənin qruplaşma sisteminin döyüş imkanlarını müəyyən edən yalnız ən vacib bir və ya bir neçə seçilmiş obyektlərinə atəslə zərərvermə üsulu hesab edilir.
Obyekt seçmə üsulu	Düşmən qruplaşmasının tərkibindəki müxtəlif sistemli obyektlərə zərər vurulması ilə onun döyüş imkanlarını tamamilə zəiflətməyə yönələn atəslə zərərvermə üsulu hesab edilir.
Maneə (baryer)-atəş üsulu	Raket və aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi, ərazidə məsafədən minalama aparmaq üçün maneə-atəş həddlərinə hərəkət edən (manevr keçirən) düşmən qruplaşmasına zərər vurmaq və onların açılma həddlərinə təyin olunmuş vaxtda çatmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilən zərərvermə üsulu hesab edilir.

DÜŞMƏNİN QRUP HƏDƏFLƏRİNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA AŞAĞIDAKI ÜSULLARIN TƏTBİQİ İLƏ APARILIR

ÜSULUN ADI	MƏQSƏDİ
Sahə üsulu	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi və məsafədən minalama vasitələrinin tətbiqi ilə qrup hədəfin bütün sahəsinə və ya onun bir hissəsinə eyni zamanda və ya ardıcıl olaraq zərərvermə hesab edilir.
Seçmə üsulu	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi ilə qrup hədəfin tərkibindən seçilən ən vacib elementar obyektlərinə zərərvermə hesab edilir.
Atəslə bloklama üsulu	Düşmən qruplaşması və obyektlərinin manevrini bloklamaq (bağlamaq) və qruplaşmanın (obyektlərin) müxtəlif atəslə zərərvermə vasitələrinin kənardan təsiri ilə qüvvə və vasitələrin axınından izolyasiya etmək məqsədilə tətbiq edilən zərərvermə hesab edilir (Şəkil 1).

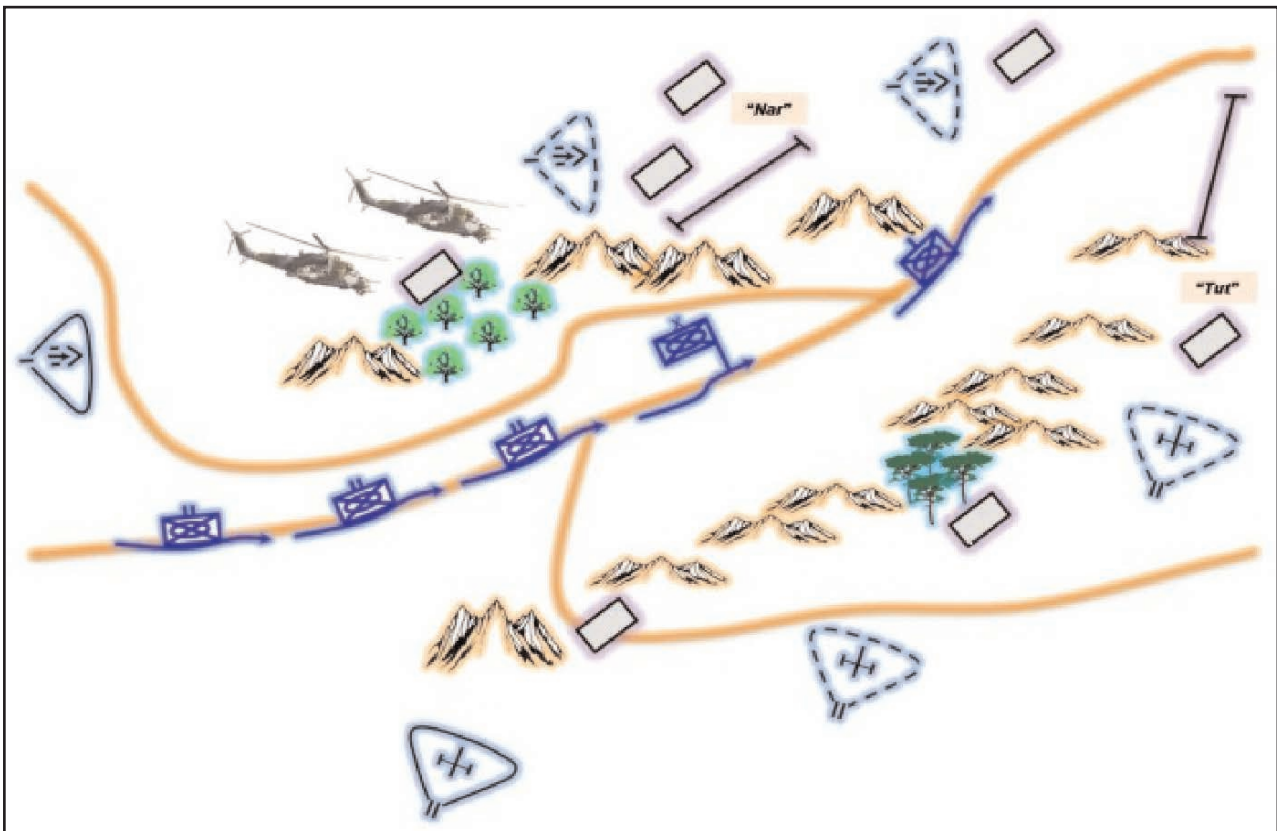
Silahlı münaqişələrdə raket və artilleriya qoşunlarının döyüş fəaliyyətlərinin aparılması təc-rübəsi göstərir ki, müxtəlif atəş növlərindən istifadə etməklə digər atəşlə zərərvermə üsulları da tətbiq edilə bilər. Bu cür atəşlə zərərvermə üsullarına daxildir:

Üsulun adı	MƏQSƏDİ	ATƏŞ NÖVÜ
Atəş dəhlizinin yaradılması	Kolonların maneəsiz hərəkətini təmin etmək məqsədilə planlaşdırılır və tətbiq edilir. Bunun üçün hərəkət marşrutu artilleriya atəşinin maksimal uzaqlığından çox olmayan, marşı təmin edən sahələrə bölünür (Şəkil 2).	– toplanılmış atəş; – tək (ayrıca) hədəfə atəş; – durğun arakəsmə atəşi; – atəşlə “arayıb-darama”.
Atəş “çənbəri”	Düşmənin ehtimal fəaliyyət istiqamətlərində öz qoşunlarımızın ön xəttinin qarşısında, cinahlarda və arxa bölgələrdə (obyektin dairəvi qorunması üzrə) yerləşən baza rayonları, mövqelər və digər vacib obyektlərin qorunması məqsədilə artilleriyanın düzünə tuşlamaya ayrılan vasitələri ilə birgə örtülü atəş mövqeyindən toplanılmış (arakəsmə) və tək (ayrıca) atəş növlərinin birlikdə tətbiqi ilə aparılır.	
Atəşlə “darama”	Düşmən qoşunlarının ərazidə mümkün yerləşmə rayonlarından məcburi yerdəyişmə etdirmək, səpələmək və təşkilatlanmış şəkildə əks-fəaliyyətini pozmaq məqsədilə ardıcıl olaraq aparılan toplanılmış atəş sistemidir (Şəkil 3).	– toplanılmış atəş; – atəşin ardıcıl toplanılması.
Atəş “məngənəsi”	Müxtəlif atəş növlərinin birgə tətbiqi ilə düşmən qoşunlarının yerləşdiyi rayonlardan çıxması imkan verməmək məqsədilə aparılır (Şəkil 4).	

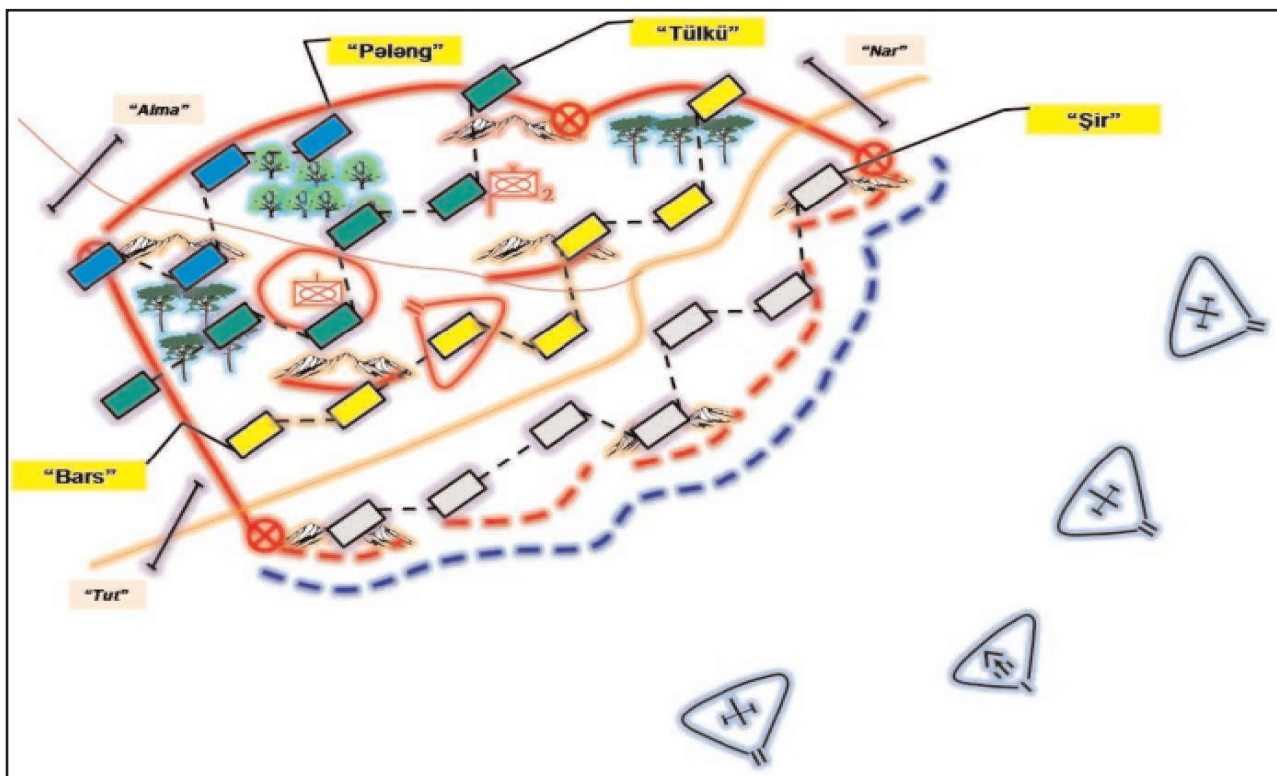

ŞƏKİL 1. ATƏŞLƏ BLOKLAMA ÜSULU (VARIANT)

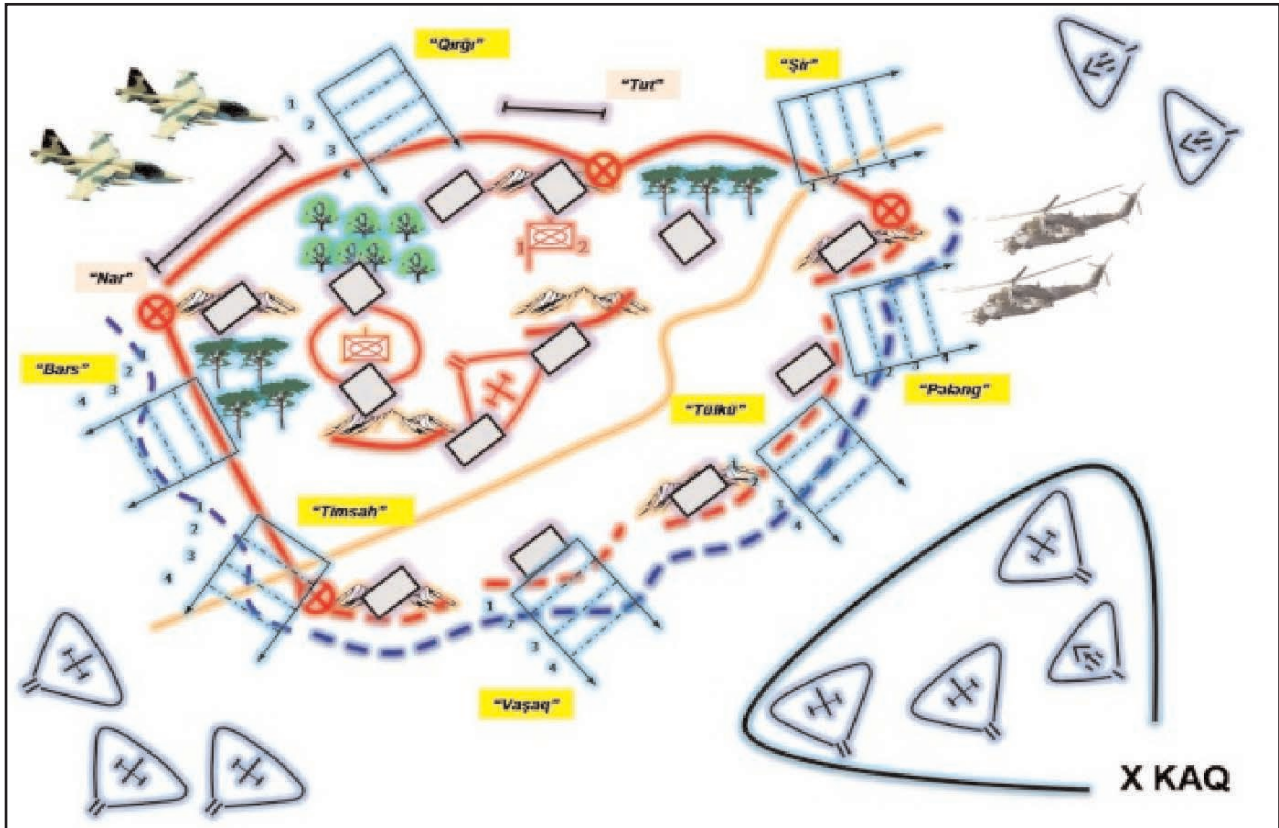

ŞƏKİL 2. ATƏŞ DƏHLİZİNİN YARADILMASI (VARIANT)

ŞƏKİL 3. ATƏSLƏ "DARAMA" (VARIANT)

ŞƏKİL 4. ATƏŞ "MƏNGƏNƏSİ" (VARIANT)

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin gəldiyi qənaətə görə, düşməyə atəşlə zərərvermə üzrə imkanların hesablanması metodikasının yeni qaydasını növbəti ardıcılıqla ifadə etmək olar [1,2]:

– döyüş (əməliyyat) tapşırığının alınması və aydınlaşdırılmasından sonra yuxarı komandanlığın planına əsasən birləşmənin (birləşmənin) maraqlı dairəsində zərər vurulacaq eyni tipli hədəflərin miqdarını təsbit etmək;

– düşmən qruplaşması tərkibinin qiymətləndirilməsi nəticəsində zərər vurulması ehtimal olunan eyni tipli obyekt və hədəflərin miqdarını (onlardan kəşflə nə qədər təsbit edilmişdir və plan üzrə zərər vurulmaya hansı miqdarda nəzərdə tutulub) müəyyən etmək;

– bütün obyekt və hədəflərlə zərərvermə üçün tələb olunan VSS (vahid silah sistemi) və VHM (Vahid hesabat mərmisi) miqdarını müəyyən etmək;

– öz qoşunlarımızın qiymətləndirilməsi zamanı zərərvermədə iştirak edən raket və artilleriya qo-

şunlarının tərkibini, ştatda olan, əmrə verilən və dəstək üçün ayrılan artilleriya bölmələrini, eləcə də digər xüsusi təyinatlı hissə və bölmələr tərkibində olan atəşlə zərərvermə vasitələrini müəyyən etmək. Mühəndis sursatları və aviasiya zərbələrlə zərər vurulacaq obyekt və hədəflərin tipini, miqdarını, eləcə də onların real atəşlə zərərvermə vasitələrinin VSS ilə miqdarını müəyyən etmək, VHM-ə çevirmə əmsallarından istifadə edərək tələb olunan mərmii miqdarını müəyyən etmək;

– birləşmənin (birləşmənin) mövcud VSS və VHM ilə atəşlə zərərvermə imkanlarını düşməyə tələb olunan zərərvermə səviyyəsini nəzərə alaraq, müqayisə edərək, nəticə çıxarmaq;

– birləşmənin (birləşmənin) bütün hücum (müdafiə) zolağı boyunca tələb olunan səviyyədə mövcud VHS və VHM düşməyə atəşlə zərərvermə alınmadıqda, mövcud aviasiya zərbələri və artilleriyanın atəşləri əsas zərbə (əsas qüvvələrin cəmləşdirilməsi) istiqamətinə cəlb etməklə zərərverməyə tələb olunan səviyyəni əldə etmək;

– atəşlə zərərverməyə tələb olunan səviyyəni əldə etmə imkanı olmadıqda, yeni tədbirlər planlaşdırılaraq, mütləq əldə edilməsini təmin etmək.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin hesablanmış səviyyəsi atəşlə zərərvermanın elə bir səviyyəsidir ki, onun əldə edilməsi zamanı düşmən qruplaşmasının döyüş potensialının 50% aşağı salınmasını, qruplaşmanın əsas obyektlərin zərərvermə üçün qəbul olunmuş nisbi miqdarının 70%-ni, onun itkilərinin isə 30%-ə bərabər olmasını təşkil edir. Ümumqoşun birliyinin raket və artilleriya qərargahında aparılan əməliyyat hesabatları düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin hesablanmış səviyyəsinə əsaslanır.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin tələb olunan səviyyəsi ümumqoşun birliyinin döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə düşmənin döyüş qabiliyyətinin (potensialının) birliyə lazım olan səviyyəyə qədər endirilməsidir ki, birlik qüvvə və vasitələri düşməyə nisbətən tələb olunan üstünlüyü əldə etmiş olsun. Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin tələb olunan səviyyəsi müdafiədə əməliyyatın niyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı düşmənin ehtimal olunan hücum istiqamətlərinə görə, hücumda isə öz qoşunlarımızın hücum istiqamətlərinə görə ümumi əməliyyat planlaşdırılması aşağıdakı düsturla hesablanır:

HÜCUMDA

$$M = 100 - \frac{N_{\text{başl}}}{N_{\text{to}}} \times DQ_q$$

MÜDAFİƏDƏ

$$M = 100 - \frac{N_{\text{to}}}{N_{\text{başl}}} \times DQ_q$$

Burada,

M – riyazi gözləmə;

N_{başl} – başlanğıcda olan nisbət;

N_{to} – tələb olunan nisbət;

DQ_q – mümkün itkiləri nəzərə aldıqdan sonra döyüş qabiliyyəti.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin tələb olunan səviyyəsi, tərəflərin başlanğıc nisbətinə görə müəyyən edilir. Tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti əməliyyatlarda veriləcək itkilərin miqdarı ilə müəyyən edilir və atəşlə zərərvermənin tələb olunan səviyyəsi birlik komandanı tərəfindən təyin edilir.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi atəşlə zərərvermə vasitələrinin mövcud döyüş dəstlərini istifadə etməklə və kəşfiyyat məlumatları ilə uzlaşdırmaqla düşmən qruplaşmasının döyüş potensialı səviyyəsinin azaldılmasının təxmini hesablanmasıdır. Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvermənin gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi əməliyyata ayrılmış döyüş dəstini nəzərə almaqla atəşlə zərərvermə planlaşdırma və koordinasiya qrupu (AZP və KQ) tərəfindən hesablanır.

Misal: Tutaq ki, başlanğıcda qüvvə və vasitələr nisbəti 4:1 idi və birlik komandiri ərazinin dağlıq olduğunu və hücum tempinin saatda 0,340 km olacağını nəzərə alaraq qərara gəlir ki, bu qüvvə ilə bütün cəbhə boyu hücum keçərək əməliyyat tapşırığını yerinə yetirmək mümkün deyil. Birliyin AZP və KQ-na göstəriş verdi ki, əməliyyat tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün əməliyyat başlayana qədər düşməyə ilkin atəşlə zərərvermə qüvvə və vasitələr nisbəti 6:1-ə çatdırılsın. AZP və KQ müvafiq hesablamaları apararaq məruzə edir.

$$M = 100 - N_{\text{başl}} : N_{\text{to}} \times DQ_q = 100 - 4 : 6 \times 90 = 100 - 0,6 \times 90 = 100 - 54 = 46\% \approx 50\%$$

Beləliklə, hesabatla müəyyən olundu ki, qarşıda duran düşmən qruplaşmasının döyüş gücünü müəyyən edən qüvvə və vasitələrini 50% itkiyə məruz qoymaq mümkündür.

Bu tapşırıq birliyin artilleriya qərargahına ötürülür və artilleriya rəisi öz vasitələri ilə və ya yuxarı komandanlığın vasitələrinin köməyi ilə düşməyə ilkin atəşlə zərərverməni təşkil edib qüvvə və vasitələr nisbətini bizim qoşunlara tələb olunan səviyyəyə endirir və əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsini atəşlə təmin edir. Belə olan halda, düşmənin gücünü təmin edən qüvvə və vasitələrin konkret siyahısını tərtib etmək çox asan

iş deyil, lakin atəş və zərbə gücünü təmin edən vasitələri atəş altına almaqla bu tapşırığı yerinə yetirməyin mümkünlüyü istisna deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyatlarda silahlı

toqquşmaların forma və üsullarının inkişaf perspektivləri müasir silah nümunələrinin və hərbi texnikaların "qıtlığı"na təsir göstərə bilər. Buna görə də, hərbi sənətinin birinci vəzifəsi düşmənin

Əməliyyat-taktiki hesablamalar metodikasına (MOTP-90) əsasən tələb olunan qüvvə və vasitələr nisbəti [6]: (hücum tempi orta sürətlə 10 km/saat götürülüb)

Öz qoşunlarımızın yol verilən itkiləri	Öz qoşunlarımızın fəaliyyət xarakteri			
	Hücum		Müdafiə	
	Yerləşmə xarakteri			
	Düşmənin		Öz qoşunlarımızın	
	Örtüdə	Açıqda	Açıqda	Örtüdə
5	6,4	2,85	4,0	1,75
10	4,5	2,0	2,8	1,25
15	3,7	1,65	2,3	1,0
20	3,25	1,45	2,0	0,9
25	2,9	1,3	1,8	0,8
30	2,7	1,2	1,7	0,75
35	2,5	1,11	1,55	0,7
40	2,4	1,07	1,5	0,66
45	2,3	1,02	1,43	0,64
50	2,25	1,0	1,4	0,62

TƏRƏFLƏRİN SÜRƏT VƏ NİSBƏTİNƏ GÖRƏ İTKİLƏRİ CƏDVƏLİ

Vaxt	Hücum tempi	Tərəflər	Tərəflərin nisbətlərə görə %-lə itkiləri						
		Nisbət	1:1	2:1	3:1	4:1	5:1	6:1	Dağlıq ərazidə 8:1
Gündüz	5 km/saat	Hücum	100	88	49	30	18	10	10
		Müdafiə	20	28	56	84	100	100	50
	10 km/saat	Hücum	100	41	30	20	15	11	5
		Müdafiə	20	33	46	60	73	83	70
Gecə	5 km/saat	Hücum	100	62	37	26	18	13	20
		Müdafiə	30	24	42	60	77	85	80
	10 km/saat	Hücum	70	33	21	15	11	9	7
		Müdafiə	10	15	14	32	41	49	55

daha üstün qüvvələrinin zərbələrinə tab gətirə bilən tədbirlər sisteminin müəyyən edilməsi hesab olunur. Belə olan halda, bu sistemin əsasını taktiki fəaliyyətlərin aparılmasının və düşməne atəşlə zərərvermanın daha effektiv üsulları təşkil edir.

Taktiki fəaliyyətlərin aparılması, düşməne atəşlə zərərvermə nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı onların planlaşdırılmasının nəzəri əsaslarının təkmilləşdirilməsinin vacibliyini tələb edir.

NƏTİCƏ

Əməliyyatlarda (döyüşlərdə) raket və artilleriya qoşunları ilə düşməne atəşlə zərərvermanın planlaşdırılması metodikasının işlənilməsi səbəbləri və problemlərinin analizi göstərir ki, bu məsələnin həlli o qədər də asan deyil, əksinə, yeni araşdırmaların aparılmasını və müasir döyüş təcrübəsinin nəticələrindən istifadə edilməsini tələb edir. Bu məsələnin yüksək səviyyədə həlli ilk növbədə atəşlə zərərvermə səviyyəsində planlaşdırma və koordinasiya qrupunun (AZP və KQ) səmtləşdirilmiş işinin təşkili üçün düşməne atəşlə zərərvermanın vahid ümumqoşun planlaşdırma metodikasının tərtib edilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Зарицкий В.Н. О разработке новой методики планирования огневого поражения противника в операции и бою // Военная мысль. М: - 2006.

2. Зарицкий В.Н. Направления совершенствования форм и способов боевого применения РВ иА в общевойсковой операции (бою) // Военная мысль. –М: - 2008 -№3.

3. В.И. Евдаков. Взгляды на применение вооруженных сил США в войнах начала XXI века. -М: 2011

4. В.И. Евдаков. Развитие теоретических положений планирования огневого поражения противника объединением военно-воздушных сил в современной операции / Вестник Академии военных наук, -М: -№4, -2005.

5. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях // Изд. ВАГШ РФ.- М:2009.

6. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операциях (бою). // Часть 3. Оперативно-тактические (тактические) нормативы и справочные данные. Изд. ВАГШ РФ. -М: 2009

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ КОНЦЕПЦИИ ПО ПОРАЖЕНИЮ ОГНЕМ ПРОТИВНИКА В ОПЕРАЦИЯХ (БОЯХ) РАКЕТНО-АртиЛЛЕРИЙСКИХ ВОЙСК Э.БАЛАЕВ

Анализ основных причин и проблем разработки методики планирования огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции и бою показывает, что эта задача весьма непростая, требующая использования результатов новейших исследований и современного боевого опыта. Ее решению в значительной степени могла бы способствовать разработка единой общевойсковой методики планирования огневого поражения противника, ориентированной в первую очередь на организацию работы в центрах (группах) планирования и координации огневого поражения в оперативном и тактическом звеньях.

SUMMARY

PLANING FIRE DAMAGE OF THE ENEMY WITH MISSILE FORCES AND ARTILLERY COMBAT OPERATIONS E. BALAYEV

Analysis of the fire damage of the enemy and challenges to develop methodologies for planning fire damage of the enemy with missile forces and artillery and combat operations shows that the task is very difficult, requiring to use the results of the latest research and modern combat experience. Decision largely could contribute to the development of a common military planning methodology fire damage of the enemy, focusing primarily on organization of work centers (groups) planning and coordination of fire damage at the operational and tactical levels.

MOTOATICI BRIQADANIN HÜCUMA HAZIRLANMASI VƏ KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİ

Polkovnik-leytenant Asif FƏRƏCOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Acar sözlər: motoatıcı briqada, briqadanın hücumu, komanda-qərar-gah məşqi, hücumun hazırlanması.

Ключевые слова: мотострелковая бригада, наступление бригады, командно-штабная тренировка, подготовка наступления.

Keywords: mechanized infantry brigade, offensive teams (coming the crew), command and staff training (command-staff drill), training of offensive (preparation the occurrence of)-(training offensive).

manevrə ayrılmağa, həmçinin hücumda onların nisbəti dəyişməyə başladı. Beləliklə də, silahlı mübarizədə vasitələrin təkmilləşməsi müasir ümumqoşun döyüşünün xarakterini və onun yeni prinsiplərlə

Keçən əsr tarixə görünməmiş miqyasda hərbi, təbii və texniki xarakterli kataklizmlərlə daxil oldu. Dünya müharibələri, təbii və texniki xarakterli fəlakətlər nəinki milyonlarla insanın həyatını məhv etdi, hətta olduqca böyük miqyasda maddi ziyan vurdu və o zaman sivilizasiyanın gələcək inkişaf imkanları məsələsi gündəmə gəldi. İstər təhlükəsizlik, istərsə də ölkənin qorunma və müdafiəsi baxımından qoşunların daima hazırlıq səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi ən önəmli məsələlərdən birinə çevrildi.

Çox əsrlik tarix ərzində hücum fəaliyyətləri taktikası silahlı mübarizə güc və vasitələrinin təsiri nəticəsində aramsız olaraq dəyişmişdir. Hərbi işin ilkin inkişaf çağlarında, yəni düşməni yalnız soyuq silah hesabına məhv etmə dövründə hücum sıxlaşmış cərgələrlə çox da böyük olmayan dərinliklərdə aparılırdı. O dövrdə bu, həqiqətən də, cəmi bir elementdən – qoşunların zərbəsinə ibarət idi. Daha sonrakı dövrlərdə isə döyüş fəaliyyətlərinin mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar olaraq hücum döyüşünün digər elementləri meydana olmağa başladı. Belə ki, əvvəlcə barıtın kəşfi, daha sonra isə atıcı silahın ortaya çıxması ilə atəş, eləcə də qoşunların manevri əhəmiyyətli rol oynamağa başladı. Vasitələr inkişaf etdikcə silahlı mübarizədə böyük diqqət atəş, zərbə və

təşkilini, həmçinin döyüş fəaliyyətlərinin aparılma üsullarını xeyli dəyişdirdi.

Hərbi hissənin, birləşmənin döyüş hazırlığının əsasını təşkil edən amillərdən biri də idarəetmə orqanlarının (qərargahların) tədris-təlim və uzlaşmalarıdır. Bu, istənilən şərait və şərtlərdə onların döyüş fəaliyyətlərinə hazırlaşma və idarə edilməsinə hazırlaşmanı təmin etmək məqsədilə həyata keçirilir. İdarəetmə orqanlarının uzlaşmasının əsas formalarından biri də komanda-qərargah təlimi və qərargah məşqidir. Hər təlim-tədris formasına da, təbii ki, aşağıdakı təlim-tədris metodları xasdır: qərargah təlimlərinə – təlimlər; komanda-qərargah təlimlərinə – praktiki iş. Bütün tədris və təlimlərin gedişi zamanı az və ya çox dərəcədə izahat və görüntülü nümayişlər də tətbiq edilir.

Hücum briqadanın taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir. O, düşməni darmadağın etmək və əhəmiyyətli rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək məqsədi ilə keçirilir. Darmadağın dedikdə, düşməni ələ bir tələfat yetirmək başa düşülür ki, o, tam və ya qismən öz döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun [1].

Briqadanın hücumunun məqsədlərinə bir sıra taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə nail olunur ki, onlardan da əsasları aşağıdakılardır: atəş

üstünlüyünün qazanılması, düşmənin qoşunlarla və silahlarla idarəetmə sisteminin pozulmasında iştirak; düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsi; döyüş düzülüşü elementlərinin irəliləməsi və açılması; təyin olunmuş hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) düşmənin darmadağın edilməsi; əks-həmlələrin (əks-zərbələrin) dəf edilməsi; hücumun inkişaf etdirilməsi; düşmənin əhəmiyyətli rayonlarının (hədlərinin, obyektlərinin) ələ keçirilməsi.

Vəziyyət şərtlərindən və verilmiş tapşırıqdan asılı olaraq briqada müdafiə olunan, geri çəkilən və ya hücum edən düşməyə qarşı fəaliyyət göstərə bilər. Müdafiə olunan düşməyə qarşı **hücum döyüşü**; hücum edən düşməyə qarşı **üz-üzə gəlmə döyüşü**; geri çəkilən düşməyə qarşı isə **təqib etmə** aparılır.

Düşmənin müdafiəsinin hazırlıq dərəcəsi, onun döyüş tərkibi və fəaliyyət xarakterindən, alınmış döyüş tapşırığından asılı olaraq hücum döyüşündə iki əsas fəaliyyət üsulu tətbiq oluna bilər: **ardıcıl hücum** və **nüfuz edici hücum**.

Hərəkət edən bölmələr düşmənin yüksəksərrast silahlarından itkilərin sayını azaltmaq məqsədilə ərazinin açıq sahələrini bölmələr və döyüş texnikası arasında olan məsafəni olduqca tez bir şəkildə keçməli, qoşun və bölmələrin bir yerə yığılmasına və kolonların dayanmasına imkan verməməlidir. [2]

Dərinlikdən irəliləməklə müdafiə olunan düşməyə adətən başlanğıc rayonundan hücum edilir. Bu rayon düşmənin müdafiəsinin ön xəttindən 20-40 km uzaqlıqda təyin edilir və hissələrin (bölmələrin) hərəkətdən hücum üçün döyüş düzülüşünə start verməklə həyata keçirilir.

Briqada düşmənin müdafiəsinin ön xəttinə bir və ya bir neçə marşrutla irəliləyir. Bölmələrin hərəkətinin bilavasitə təmin olunması hərəkəti təmin etmə dəstələri tərəfindən həyata keçirilir.

Bölmələrin mütəşəkkil şəkildə irəliləməsini təmin etmək məqsədi ilə başlanğıc hədd, açılma hədləri (bölmələrin açılmağa başladığı hədlər) və fəaliyyətə başlama həddi, piyada düzülüşündə hücum zamanı isə həm də maşınlardan enmə həddi təyin olunur.

Əsas qüvvələrin hərəkəti və hücum keçmələrini gizlətmək üçün briqadadan avanqard (ön dəs-

tə) ayrılır. Avanqard da əvvəlcədən düşmənlə təmas xəttinə və ya onun ön xəttindən 2-4 km məsafədə yerləşən məntəqəyə hərəkət edir. Briqadanın düşmənin müdafiə rayonu məntəqəsinə hərəkəti üçün bir-iki marşrut seçilir.

Hissələrin (bölmələrin) mütəşəkkil qaydada hərəkəti və onların eyni zamanda hücumu üçün təyin edilir:

- başlanğıc məntəqə (hədd);
- tabor kolonlarına açılma həddi;
- bölük kolonlarına açılma həddi;
- taqım kolonlarına açılma həddi;
- həmləyə keçmə həddi.

Tabor kolonlarına açılma həddi düşmənin artilneriyasının əsas hissəsinin effektiv atəş məsafəsindən kənarda, onun müdafiəsinin ön xəttindən 8-10 km məsafədə (bəzən daha çox) təyin olunur.

Bölük kolonlarına açılma həddi düşmənin top-larının, tanklarının və tankəleyhinə raket komplekslərinin düzünə tuşlama ilə atəşinin çatmadığı məsafədə, onun müdafiəsinin ön xəttindən **4-5 km** uzaqlıqda təyin olunur.

Taqım kolonlarına açılma həddi mümkün qədər ərazinin təbii qırışları arxasında, düşmənin müdafiəsinin ön xəttindən **2-3 km** uzaqlıqda təyin olunur.

Həmləyə keçmə həddi elə seçilməlidir ki, onun uzaqlığı tank və motoatıcı bölmələrə əsas silahlarından həqiqi atəşin aparılmasını təmin etsin və dayanmadan, maksimal sürətlə təyin edilmiş **“S”** vaxtında düşmənin müdafiəsinin ön xəttinə çata bilsin. O, düşmənin müdafiəsinin ön xəttindən **600 m**, bəzən isə daha artıq məsafədə təyin olunur.

Başlanğıc məntəqə, tabor və bölük kolonlarına açılma hədləri, bir qayda olaraq, böyük rəis tərəfindən təyin olunur.

Briqadanın birinci ešelondakı taborlarının döyüş düzülüşündə yerləşdirilməsindən sonra avanqardda fəaliyyət göstərən dəstələr ikinci eşelon və ya ümumqoşun ehtiyatı qismində, lazım gələndə isə, birinci eşelonda hücumu davam etdirə bilərlər.

Artilleriya qrupu, həmçinin briqadanın HHM bölmələrinin bir hissəsi avanqardın himayəsi altında özlərinin atəş mövqelərinə çıxırlar. Bu, briqadanın əsas qüvvələrinin yerləşməsi və hərəkə-

tinin gizliliyi və düşmənin mümkün əks hazırlığının vaxtında qabağının alınması hesabına həyata keçirilir.

Atəş vasitələri, həmçinin birbaşa tuşlama ilə atış üçün cəlb edilən tanklar, adətən hazırlanmış atəş mövqelərini hücumdan öncəki gecə tuturlar. Bunun baş tutmadığı hallarda isə onlar adiçəkilən mövqelərə hücumda artilleriya hazırlığının başlanması ilə qalxırlar.

Birinci eşolondakı qüvvələr onlara verilən gücləndirmə vasitələri ilə birlikdə tabor kolonları ilə hərəkət edirlər. Düşmən müdafiəsinə yaxınlaşdıqca onlar göstərilmiş məntəqələrdə ardıcıl şəkildə döyüşqabağı düzülüşdə açılır və mümkün olan sürətlə hücumə keçmə həddinə doğru hərəkət edirlər.

Təmir, təxliyyə və tibb bölmələri, lazım gələndə isə avtomobil bölmələrinin bir qismi döyüş sur-satı və yanacaq brixadanın birinci eşolonunun ardınca hərəkət edirlər. Brixadanın digər texniki və arxa cəbhə təminatı bölmələri ikinci eşolonun (ümumqoşun ehtiyatı) ardınca irəliləyir. Brixada komandiri bölmələrin düşmən müdafiəsinin ön xəttinə hərəkətini hücumun atəş hazırlığının başlanmasından 1-2 saat əvvəl, yerləşdiyi müşahidə məntəqəsindən idarə etməklə həyata keçirir.

Hücum müəyyən olunmuş vaxtda brixadanın birinci eşolonundakı tank və mexanikləşdirilmiş bölmələrin həmləyə keçmə həddinə çıxmaları ilə

başlanır. Hücum edən bölmələrin öz bölmələrinin mərmə partlayışlarından təhlükəsiz məsafəyə qədər uzaqlaşmasından sonra artilleriya brixada komandirinin siqnalı ilə atəşi növbəti həddə köçürür. Dəqiq təyin olunmuş saatda tank və mexanikləşdirilmiş bölmələr düşmən müdafiəsinin ön xəttinə soxulur, onun canlı qüvvəsi və atəş vasitələrini məhv edir, dayaq məntəqələrini ələ keçirir və dərinliyə hərəkət edirlər.

KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİ (KQM)

Komanda-qərargah məşqi vəzifəli şəxslərin öz vəzifə borclarını və idarəetmə orqanlarının uzlaşmasını yerinə yetirmək, həmçinin yeni üsul və bacarıqlar əldə etmək, eləcədə onların təkmilləşdirilməsi məqsədilə keçirilir. Komanda-qərargah məşqləri zamanı qüvvələrin müxtəlif fəaliyyət rejimlərinə keçirilməsi, təbəçilikdəki bölmə və qərargahlarla bağlı qərar qəbuletmə və tapşırıqların verilməsi, qarşılıqlı uzlaşmanın təşkili, müxtəlif şəraitlərdə qüvvələrin hərtərəfli təminatı və idarəedilməsi kimi suallar həll edilə və ya onların daha optimal həlli yolları axtarıla bilər. Komanda-qərargah təlimləri bir qayda olaraq, bir mərhələdə aparılır və bir-iki təlim sualının məşqi ilə keçirilir.

Tədris məqsədlərindən, qoyulan tapşırıqlardan və iştirakçıların tərkibindən asılı olaraq komanda-qərargah təlimləri birmərhələli və çoxmərhələli

ləli ola bilər, həmçinin idarəetmə orqanlarının dislokasiya yerlərində və idarəetmə məntəqələrində keçirilə bilər.

Mövzudan kənara çıxarmaqla onu demək istəyirik ki, ənənəvi üsulları bir yana qoyaraq məqalənin bu hissəsində son dövr texnologiyalarından istifadə etməklə keçirilən KQM, KQT, QT-dən söhbət açılacaqdır.

Komanda-qərargah (qərargah) məşqinin dəvamiyyəti həll ediləcək tapşırıqların həcmindən asılı olaraq, onun rəhbəri tərəfindən təyin edilir və bir neçə saatdan 2 günə qədər davam edə bilər. Praktiki təcrübə toplamaq məqsədilə iştirakçılardan bir qismi məşq müddətində tutduqları vəzifədən bir-iki pillə yüksək vəzifə icra edə bilərlər. [4]

KQM-də məşq keçirmək üçün hazırlanır: izahlandırıcı qeyd vərəqi ilə xəritə üzərində nəzərdə tutulan fikrin əks olunması; məşqin hazırlanması və keçirilməsi üçün təşkilati göstərişin verilməsi; əməliyyat tapşırığı və başlanğıc şəraitin xəritəsi; məşqin keçirilmə plan-təqvim; şəraitin inkişaf etdirilmə planı; məşq rəhbəri müavinlərinin şəxsi planları; direktivlər, əmrlər; təminat növləri üzrə göstərişlər; təcili xəbər tabeli.

Hal-hazırda belə məşqlərin hazırlanması və keçirilməsi üçün xeyli təcrübə toplanmışdır. Eyni zamanda onu da söyləmək yerinə düşər ki, müasir şəraitdə KQM, KQT və QT-ni həm ənənəvi üsulla, həm də perspektivli metodlarla – kompüterlərdən, yamsılayıcı-modelləşdirici komplekslərdən istifadə etməklə keçirmək olar. Bu, məşqə

hazırlıq vaxtını azaltmağa imkan verir ki, nəticədə də onun effektivliyi artır.

Döyüş hazırlığında tədris vasitələrini tətbiq etmək bir sıra müəliflər tərəfindən əsaslandırılmışdır. Məsələn İ.A.Skalski əsaslandırır ki, taktiki hazırlığın avtomatlaşdırılmış sistemlərindən istifadə zamanı tədris prosesində iştirakçıların bilik səviyyəsi 1,3 dəfəyə qədər yüksəlir. [5]

B.P.Drujin də monoqrafiyasında sübut edir ki, qoşunları idarəetmə üzrə KQ oyun modelləri

tədris prosesində məşğələlərin effektivini 3-4 dəfə yüksəltməyə imkan verir. [6]

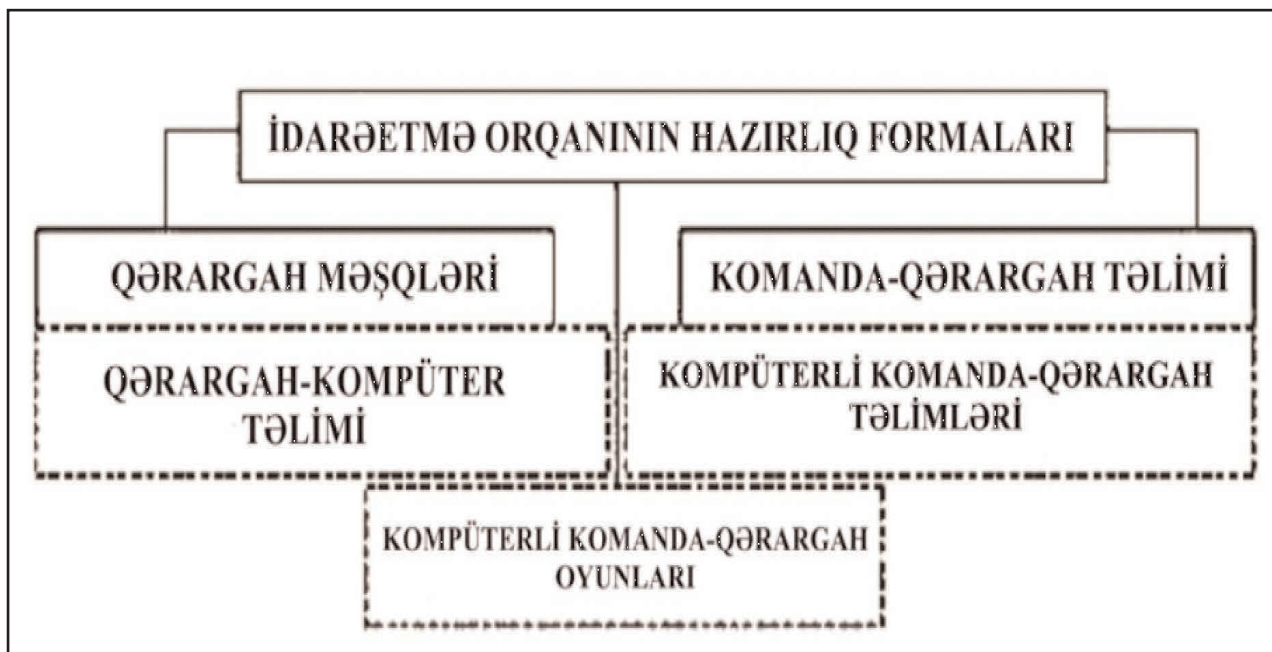
Elektron-hesablama texnikasının təkmilləşdirilməsi və onun tətbiqi metodu sayəsində təcrübənin toplanması tamamilə yeni, sərbəst öyrənmə formalarının peyda olmasını təmin etmiş oldu. Döyüş hazırlığına öyrətmə vasitə və avadanlıqlarının tətbiq edilməsi, komandir hazırlığı və briqada idarəedici orqanının uzlaşması üçün siniflərin həmin texnika ilə təchizatı yeni formada tədrisi ortaya qoymuş oldu. Ümumqoşun hissə və birləşmələrinin idarəetmə orqanlarının hazırlıqlarının yeni forması qərargah kompüter məşqi (QKM), kompüterlə komanda-qərargah təlimi (KKQT), kompüterlə komanda-qərargah oyunları (KKQO) (şəkil 1.) və s. ola bilər. [7]

Qərargah kompüter məşqi (QKM) – idarəetmə orqanı zabidlərinin praktiki olaraq vəzifə borclarını yerinə yetirməsini, bölmələrin xidmət, birləşmə qərargahlarını və hərbi hissə bölmələrini döyüşdə idarəetmələrini tədris edən öyrənmə formalarından biridir.

QKM-in mahiyyəti bölmələrin döyüşdə idarə olunmasının kollektiv vərdiş halına çevrilməsinin aşılmasıdır. QM-dən fərqli olaraq öyrənmə qərargahın zabidləri özlərinin idarəetmə fəaliyyətinin nəticələrini əyani surətdə görmə imkanı əldə edir və bundan lazımi nəticələr çıxarırlar. Bundan başqa, QKM-in ən böyük üstünlüklərindən biri də tədris vaxtından daha effektiv istifadə imkanının olmasıdır.

Taktiki başlanğıc şəraitini, onun sonrakı inkişaf

İDARƏETMƏ ORQANININ HAZIRLIQ FORMALARININ SİNİFLƏRİ

fını və modelləşdirmə nəticələrinin (qrafiki, səsli və mətn rejimində) çatdırılmasının kombinə edilmiş üsulu iştirakçılara QM zamanı tədris vaxtının itkisini xeyli (3-4 dəfə) azaltmağa imkan verir.

İdarəetmə orqanının ştat tərkibində tədris, idarəetmə orqanı zabitinin taktiki düşüncəsinin, həmçinin onların idarəetmə fəaliyyətinin inkişafı, idarəetmə fəaliyyətləri və funksiyalarının bölünməsi və peşəkar qarşılıqlı əlaqə vərdiş və bacarıqlarının formalaşması, rəhbərlik və təbəçiliyin öyrənilməsi, mürəkkəb dinamik döyüş fəaliyyətlərinin yamsılanması şəraitində kollektiv və şəxsi qərarların qəbulu, döyüş vaxtı tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin razılaşdırılmasının vacibliyi məqsədi güdür. Proqram təminatı vasitələrindən, istifadə edərək müxtəlif model və metodikaların informasiya və tədris sistemlərindən istifadə edərək QKM-nin rəhbəri sinifdə quraşdırılmış kompüterlərlə işləməyi təşkil edir və QKM keçirir. QKM-ə hazırlaşarkən rəhbər iştirak edən hərbi qulluqçuların qəbul edə biləcəkləri mümkün variantları nəzərdən keçirir, modelin qeyri-standart və əsassız qərarlarına reaksiya vermə üsullarını təyin edir, başlanğıc şəraitini kompüterə köçürür, modeldə məlumatların dəyişməsilə şəraitin inkişaf qaydasını müəyyən edir.

Məşq, iştirak edən hərbi qulluqçulara ümumi taktiki şəraitin izah olunması və döyüş tapşırığının qoyulması ilə başlanır. Ümumi şərait və döyüş tapşırığı taktiki tapşırıqla qoyula bilər. Əsas hissə əməliyyat müddətinin elan olunması və modelin işə salınması ilə başlayır. İştirakçı zabitlər şəraiti qiymətləndirir, qəbul edir və onu həyata keçirməyə başlayırlar. Məşqdə iştirak edən hərbi qulluqçuların hər biri düşməni üstələyərək döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə çalışırlar.

QKM-nin keçirilmə vaxtı ona ayrılan vaxtdan asılıdır və 4-6 saat təşkil edə bilər. Öz döyüş tapşırığını tez yerinə yetirmə halı varsa, o rəhbər tətəfindən dəqiqləşdirilə və yeni döyüş tapşırığı qoyula bilər.

Komanda-qərargah təliminin bu formasının keçirilməsinin üstünlüyü ondadır ki, o sərt proqram çərçivəsində inkişafa bağlı deyil və praktiki olaraq sonsuz sayda taktiki epizodların oynanılmasını təmin edir. [8]

İdarəetmə orqanının zabitləri öz vəzifələrinə aid olan hissədə şəraiti qiymətləndirir və vəzifə borclarından irəli gələn fəaliyyəti icra edirlər.

Döyüş bölmələrinə rəhbərliyi bilavasitə briqada komandiri həyata keçirir. Qoşun və xidmət növləri üzrə bölmələrə rəhbərliyi uyğun qoşun və xidmət növü rəisləri icra edirlər. Kompüterə məlumatların yüklənməsi komandir tərəfindən təyin

edilən növbə əsasında aparılır.

QKM zamanı modelləşdirmə nəticələrinin varlığı və qəbul edilmiş qərarın reallaşdırılması iştirakçı zabitlərə öz fəaliyyətlərinin düzgünlüyünü əyani olaraq qiymətləndirmə, rəhbərə isə iştirakçıların bilik və bacarıqları haqqında düzgün və əsaslandırılmış fikir əldə etməyə imkan verir. İdarəetmə orqanının hazırlığında belə tədris formasının tətbiq edilməsi onun ənənəvi hazırlığında demək olar ki, dəyişiklik tələb etmir. Bununla belə, bu formada hazırlıq real döyüş şərtlərinə yaxınlaşma imkanlarını xeyli genişləndirir və idarəetmə orqanı zabitlərinin düzgün qərar qəbul etməsini təmin edir və obyektivlik imkanlarını xeyli artırır. Bu, QKM-in briqadanın idarəetmə orqanının hazırlıq sistemində yeni növ tədris forması kimi, xoş şərait və onun yeni səviyyədə uzlaşmasına nail olmağa imkan yaradır.

NƏTİCƏ

Məqalədə hücum döyüşünün növləri, onların əməliyyat və taktiki səviyyədə tətbiq olunması, qoşunların döyüş sahəsindəki hücum əməliyyatı üzrə imkan və qabiliyyətlərinin ortaya qoyulması, komandir və idarəetmə orqanlarının praktiki bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, onların təcəllikdəki tabor, bölmə və digər strukturlarla müxtəlif şəraitlərdə, həmçinin digər qoşun növləri ilə uzlaşması məsələlərindən bəhs edilmişdir. Bunları nəzərə alaraq, nəticəyə gələmək olar ki, hücum döyüşünün müvəffəqiyyətli aparılmasında döyüş növünün düzgün seçilməsi və döyüş sahəsində tətbiq edilməsinin planlaşdırılması komandirlərin daim diqqətində olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. Briqada. Bakı, 2014
2. Зарицкий В.Н., Харкевич Л.А. Общая тактика: учебное пособие. Тамбов, 2007.
3. <http://www.35.mchs.gov.ru/document/1324562>.
4. Методические рекомендации по организации и проведению командно-штабных учений

(тренировок), Москва, 2013.

5. Скальский И.А. Компьютеризация информационного обеспечения тактической подготовки в вузе. Москва, 1994.

6. Дружинин В.П. Совершенствование учебного процесса в вузах оперативно-тактического профиля на базе игровых моделей общевойскового боя. Москва, 1992.

7. Потемский В.М. О практике подготовки командно-штабных учений. журнал «Штабная практика», № 1, 1998.

8. Разработка и проведение тактических (тактико-специальных), командно-штабных учений и штабных тренировок: Методические рекомендации. Москва, 1996.

РЕЗЮМЕ

ПОДГОТОВКА МОТОСТРЕЛКОВЫЙ БРИГАДЫ К АТАКЕ И КОМАНДНО-ШТАБНАЯ ТРЕНИРОВКА А. ФАРАДЖОВ

В статье были рассмотрены типы атаки с боем, применение их оперативно-тактическом уровне, в поле боя по операции атаки усовершенствование практических навыков командир и других органов управления. Были полностью раскрыты действие слаженностью подразделений в разных ситуациях.

SAMMARY

PREPARATION MECHANIZED INFANTRY CREWS TO ATTACK AND COMMAND-STAFF DRILL

A.FARAJOV

A considered types of the attack were In article with боем, using their operative-tactical level, in battlefield on operations of the attack improvement practical skill commander and other organ management. There were completely reveal open action by harvony of the subdivisions in miscellaneous situation.

HÜCUMDA MOTOATICI BÖLÜYÜN GÜCLƏNDİRMƏ VASİTƏLƏRİ İLƏ DÖYÜŞ İMKANLARININ ƏSASLANDIRILMASI

Polkovnik-leytenant Firuz BƏDƏLOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəş gücü, zərbə qüvvəsi, əsas qüvvələr, manevr qabiliyyəti, motoatıcı bölük, döyüş imkanı, atəş sıxlığı.

Ключевые слова: огневая мощь, ударная сила, основные силы, маневренные способности, мотострелковая рота, боевые возможности, плотность огня.

Keywords: firepower, the force of blow, main power, manoeuvre ability, mechanized company, fight capability, the density of shooting.

– ərazidən;
– döyüşün təşkil edildiyi və aparıldığı meteoroloji şəraitdən (havanın vəziyyətindən, ilin və sutkanın vaxtından).

Motoatıcı bölüyün döyüş imkanları xarakterizə olunur:

– düşməni hücumda güc və vasitələrlə (müdafiədə düşmənin

DÖYÜŞ İMKANLARI TƏRKİBİ

Döyüş imkanları – bölmələrin konkret şəraitdə təyin edilmiş vaxtda, müəyyən döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsində imkanlarını xarakterizə edən miqdar və keyfiyyət göstəriciləridir. Bu, döyüş imkanlarının ümumi anlayışıdır, lakin məzmununa görə hücumda və müdafiədə onlar fərqlənir. Hücumda bölmələrin döyüş imkanları dedikdə, onların düşmənin müəyyən qrupunu darmadağın etmək bacarığını və təyin olunmuş vaxtda öz qoşunlarının hücumunun davam etdirilməsini təmin edən döyüş qabiliyyətini saxlamaq şərti ilə göstərilmiş həddin (rayonun) tutulmasını xarakterizə edən say və keyfiyyət göstəriciləri nəzərdə tutulur.

Döyüş imkanları asılıdır:

– döyüşdə şəxsi heyətin sayından, onun hazırlığının səviyyəsi və mənəvi-psixoloji vəziyyətindən;

– döyüş və digər texnikanın, silahların olmasından və vəziyyətindən;

– komandir heyətinin bölmələrinin idarəetmə bacarığından;

– qoşunların təşkilati strukturundan və onların material-texniki təchizatından, eyni zamanda düşmənin tərkibindən və müqavimət xarakterindən;

zərbələrinin qarşısını almaq) darmadağın etmək (məhv etmək) bacarığı ilə;

– hücum cəbhəsinin eni ilə (dayaq məntəqəsinin ölçüləri ilə);

– bölmələrin döyüş tapşırığının dərinliyi və onların irəliləmə tempi ilə;

– düşmən obyektlərinə atəşin təsirinin dərinliyi ilə;

– zərərvermə vasitələrinin təsir radiusu və onların zərbə endirməyə hazırlıq vaxtı ilə və s.

Bununla yanaşı, düşmənin tankları, piyadanın döyüş maşınları, təyyarələri və s. atəş vasitələrinə atəş imkanları ayrıca müəyyən edilə bilər.

Bölmələrin döyüş imkanları zərərvermə vasitələri və onların növlərinə (artilleriyası, tankları, HİM vasitələri, atıcı silahlarına və s.) həmçinin 1 km cəbhədə güc və vasitələrinin lazım olan sıxlığını yaratmaq bacarığına görə nəzərdən keçirilə bilər.

Bölmələrin döyüş imkanlarının tərkibləri aşağıdakılardır:

– atəş gücü;

– zərbə qüvvəsi;

– manevr qabiliyyəti.

Bölmənin atəş gücü dedikdə, ştatda olan və əlavə verilmiş atəş vasitələrinin atəşi ilə, zərərvermənin dərəcəsi nəzərə alınmaqla, sursatların

buraxılmış sayından istifadə edərək, düşmənin eyni vaxtda və ardıcıl məhv edilən obyektlərinin miqdarının riyazi gözləməsi başa düşülür.

Motoatıcı bölüyün atəş gücü ştatda olan və verilən artilleriya, PDM, tankəleyhinə vasitələr, HHM vasitələri və atıcı silahların bütün növlərindən yaranır. Müdafiə döyüşü aparılarkən atəş gücünə mina-partlayış maneələri (MPM tətbiq edərək düşmənin məhv edilməsi ilə) də əlavə olunur.

Motoatıcı bölüyün atəş gücü, adətən, mövcud normativlərə uyğun olaraq ştatda olan sursat və verilən bölmələrin, gücləndirmə vasitələrinin miqdarı ilə yerinə yetirilə bilən atəş tapşırığının cəmləşdirilmiş həcmi ilə ifadə olunur.

Atəş gücünün reallaşdırılmasının nəticəsi düşmənin müəyyən səviyyədə susdurulması və məhv edilməsi ilə ifadə olunan və ona yetirilən zərərdir.

Motoatıcı bölüyün atəş gücünün göstəricilərinə onun məhv edilən obyektlərinin və hədəflərinin miqdarı və onların məhv edilmə səviyyəsi aid edilir, düşmənin qruplaşmasına vurulan zərərin riyazi gözləməsi, onun məhv edilən silah və döyüş texnikasının miqdarı mütləq müəyyənləşdirilir. Motoatıcı bölüyün zərbə qüvvəsi bölmələrin göstərilən istiqamətdə atəş və hərəkətlə düşməyə güclü zərbə endirmə bacarığında özünü göstərir.

Bölkədə zərbənin həyata keçirilməsində ştatda verilən və himayə edən artilleriya, tanklar, PDM-lər, zirehli transportyorlar, tank əleyhinə vasitələr, avtomatik qumbaraatanlar və atıcı silahların bütün növləri iştirak edə bilər. Bu zaman atəş hərəkətdən və qısa dayanmalarla aparılır. Bölüyün bölmələri böyük komandirlərin atəşindən istifadə etməklə və özlərinin bütün növ silahlarından atəş aparmaqla düşmənin salamat qalmış atəş vasitələrini və canlı qüvvəsini hərəkətdən məhv edərək sürətlə dərinliyə irəliləyir və ərazinin göstərilən hədəflərini (rayonlarını) və yaxud düşmənin müdafiə dayaq məntəqələrini tutur.

Zərbə qüvvəsi, hər şeydən əvvəl, bütün cəbhə boyu və əsas qüvvələrin cəmləşmə istiqamətində

qüvvələrin və vasitələrin yaratdığı sıxlıqla, 1 km hücum cəbhəsində motoatıcı taqımların, tankların, PDM-lərin, (ZTR-lərin), minaatan qurğuların, tank əleyhinə və s. atəş vasitələrinin sayı ilə xarakterizə olunur.

Hücum edən bölüyün zərbə qüvvəsi müdafiə olunan, yaxud hücum edən düşmənin qüvvə və vasitələrinin sıxlığından asılıdır və qarşı duran tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti ilə xarakterizə olunur.

Buradan görünür ki, döyüşdə bölüyün qüvvə və vasitələrinin yaratdığı sıxlıq nə qədər yüksək olarsa və düşmənin təşkil etdiyi bu sıxlıq aşağı olarsa, deməli, bölüyün zərbə qüvvəsi daha böyük olacaq və nəticədə o, qoyulan tapşırığı daha tez yerinə yetirəcəkdir.

Bir qayda olaraq, bölüyün əsas zərbə qüvvəsini onun silahlanması və şəxsi heyəti ilə zirehli tank texnikası (tanklar, piyadanın döyüş maşınları, zirehli transportyorlar) təşkil edir. Onlar döyüşü birlikdə aparırlar, düşmənin atəş vasitələrini nəinki atəşlə, hətta tırtılları ilə (təkərləri ilə) də məhv etməyə qadirdir. Bununla yanaşı, zərbə qüvvəsi və atəş gücü döyüşdə qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili və saxlanması ilə uğur qazanır.

Manevrlilik – müxtəlif növ silahlı qüvvələrin, qoşun və xüsusi qoşun növləri vahidlərinin cəvkiyini, yerdəyişməsini cəld həyata keçirmək, döyüş düzülüşünə açılmaq qabiliyyətini xarakterizə edən xüsusiyyətə malikdir.

Bölüyün manevrliliyi: onun qüvvə və vasitələrini təşkil etmək, cəld şəkildə yenidən qurmaq və yerini dəyişdirmək; bu və ya digər düzülüşü almaq, müəyyən vaxtda bu və ya digər fəaliyyətlərə hazırlanmaq; qüvvələri bir istiqamətdən digərinə keçirmək; özünün atəş vasitələrini daha vacib hədəfin məhv edilməsinə yenidən yönəltmək; hücumun gedişində düşmənin əks-hücumunun qarşısının alınması cəld və mütəşəkkil şəkildə müdafiə vəziyyətinə keçməsidir.

Manevrliliyin həyata keçirilməsinin nəticələri düşməni atəş açmaqda və zərbə endirməkdə atəş gücündən, zərbə qüvvəsindən və əlverişli vəziyyətdən daha tam şəkildə istifadə etməyə imkan

verən qabaqlamadır. Bölüyün hücumda manevr-liliyi, adətən, bölmələrin manevrli həyata keçir-mələrindəki vaxt göstəriciləri ilə xarakterizə olunur.

BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

Bölüyün atəş gücünün hesablanması metodikası ştatda olan və verilən artilleriya, tank əleyhinə vasitə, HHM vasitələri, piyadanın döyüş maşını, tanklar, həmçinin atıcı silah bölmələrinin zərər-vurma imkanlarının cəmindən ibarətdir. Buna görə də, atəş gücünün hesablanması metodikası, silah növləri üzrə bir sıra sərbəst, xüsusi metodi-kalardan ibarətdir.

maşınları, zirehli transportyorları və digər zirehli obyektləri ilə mübarizəyə sərf edilməsi qəbul olunub.

Düşmənin ZTR və PDM-lərinə qarşı mübarizə-də göstərilən vasitələrin imkanları tanklara nis-bətən 1,5 dəfə çoxdur, belə ki, onlar daha zəif zi-rehli müdafiəyə malikdir və təbii ki, vurulduqdan sonra sıradan çıxırlar.

Ön xətdə və müdafiənin yaxın dərinliyində dü-zünə tuşlama ilə atəş apararkən hücum, atəş ha-zırlığı zamanı bir hədəf üçün 2-3 tank əleyhinə vasitənin qoyulması qəbul edilib.

Düşmənlə bilavasitə təmasdan hücumla keçər-kən motoatıcı bölükdə ZTR-ə bu məqsədlə 3 ədəd “METİS” TƏİR-i cəlb olunur. PDM-lə si-lahlanmış bölüyə və tank bölüyünə tankların və

DÜŞMƏNİN ZİREHLİ TEXNİKASI VƏ DİGƏR HƏDƏFLƏRİNƏ DÜZÜNƏ TUŞLAMA ATƏŞİ İLƏ BÖLMƏLƏRİN İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

Düşmənin tanklarına qarşı mübarizədə tankəleyhinə vasitələrin döyüş təsirliliyi əmsalı

Tank əleyhinə vasitələr	Hücumda təsirliliyin əmsalı	
	Müdafiə yarılarkən	Əks-hücumun qarşısı alınarkən
TANK T-72	0,3-0,5	1-2
“TƏİR FAQOT”	0,3-0,5	1,5-2
TƏİR “METİS”	0,3-0,5	1-1,5
PDM	0,3-0,5	1,3-1,5
SPQ-9M	0,1-0,15	0,8-1
RPQ-7V	0,05-0,08	0,2

İmkanlar hesablanarkən tankəleyhinə vasitələ-rin miqdarını onların əmsalına vurmaq lazımdır. Tank əleyhinə vasitələrin və tankların 70%-nin düşmən tankları ilə, 30%-nin isə onun döyüş

PDM-lərin 50-60%-i cəlb olunur.

Yuxarıda sadalanan bölüklər öz qüvvələri ilə 5-6-ya qədər hədəfi məhv edə bilər.

MOTOATICI VƏ TANK BÖLMƏLƏRİNİN HÜCUMDA DÜŞMƏNİN ƏKS-HÜCUMUNUN QARŞISINI ALARKƏN ONUN TANK, PDM VƏ ZTR-LƏRİNƏ QARŞI MÜBARİZƏ İMKANLARI

Tanklarla mübarizə vasitələri	TƏV-lərin sayı	Əks-hücumun qarşısı alınarkən			
		Təsirlilik		Məhv etmə üzrə imkanları	
		Tanklar üzrə	PDM və ZTR üzrə	Tankları	PDM və ZTR
mab – ZTR-də "METİS" TƏİRİ	3	1,5	2,5	3-4	7-8
RPQ-7	9	0,2	0,5	2	4-5
Cəmi	12	–	–	5-6	11-13
mab – PDM-də TƏİR – PDM-də	11	1,5	2,5	16-17	27-28
RPQ-7	9	0,2	0,5	2	4-5
Cəmi	20	–	–	18-19	31-33

Motoatıcı böyük PDM-də hücumda özünün döyüş düzülüşünü tərtib edərkən döyüş düzülüşü xəttində 3 ədəd "METİS" TƏİR, 9 ədəd RPQ-7V cəlb edə bilər.

Cəmi 12ədədə yaxın tank əleyhinə vasitə ilə düşmənin 12 ədəd zirehli obyektini məhv etmək mümkündür.

ATICI SİLAHLARIN ATƏŞİ İLƏ DÜŞMƏNƏ ZƏRƏR VURULMASINDA BÖLÜYÜN İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

Bölüyün atıcı silahlardan atəşlə düşməyə zərər vurulması üzrə əsas göstəricisi onun canlı qüvvəsinə vurulan zərərin riyazi gözləməsidir.

Atıcı silahlardan atəşlə düşməyə zərər vurulması üzrə atəş imkanları adətən ancaq bölmələrdə hesablanır.

Hesablama metodikası atış aparılan sektorun 1 m cəbhəsinə düşən güllələrin miqdarı ilə ifadə olunan tərəflərin atıcı silahlalarının atəşlərinin sıxlığının müqayisəsinə əsaslanır. Bu zaman təcrübə ilə müəyyən olunub ki, böyük piyada düzülüşü ilə hücumda düşmən müdafiəsinin 400 m-nə qədər

yaxınlaşdıqda bütün silahlardan onun ön xəttinə 1 m cəbhədə 1 dəqiqədə 8-10 güllə sıxlığı ilə atəş aparılır və atəş bu sıxlıqla 4 dəq. ərzində davam etdirilir. (hücum zamanı 1 dəqiqədə 100 m sürətlə). Bu cür sıxlıq düşmənin ön xətdə canlı qüvvəsinin 30%-ə qədərini itirməsinə səbəb olur. Atıcı silahlardan atəşlə düşmənin susdurulmasında bölmələrin atış imkanlarının hesablanması qaydası aşağıdakı kimidir:

– bölüyün döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərən motoatıcı taqımların sayı, hər bir taqımdakı avtomat, pulemyot və s. atış vasitələrinin miqdarı müəyyənləşdirilir, sonra isə onların döyüş atəş tezliyi cəmini bölüyün hücum cəbhəsinin eninə bölməklə, 1 m cəbhəyə 1 dəqiqədə nə qədər güllənin atılacağı müəyyənləşdirilir.

BÖLMƏLƏRİN ZƏRBƏ QÜVVƏSİNİN HESABLANMASI METODİKASI

Bu termin altında, təyin olunmuş sahədə qoyulan məqsədə çatmaq üçün yaradılması lazım olan nisbət gizlənilir.

Bölüyün zərbə qüvvəsi onun atəş gücündən, manevriliyindən (hərəkətliliyindən) və düşmənin müxtəlif zərərvermə vasitələrinə qarşı davamlılığından, döyüşdə iştirak edən motoatıcı (taqım) bölmələrin sayından və keyfiyyətindən, irəliləmə tempindən, hücum cəbhəsindən və taburun döyüş düzülüşündəki yerindən asılıdır.

Zərbə qüvvəsinin hesablanması üçün ilkin məlumatlar aşağıdakılardır:

- motoatıcı və tank bölmələrinin sayı;
- tərəflərin bölmələrinin döyüş potensialının əmsalları;
- hücum edən bölmələrdə tankların, PDM-lərin (ZTR-lərin), tank əleyhinə vasitələrin və atıcı silahların miqdarı;
- tankların, PDM-lərin (ZTR-lərin), tank əleyhinə vasitələrin və atıcı silahların təsirlilik əmsalları;
- tapşırıqın yerinə yetirilməsi zamanı hücum edən bölmələrin itkilərinin keçilməsinə yol verilməyən həddi;
- müdafiədə düşmənin tanklarının, motopiyadasının faktiki sıxlığı;
- müdafiə olunan düşmən üzərində canlı qüvvə və tanklar baxımından lazımi üstünlük;
- ərazinin xüsusiyyətləri və qoşunların maksimal irəliləmə tempi.

Zərbə qüvvəsinin hesablanması nəticəsində aşağıdakı göstəricilər əldə olunur:

- hücumda bölmənin darmadağın edə biləcəyi müdafiə olunan tank və motopiyada qruplarının böyüklüyü;
- hücum cəbhəsinin eni;
- tərəflərin qüvvələrinin mütləq sayı və keyfiyyət nisbəti.

Bölmənin zərbə qüvvəsinin böyüklüyü (həcmi) onun say tərkibi, sıxlığı və nəhayət, mübarizə aparan tərəflərin güc və vasitələrinin sayına və hücum templərinə görə qiymətləndirilir. Yaxın məsafədən döyüşün qüvvə və vasitələrinin sıxlığı və nisbəti düşmənin darmadağın edilməsi və verilən tapşırıqın yerinə yetirilməsinin mümkünlüyü barədə nəticələr çıxarmağa imkan yaradır. Bununla yanaşı, bölmədə sıxlıq mənzillərinə görə hesablanır. Məsələn, hücumun uğurla aparılması üçün bölüyün hücum cəbhəsində hücum edən bölmələrin xeyrinə 2-3 dəfə, yarma sahəsində isə

düşmən üzərində 4-6 dəfə çox üstünlük yaratmaq lazımdır, yəni düşmənin üzərində susdurma üstünlüyünə malik olmaq lazımdır, əldə olunan üstünlüklərdən istifadə edərək atəşin ardınca düşməyə sürətlə hücum etmək, onu darmadağın etmək və göstərilən həddi hərəkətdən tutmaq gərəkdir.

Motoatıcı ZTR bölüyünün zərbə qüvvəsinin aparıcıları 9 motoatıcı manqa və tank əleyhinə manqadır. Adətən, bölüyün hücumu istiqamətində onunla birlikdə iki-üç tank taqımı hərəkət edir və bu onun zərbə qüvvəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. PDM bölüyünün əsas zərbə qüvvəsi düşmənin, nəinki canlı qüvvəsi, eyni zamanda onun tankları və digər zirehli obyektləri ilə uğurla mübarizə aparmağı bacaran piyadanın döyüş məşinləridir (11 PDM), lakin PDM bölüyü özü tank bölmələri ilə sıx əlaqədə olmalıdır.

Döyüş atışı ilə keçirilən təlimlər göstərir ki, tank taqımı ilə gücləndirilmiş motoatıcı PDM bölüyü 1 km-ə qədər cəbhədə hücumla keçərkən, mütləq döyüş sursatlarının 0,2-0,3 döyüş dəstini sərf etməklə taqım, düşmənin bir həddə dayaq məntəqəsində olan bütün vasitələrini məhv etməyə qadirdir (400 m cəbhə üzrə və 200 m dərinlikdə).

Tank taqımı ilə gücləndirilmiş motoatıcı ZTR bölüyü də bu cür imkanlara malikdir. Tankların hesabına motoatıcı bölmələrin zərbə qüvvəsi əhəmiyyətli dərəcədə artır. Motoatıcı bölmə verilən tank taqımları ilə sıx şəkildə fəaliyyət göstərərək, düşməyə nüvə silahı və atəşlə zərər vurulmasının nəticələrindən istifadə edərək, qoşunlarla əlaqəli şəkildə taqım dayaq məntəqəsində yaxın tapşırıqın yerinə yetirilməsi müddətində düşmənin darmadağın edilməsini başa çatdırmağa bilər. Əks-hücumda olan bölmələrin zərbə qüvvəsinin göstəricilərinin kəmiyyətləri (böyüklükləri) zərbənin yerinə yetirilməsində istifadə olunan tank və motoatıcı taqımların sayından və keyfiyyətindən, onların tərkibində olan tanklardan, PDM-lərdən (ZTR-lərdən), həmçinin əks-hücumda olan bölmələrlə birlikdə fəaliyyət göstərən tank əleyhinə vasitələrin sayından asılıdır. Bu qüvvə və vasitələrin sıxlığı nə qədər yüksək olarsa, zərbə qüvvəsinin göstəriciləri də bir o qədər böyük olar.

Böyük vətən müharibəsinin, elmi tədqiqat təlimlərinin təcrübəsinə görə soxulan düşmənin darmadağın edilməsi üçün yalnız adi zərərvermə vasitələri tətbiq edilərkən, əgər düşmən tutduğu həddə möhkəmlənməyə imkan tapmayıbsa, əks-hücum edən bölmələrin qüvvə və vasitələrinin düşməninə 2-3 dəfə çox olması kifayət edər. Əgər düşmənin darmadağın edilməsi nüvə silahının tətbiqi ilə həyata keçirilərsə, onda qüvvələrin bərabər, yaxud düşməndən 1,5 dəfə üstün olmaq kifayət edər.

MANEVR İMKANLARININ HESABLANMASI METODİKASI

Bölüyün manevrilliyi onun ştatında olan və əlavə verilən bölmələrinin sürəti, tempi, vaxtı, yer-dəyişməsi və müəyyən fəaliyyətlərə hazırlığı ilə müəyyən olunur. Böyük atəşlə, qüvvə və vasitələrlə manevr tətbiq edə bilər.

Atəşlə manevr düşməne daha effektiv zərər vurmaq üçün tətbiq olunur. O, ştatda olan və verilən bölmələrin atəşinin bir hədəfə, yaxud vacib hədəf qrupuna vaxtında toplanılmasından, həmçinin atəşin bir hədəfdən digərinə keçirilməsindən və atəşin bir neçə hədəf arasında paylanması ibarətdir. Atəş manevrinin imkanlarını xarakterizə edən əsas göstərici komandanın verilməsindən mərmimin (döyüş sursatının) hədəfdə partlamasına qədər sərf olunan vaxtdır.

Atəş manevrini atəşin hansı hədəfə (obyektə) açılmasından asılı olaraq planlaşdırılmış, yaxud planlaşdırılmamış olmasına görə fərqlənir. Planlaşdırılmamış hədəflərə atəşlə vurulan zərbənin vaxtı komandanın verilməsi və atış üçün məlumatların hazırlanması vaxtlarının cəmlənməsindən yaranır. Əgər atəş planlaşdırılmış hədəflərə aparılırsa, onda atış üçün yeni məlumatların hazırlanmasına sərf olunan vaxt nəzərə alınır.

QÜVVƏ VƏ VASİTƏLƏRLƏ (BÖLMƏLƏRLƏ) MANEVR

Manevr düşmənin döyüş düzülüşünün daha zəif, xüsusilə də, cinahlarında və arxasında olan yerinə zərbənin endirilməsi üçün daha əlverişli yerin tutulması, həmçinin öz bölmələrini düşmənin zərbəsi altından çıxarmaq məqsədi ilə həyata keçirilir.

Qüvvə və vasitələrlə manevr kolon yollarında, hava və suda həyata keçirilir. Manevr niyyətinə (planına) görə sadə, düşmən üçün gözlənilməz, cəld və güclü olmalıdır. Qüvvə və vasitələrlə (bölmələrlə) manevrin əsasını, düşməne nüvə silahı və atəşlə vurulan zərərin nəticələrindən daha tam və vaxtında istifadə təşkil etməlidir.

Bölmələrlə manevrə, yanından ötüb-keçmə, dövrələmə, onların uyğunlaşması və geriçəkilmə aiddir.

Yandan ötüb-keçmə arxadan düşməne zərbə üçün bölmələrin yerinə yetirdiyi daha dərin manevrdir. Yandan ötüb-keçmə, adətən, yalnız cəbhədən hücum edən bölmələrin qarşılıqlı taktiki fəaliyyəti ilə həyata keçirilir.

Geriçəkilmə öz qoşunlarını üstünlük təşkil edən düşmən qüvvələrinin zərbəsi altından çıxarmaq, vaxt qazanmaq və daha əlverişli həddi (rayonu) tutmaq məqsədi ilə tətbiq olunan manevrdir. Geriçəkilmə yalnız böyük komandirin əmri, yaxud icazəsi ilə həyata keçirilir. Müdafiədə bu manevr itkilərə məruz qalmış bölmələrin əvəzlənməsi, yaxud bölmələrin gücləndirilməsi, əks-hücumun həyata keçirilməsi, ehtiyat mövqelərin və atəş xətlərinin tutulması, həmçinin dayaq məntəqələrinin (müdafiə rayonlarının) cinahına, yaxud arxasına çıxmış düşmənin məhv edilməsi məqsədi ilə aparılır.

Dövrələmə bölmələrin düşmənin cinahına zərbə üçün çıxması məqsədi ilə yerinə yetirilir. Dövrələmə, adətən, qarşılıqlı sıx taktiki və atəş şəraitində həyata keçirilir.

Ərazidə bölüyün qüvvə və vasitələri ilə manevrin ümumi məzmununu aşağıdakı hərəkətlər təşkil edir:

- mövqelərin, yaxud hədləri tutulmuş rayonların tərk edilməsi, bölmələrin kolonlara yığılması və sıxlaşması;
- yeni rayonlara, mövqelərə, yaxud hədlərə keçmə və döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün açılma.

Qüvvə və vasitələrlə manevrin əsas göstəricisi manevrin keçirilməsi üçün lazım olan vaxtdır. Döyüş düzülüşünün alınması və motoatıcı bölüyün atəş sistemlərinin təşkili üçün lazım olan vaxt 55 dəqiqə, motoatıcı (tank) bölüyün atəş mövqeyini dəyişməsi 6 dəqiqədir. Düşmənin hü-

cumunu tank bölüyü ilə dəf etmək üçün irəliləmə və atəş xəttinin tutulması 9 dəqiqədir.

Bölüyün qüvvə və vasitələrinin imkanlarının hesablanması üçün ilkin göstəricilər aşağıdakılardır:

- manevrin məzmunu, onun dərinliyi;
- ərazinin əlverişliliyi nəzərə alınmaqla bölmələrin yolları və kolon yolları ilə hərəkət sürəti;
- kolonun növü;
- qüvvə və vasitələrlə rayonların (mövqələrin, hədlərin) tərk edilməsinə, kolonlarda yığışma və onların sıxlaşmasına lazım olan vaxt normativləri;

– kolonun yeni rayona yığışmasına, döyüş düzülüşünə və tapşırığın yerinə yetirilməsinə olan vaxt.

Ərazidə qüvvə və vasitələrlə manevrin aparılması vaxtının hesablanması qaydasında aşağıda göstərilənlər nəzərə alınır:

- manevrin məzmununu və məqsədini aydınlaşdırmaq;

– xəritədə ərazinin relyefinə görə edilən düzəlişlər nəzərə alınmaqla manevrin dərinliyini və xəritənin miqyasını müəyyənləşdirmək, marşrutu 5-10 km-lik hissələrə bölmək və müxtəlif keçirmə qabiliyyətinə malik sahələrdə hərəkət sürətini müəyyənləşdirmək. Marşrutların 5-10 km-lik hissələrə bölünməsi zamanı edilən düzəlişlər hər bir hissədə qeyd olunur.

– hər bir sahənin dəf edilməsi (sahənin uzunluğunu hərəkətin sürətinə bölmək), hərəkətə hazırlıq (rayonların tərk edilməsi, yığışma və kolonların sıxlaşması), yeni rayonda açılma və tapşırığın yerinə yetirilməsi (cədvəllərdəki məlumatlardan istifadə etməklə), alınan göstəriciləri toplamaq yolu ilə manevrin həyata keçirilməsi üçün vaxtın müəyyənləşdirilməsi.

İrəliləmə üçün vaxtın hesablanması zamanı nəzərə almaq lazımdır:

Qarışıq kolonların hərəkətini orta sürətlə (20-25 km/saat) həyata keçirmək; hücumə keçmə həddinə hərəkəti 15-20 km/saat sürətlə həyata keçirmək.

BÖLMƏLƏRİN HƏRƏKƏTİ	Vaxt, dəq.
HÜCUMDA	
Bölmələrin hücumə keçmə həddinə çıxma sürəti	15-20 km/saat
Hücumun döyüş sürəti:	
– piyada düzülüşdə	4-5 km/saat
– ZTR, PDM və tanklarda	8-12 km/saat
Səfər düzülüşü kolonundan döyüşqabağı düzülüşə keçmə vaxtı	
– motoatıcı (tank) bölüyü	2
Kolondan cəbhə istiqamətində döyüş düzülüşünə açılma vaxtı	
– motoatıcı (tank) bölük	3,5
Motoatıcı bölüklə düşmənin əks-hücumunun qarşısını almaq üçün həddin keçilməsi (maşından düşmə ilə)	5
Döyüş düzülüşündən döyüş qabağı düzülüşə yenidən düzülmə:	
– motoatıcı (tank) bölük	1
Mexaniki dartı ilə düzülüşün döyüş düzülüşünə açılması:	
– hazırlanmış rayonda	18
– hazırlanmamış rayonda (yerdəyişmənin gedişində yürüşdən)	23
Özüyeriyən divizionun döyüş düzülüşünə açılması:	
– hazırlanmış rayonda	7
– hazırlanmamış rayonda	10
Döyüş mövqeyinin tərk edilməsi:	
– batareya	2

Bölmələrin rayonda toplanmasına (yığılmasına) görə vaxt aşağıdakı formulla hesablanır:

$$T_v = D_k - D_r/S$$

Burada, **D_k** – səfər kolonunun dərinliyi;

D_r – rayonun dərinliyi;

S – toplanma sürətidir (yürüşün ½-nə bərabərdir, yəni 10-12 km/saat).

**DÖYÜŞ İMKANLARININ
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ZAMANI
BÖLMƏLƏRİN MƏNƏVİ SƏVİYYƏSİNİN
NƏZƏRƏ ALINMASI**

Atəş gücü, zərbə qüvvəsi və maneərlilik ümumilikdə bölüyün potensial imkanlarını əks etdirir. Əvvəldə müəyyən olduğu kimi döyüş qüvvəsinin əsasını material vasitələri təşkil edir. Belə ki, döyüşün əsas məzmununu tərəflərin material vasitələrlə, ilk növbədə, bütün silah növlərindən aparılan atəşlə həyata keçirilməsi təşkil edir. Deməli, döyüşün nəticəsi silahla həll olunur, lakin silah öz-özünə hərəkət etmir. Döyüşün nəticəsinə insanın malik olduğu mənəvi-döyüş keyfiyyətləri çox böyük təsir göstərir.

Şəxsi heyətin mənəvi-döyüş keyfiyyətləri dedikdə, insanın döyüşdə özünü aparmasını müəyyənləşdirən əsas keyfiyyətlərinin cəmi başa düşülür. Bura insanların fərdi keyfiyyətləri ilə yanaşı kollektiv keyfiyyətləri də daxildir. Fərdi keyfiyyətlər, adətən, siyasi, mənəvi, psixoloji və peşəkarlıq növlərinə bölünür.

İnsanların mənəvi keyfiyyətləri çalışdıqları bütün sahələrdə, eyni zamanda döyüşdə onların özünü aparmasının əsas tənzimləyicisidir. Mənəvi keyfiyyətlər borc hissi, məsuliyyət, ləyaqət, vicdan, şərəf kimi kateqoriyalara bölünməklə xarakterizə olunur. Şəxsi heyətin bütün mənəvi-döyüş keyfiyyətlərinin kompleksi döyüşdə peşəkarlıq keyfiyyətləri ilə reallaşdırılır. Bütün bu keyfiyyətlər siyasi baxışların təsiri ilə formalaşır və təzahür edir. Bunu yaddan çıxarmaq olmaz və müasir dövrdə bölüyün döyüş imkanlarını müəyyən edərkən bu nəzərə alınmalıdır. Verilən tapşırığın yerinə yetirilməsinin xeyrinə olaraq mənəvi və psixoloji faktorun daim nəzərə alınması və ondan istifadə döyüşdə uğurun əldə olunmasında vacib şərtədir. Bu, şəxsi heyətin siyasi-mənəvi və

psixoloji durumunu dərinləndirərək, düşmənin mənəvi-siyasi keyfiyyətlərini sistemətləndirərək, onun güclü və zəif tərəflərini üzə çıxarmaqla, ideoloji təxribatlarına qarşı aktiv təbliğat əks-fəaliyyəti yaratmaqla əldə olunur.

Düşməni qiymətləndirərkən nəzərə alınlar:

- onun bölmələrinin və komplektlərinin təşkilatını, döyüş təcrübəsi və ənənələrini;
- şəxsi heyətin peşəkarlıq hazırlığının səviyyəsini;
- şəxsi heyətin milli-psixoloji xüsusiyyətlərini;
- nizam-intizamın səviyyəsi, komandirlər və tabelikdəkilərlə müxtəlif millətlərdən olan hərbiçilər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri;
- hərbiçilərin, ümumiyyətlə, müharibəyə münasibətini;
- düşmən qoşunlarında ruh yüksəkliyinin zəiflədilməsi və sarsıtılması məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirləri.

Qoşunlarımızın mənəvi vəziyyətini qiymətləndirərkən və bölük komandiri hərbiçilərin ruh yüksəkliyinin səbəbini müəyyənləşdirərkən onun cəmiyyətimizdəki ruh yüksəkliyindən asılı olmasını əsas götürür. Mənəvi güc daimi göstərici olmayıb, hərbi vərdişlərin səviyyəsindən asılıdır. Buna görə də, öz bölmələrimizin mənəvi vəziyyətini qiymətləndirərkən digər məsələlərlə yanaşı nəzərə alınır:

- hərbi intizamın, mütəşəkkilliyin və qaydanın möhkəmləndirilməsində ideya-tərbiyə işinin vəziyyəti;
- şəxsi heyətin döyüşü aparması üçün lazımı material vasitələrlə təminatı.

**MOTOATICI BÖLÜYÜN GÜCLƏNDİRMƏ
VASİTƏLƏRİ İLƏ HÜCUMDA
DÖYÜŞ İMKANLARI
(nümunə)**

II Dünya müharibəsi illərində sovet qoşunlarının əldə etdiyi təcrübələrə əsaslanaraq nəzərə alınmalıdır ki, düşmən bölmələrinə qarşı bölmələrimizin say baxımından üstünlüyünü təşkil etmək vacibdir.

Misal kimi gücləndirmə vasitələri ilə (tank taqımı ilə, minaatan batareyası atəş taqımı ilə, qumbaraatan manqası ilə) motoatıcı bölüyü götürərək bölükdə olan bölmələri və onların silahla-

rını, döyüş imkanlarını hesablamaq mümkündür. 112 nəfərdən ibarət ZTR motoatıcı bölüyü təşkilatı baxımından ibarətdir: idarəetmədən (7 nəfər) – bölük komandiri (PM), RLS-PM bölüyü üzrə komandirin müavini, baş texnik (AK-74), çavuş (AK-74), sanitar təlimatçı (AK-74), ZTR-in sürücüsü (AK-74), ZTR-in pulemyotçusu (AK-74); 30 nəfərdən ibarət olan üç motoatıcı təqim; təqimin idarəetməsi (6 nəfər) – təqim komandiri (AK-74), snayper SVD, atıcı-sanitar (AK-74), pulemyot tuşlayıcısı (PKM), heyət nəfəri (AK-74) və TƏİR manqası (9 nəfər) – : manqa komandiri (AK-74), “Metis” TƏİR BQ-nin üç baş operatoru (AK-74-3 ədəd), 3 operatoru (AK-74-3 ədəd), ZTR pulemyotçusu (AK-74), ZTR sürücüsü (AK-74).

Təşkilatı baxımdan hər bir motoatıcı təqim hərəsi 8 nəfərdən ibarət olan üç motoatıcı manqadan ibarətdir.

Motoatıcı manqanın tərkibi ibarətdir: manqa komandiri (AK-74), pulemyotçu (RPK-74), baş atıcı (AK-74), atıcı (AK-74), qumbaraatan atıcısı (RPQ-7, AK-74), qumbaraatan atıcısının köməkçisi (AK-74), ZTR-in pulemyot tuşlayıcısı (AK-74), ZTR sürücüsündən (AK-74).

Motoatıcı atəş manqasının (Mam) cəmi silahları – ZTR-80 – 1, AK-74-7, RPK – 74-1, RPQ-7 – 1 ədəd.

Motoatıcı atəş təqiminin (Mat) cəmi silahları – ZTR-80-3, AK-74 – 21, RPQ-74 – 3 ədəd, SVD – 1 ədəd.

TƏİR manqasının cəmi silahları: – ZTR-80 – 1, AK-74-9, “METİS” TƏİR – 3 ədəd,

Mab-ın cəmi silahları: ZTR-80-11, AK-74 – 96 (98), RPK-74-9, RPQ-7 – 9, SVD – 3, PM-7, 7,62 mm-lik PKM-3, “Metis” TƏİR BQ – 3, SBR-3 (“FARA” yaxın kəşfiyyat stansiyası) – 1 ədəd.

11 zirehli transportyor və 4 tank (tank təqimi), tank əleyhinə vasitələri (“Metis” TƏİR BQ-3 ədəd, RPQ-7V-9 ədəd) olan bölüklə düşmənin zirehli obyektlərinə zərər vurulması üzrə onda cədvəllərdə göstərilən atəşlə zərərvermanın əmsallarından istifadə edərək, hücumda düşmənin 9-a yaxın tankını və 11 PDM, yaxıd 18 ZTR-ni məhv etmək olar. Belə qəbul edilmişdir ki, tank əleyhinə vasitələrlə, tankların 70%-i düşmənin

tanklarına qarşı, 30%-i isə döyüş maşınları, zirehli transportyorları və digər zirehli obyektləri ilə mübarizəyə cəlb olunur. Düşmənin ZTR və PDM-ləri ilə mübarizədə göstərilən vasitələrin imkanları tanklara nisbətən 1,5 dəfə çoxdur, belə ki, onlar daha zəif zirehli müdafiəyə malikdir və təbii ki, vurulduqdan sonra onlar sıradan çıxacaqlar. Beləliklə, RPQ- 7–9 ədəd, 0,2 Təms x 70% = 1,3 düşmən tankı, tanklar – 4 ədəd x 0,8 Təms x 70% = 2,3 düşmən tankı, TƏİR BQ - 3 əd x 1,3 Təms x 70% = 2,7 düşmən tankı – cəmi 6 düşmən tankı (hücumda düşmənin müdafiədə olan təqimini məhv etmək).

RPQ-7 – 9 ədəd x 0,2 Təms x 1,5 (2) x 30% = 1,8 (2,47) düşmən PDM-i (ZTR-i), Tanklar – 4 ədəd x 0,8 Təms x 1,5(2) x 30% = 1,4 (1,8) düşmən PDM-i (ZTR-i), TƏİR BQ – 3 ədəd x 1,3 Təms x 1,5 (2) x 30% = 1,8(2,4) düşmən PDM-i (ZTR)-i.

Cəmi – düşmənin 4 ədəd PDM-i, yaxud 5 ədəd ZTR-i (hücumda düşmənin müdafiədə olan motopiyada PDM-i (ZTR-i) məhv ediləcək.

Tərkibində tank əleyhinə vasitələri olan gücləndirmə vasitələri ilə ZTR motoatıcı bölüyü 1-1,5 motopiyada (tank) təqimi ilə müdafiə olunan düşməni məhv edə bilər.

Atıcı silahlardan atəşlə düşməyə zərbə vurulması üzrə bölüyün imkanlarının əsas göstəricisi onun canlı qüvvəsinə vurulan zərərin riyazi gözləməsidir. Atıcı silahlardan atəşlə düşməyə zərər vurulmasının imkanları, adətən, yalnız bölmələrdə hesablanır.

Hesablama metodikası verilən atəşaparma sektorunda 1 m cəbhədə güllənin miqdarı ilə ifadə olunan tərəflərin atıcı silahlarının atəş sıxlığına görə yerləşir. Bununla yanaşı təcrübə ilə təyin olunub ki, bölüyün piyada düzülüşü ilə hücumu zamanı düşmənin müdafiəsinə 400 m-ə qədər yaxınlaşdıqda onun ön xəttinə 1 m cəbhədə dəqiqədə 8-10 güllədən az olmayan sıxlıqda atəş aparılır və atəş bu sıxlıqda 4 dəqiqə ərzində davam etdirilir (100m/dəqiqə sürətilə hücum zamanı). Atəşin bu cür sıxlığı düşmənin müdafiəsinin ön xəttində onun 30%-ə qədər canlı qüvvəsinə itirməsinə səbəb olur.

Atıcı silahlardan atəşlə düşməyə zərər vurulmasında atəş imkanlarının hesablanması qaydası:

– bölüyün döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərən mat-in sayı müəyyən edilir;

– onların hər birində olan AK-74, RPK-74 və s. atəş vasitələrinin miqdarı hesablanır, sonra isə onların döyüş atəş tezliyi cəmini bölüyün hücum cəbhəsinin eninə bölməklə 1 m cəbhədə 1 dəq. ərzində neçə güllənin buraxılması müəyyən olunur. Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi güllənin sıxlığı, hücumda 8-10 təşkil etdikdə təmin olunur.

Motoatıcı bölük düşmənə zərər vurmaq üçün cəlb edə bilər:

AK-74 – 54 ədəd; BPK-74 – 9 ədəd, RKT-11 ədəd, PKM – 3 ədəd, KPVT – 10 ədəd.

Şərti olaraq qəbul edək ki, pulemyot tuşlayıcısı atəşi PKT-dən aparır.

Döyüş atış tezliyi: AK-74 – dəqiqədə 100 atış; RPK-74 – dəqiqədə 150 atış; PKM (PKT) – dəqiqədə 250 atış.

İndi isə motoatıcı bölüyün döyüş atış tezliyini toplayaq:

$54AK-74 \times 100 + 9RPK-74 \times 150 + 3SVD \times 30 + 3PKM (mot.si) + 1PKT (ZTR-də) \times 250 = 5400 + 1350 + 90 + 3500 = 10340$ (dəqiqədə atış)

Uzununa ölçülən 1 m-də güllələrin miqdarını hesablayırıq. Bunun üçün bütün atıcı silah növlərinin döyüş atış tezliyinin cəmini hücum cəbhəsinin eninə bölürük (metrlə).

$(10340:1000=10-11$ atış/dəq.1, uzununa ölçülən məsafə üçün)

NƏTİCƏ

Döyüş tapşırığının və onların yerinə yetirilməsi şərtlərinin çətinliyinin artırılmasından asılı olaraq bölmələrin döyüş imkanlarının hesablanması şəraitlərin və əsaslı fəaliyyətlərin daha dərin və hərtərəfli analizinin vacibliyi artır. Hesablama məlumatları bölmələrin idarə edilməsinin informasiya bazasını genişləndirir və dərinləşdirir, çünki onlar təkcə konkret cari şəraitin analizi nəticəsində əldə olunmuş məlumatlarla deyil, həm də döyüş meydanında baş verən qoşunların fəaliyyəti, proseslər və hadisələrlə əsaslandırılır.

Əvvəlcədən hazırlanmış döyüş imkanlarının hesablanması metodikası bu və ya digər səviyyədə bilikləri özündə cəmləşdirir, bunula da döyüşün

təşkilinin əsaslandığı məlumatların sayını artırır və məzmununu təkmilləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunlarının Döyüş Nizamnaməsi. II hissə, M, Hərbi Nəşriyyat, 1990.
2. Quru Qoşunlarının Döyüş Nizamnaməsi. III hissə, M, Hərbi Nəşriyyat, 1990.
3. Taktika. Hissə 2, C.Hərbi Nəşriyyat, 2005.
4. Taktika, kitab 1, M.Hərbi Nəşriyyat, 1985.
5. U.Krjjanovski, Döyüş imkanları, M. “Voennoy vestnik”, 1990.
6. Ümumi taktika. “Diviziyanın (alayın) hücumu”. M, Hərbi Nəşriyyat, 1986.
7. Ümumi taktika. “Diviziyanın (alayın) müdafiəsi” M, Hərbi Nəşriyyat, 1986.

РЕЗЮМЕ

ОБОСНОВАНИЕ БОЕВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ МОТОСТРЕЛКОВОЙ РОТЫ СО СРЕДСТВАМИ УСИЛЕНИЯ В НАСТУПЛЕНИИ Ф.БАДАЛОВ

Статья разработаны методика определения боевых возможностей, огневой мощи, маневренных способностей мотострелковой роты со средствами усиления. Это методика позволяет командиру роты правильно оценить боевые возможности своего подразделения для принятия обоснованного решения.

SUMMARY

APPROVING OF COMBAT CAPABILITIES BY STRENGTHENING MEANS OF MECHANIZED COMPANY F.BADALOV

In the article it has been investigated the determining methods of fight capability girepoverman oeuvreopportunities by strengthening means in mechanized company attack in joint-troop battles. In this method the company commander is given an opportunity to assess capabilities of his unit to give an impertunt decision.

MÜASİR DÖYÜŞLƏRDƏ DÜŞMƏNƏ ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN ƏSASLARI

Mayor Zaur CƏFƏROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəslə zərərvurma, ümumi və bilavasitə atəslə zərərvurma, kütləvi atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, atəş dəstəyi, cavabdehlik zonası, kəşfiyyat və zərərvurma zonası.

Ключевые слова: огневое поражение, массированные огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, огневая поддержка, общая и непосредственная огневая поражение, зона ответственности, зона разведки и поражения.

Keywords: fire damage, massive fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, fire support, total and immediate fire damage, zone of responsibility, zone for the intelligence and fire damage.

MÜDAFİƏ DÖYÜŞLƏRİNDƏ (ƏMƏLİYYATLARINDA) DÜŞMƏNƏ ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA

Müdafiə əməliyyatlarında (döyüşlərində) düşməne atəslə zərərvurma iki əsas hissəyə bölünür:

- Ümumi atəslə zərərvurma;
- Bilavasitə atəslə zərərvurma.

Ümumi atəslə zərərvurma:

Ümumi atəslə zərərvurma birliyə (birləşməyə) verilmiş əməliyyat (döyüş) tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə cavabdehlik zolağı içərisində olan düşmən qüvvələrinə, öz tabeçiliyində olan atəslə zərərvurma vasitələri ilə zərər vurmaqdan ibarətdir.

Məqsəd düşmən üzərində atəş üstünlüyünün əldə edilməsində və saxlanılmasında iştirak etmək, qoşunları, silahları sıradan çıxarmaq və REM vasitələrinin idarəetmə sistemini pozmaq, düşmən qruplaşmasının döyüş imkanlarını zəiflətmək, ehtiyatlarının və ikinci eşelonlarının yaxınlaşmasını əngəlləmək, texniki və maddi təminatın funksiyasını pozmaqdır.

Ümumi atəslə zərərvurmanın üç üsulu təyin edilib:

- kütləvi atəş zərbələri;
- cəmləşdirilmiş (tək raket) atəş zərbələri;
- sistematik (kəşfiyyat və atəş fəaliyyətləri) atəş təsirləri.

Kütləvi atəş zərbələri:

Kütləvi atəş zərbələri – QQ (ÜQO, OK) vahid plana və niyyətə görə hazırlanaraq qabaqlayıcı zərbə, cavab zərbəsi və əks-cavab zərbəsi kimi endirilə bilər.

Qabaqlayıcı kütləvi atəş zərbəsi – üst komandanlığın qərarına əsasən təyin edilmiş vaxtda tətbiq edilə bilər. Qoşunlarımız müdafiə zolağını əvvəlcədən tutduqdan sonra atəslə zərərvurma vasitələri ilə hücum üçün hazırlanmış düşməne zərbələr endirir.

Cavab kütləvi atəş zərbəsi təyin olunmuş vaxtda, düşmən qəfil hücum etdikdə, atəslə zərbələri endirmə vasitələri zərbə endirməyə hazır olan vaxt endirilir. Cavab kütləvi atəş zərbəsi növbətçi atəş və zərbə vasitələri ilə düşmənin mühüm obyektlərinə (vasitələrinə) zərbələrin endirilməsi ilə başlanılır.

Əks-cavab kütləvi atəş zərbəsi bizim qoşunlarımız müdafiə zolağını əvvəlcədən tutduqdan son-

ra düşmən zərbə endirdiyi vaxt bütün atəşlə zərər vurma vasitələri ilə endirilir.

Kütləvi atəş zərbəsinin endirilməsinin məqsədi:

– düşmənin hücum hazırlığını pozmaq və yaxud zəiflətməkdir.

Kütləvi atəş zərbəsinin endirilməsi tapşırıqları aşağıdakılardır:

– düşmənin birinci və ikinci (ehtiyatlarına) eşelon birləşmələrinə zərər vurmaq;

– yüksək dəqiqlikli silahlarını məhv etmək;

– aviasiyasını meydança və aerodromlarda məhv etmək;

– hava hücumundan müdafiə vasitələrini, qoşunları və silahları idarəetmə vasitələrini susdurmaq.

Kütləvi atəşlə zərər vurmanın hədəfindəki zərər vurma obyektləri bunlardır:

– düşmənin tank və motoatıcı bölmələri;

– yüksək dəqiqlikli silahları;

– təyyarə və helikopter aerodrom və meydançaları;

– hava hücumundan müdafiə vasitələri;

– idarəetmə məntəqələri.

Atəşlə zərbələrin başladılması – üst komandanlığın siqnalı ilə baş verir.

Atəşlə zərbələrin bitirilməsi – tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə sona çatır.

Hansı atəş və start mövqələrindən aparılması kütləvi atəşin əsas və ya müvəqqəti mövqələrdən həyata keçirilməsindən çox asılıdır.

Kütləviləşdirilmiş zərbə və atəş növləri:

– qrup raket zərbələri;

– tək raket zərbələri;

– kütləvi atəş;

– cəmləşdirilmiş atəş;

– ayrı-ayrı hədəflərə atəş.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri: müdafiə olunan qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilən və dəstək üçün təyin edilmiş raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələridir. (Vasitə azlığı olarsa, bu istiqamətlərdə istifadə olunacaq ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

Cəmləşdirilmiş atəş zərbələri – üst komandan-

lığın qərarına əsasən təyin edilmiş vaxtda endirilə bilər. Qoşunlarımız müdafiə zolağını əvvəlcədən tutduqdan sonra, bütün atəşlə zərər vurma vasitələri ilə, hücum üçün hazırlanmış düşməne endirilir.

Bilavasitə atəşlə zərər vurma – birləşməyə verilmiş döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə taborların kəşfiyyat və atəşlərdən cavabdehlik zolağı içərisində olan düşmən qüvvələrinə, öz tabeçiliyində olan atəşlə zərər vurma vasitələri ilə zərər vuraraq taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Düşməne bilavasitə atəşlə zərər vurma tapşırıqları üç hissədə yerinə yetirilir:

– düşmən hücumlarının dəf edilməsinin atəş (artilleriya) hazırlığı;

– müdafiə olunan qoşunların atəş (artilleriya) dəstəyi;

– sistematik atəş təsiri (fəaliyyəti). (yəni, kəşf-zərbə-manevr).

Məqsəd: düşmənin irəliləməkdə və açılmaqda olan qüvvələrinin təşkilatlı fəaliyyətini pozmaq, onun əsas hücum qruplaşmasına maksimal zərər vurmaq, həmlə edən birinci eşelon hissə və bölmələrini atəşlə əngəlləyərək, dərinliyə girməyə və cinahlara genişlənməyə imkan verməməkdir.

Düşməne bilavasitə atəşlə zərər vurma tapşırıqları bunlardır:

– düşmənin tank və motoatıcı bölmələrinə kalonlarda ikən zərər vurmaq;

– yüksək dəqiqlikli silahlarını məhv etmək;

– artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalarını susdurmaq;

– hava hücumundan müdafiə vasitələrini susdurmaq;

– idarəetmə məntəqələrinə atəşlə zərər vurmaq;

– ərazini məsafədən minalamaq.

Atəş növlərinə cəmləşdirilmiş atəşlər; hərəkətli maneə və durğun arakəsmə atəşləri; müşayiət və ön atəşlər (müşayiət, əks-həmlə üçün kalonların irəliləməsinin atəşlə təmin edilməsi nəzərdə tutulur) aiddir.

Atəşin başlaması üst komandanlığın siqnalı ilə baş tutur. **Bitirilməsi isə** tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə sona çatır.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri mü-

dəfiə olunan qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilmiş və dəstəkçi raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələridir. (Vasitə azlığı olarsa, bu istiqamətlərdə istifadə olunacaq ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

Atəş mövqeləri əsas, ehtiyat və müvəqqəti atəş mövqelərindən ibarətdir.

Sistematik atəş fəaliyyətləri yuxarıda göstərilən ardıcılıqla, düşmənə, atəşlə zərər vurmağa ehtiyac olmadıqda və döyüş əməliyyatlarında fasilə yarandıqda bu məqsədlə ayrılmış atəşlə zərər vurma vasitələri tərəfindən yerinə yetirilən düşmənə atəşlə zərər vurma fəaliyyətlərindən ibarətdir.

Sistematik atəş fəaliyyətlərinin məqsədi yəni-dən aşkarlanmış və bizim qoşunlarımız üçün yüksək təhlükə yaradan qüvvə və vasitələrə atəşlə zərər vurmaqdan ibarətdir.

Atəş növlərinə aiddir: tək və qrup raket və aviasiya zərbələri; cəmləşdirilmiş atəş; ayrı-ayrı hədəflərə atəş.

Sistematik atəş fəaliyyətlərinin tapşırıqlarına daxildir:

- düşmənin yüksək dəqiqlikli silahlarını məhv etmək;
- artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalarını susdurmaq;

Atəşin başlaması hədəflərin aşkarlanması ilə, **bitirilməsi** tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə baş tutur.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri – müdafiə olunan qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilən və dəstəkçi raket və artilleriya hissə və bölmələrinin tərkibindən bu tapşırığın icrası üçün ayrılmış atəş və zərbə vasitələridir. Atəş adətən müvəqqəti atəş mövqelərində aparılır.

Təminat zolağı yaradılan zaman örtmə qüvvələrinin atəş dəstəyinin məqsədi hücum edən düşmən qüvvələrini vaxtından əvvəl əlverişsiz hədlərdə açılmağa məcbur etmək və təminat zolağını müdafiə edən bölmələrimizin düşmən həmlələrini atəşlə təşkilatlı dəf etməkdir.

Təminat zolağı yaradılan zaman örtmə qüvvələrinin atəş dəstəyinin tapşırıqlarına aşağıdakılar aiddir:

- düşmənin tank və motoatıcı bölmələrinə zərər vurmaq;
- yüksək dəqiqlikli silahlarını məhv etmək;
- artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalarını susdurmaq;
- hava hücumundan müdafiə vasitələrini susdurmaq;
- idarəetmə məntəqələrinə atəşlə zərər vurmaq;
- ərazini məsafədən minalamaq.

Zərərvurma obyektləri bunlardır:

- düşmənin tank və motoatıcı bölmələrinin kolonları;
- yüksək dəqiqlikli silahları;
- artilleriya, minaatan və reaktiv batareyaları;
- hava hücumundan müdafiə vasitələri;
- idarəetmə məntəqələri.

Atəşin başlaması düşmənin bizim təminat zolağına yaxınlaşması ilə həyata keçirilir.

Atəşin bitirilməsi isə bizim qoşunların ön xətinə həmlə edənədək başa çatdırılır.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri ön dəstələrin əmrinə verilmiş artilleriya bölmələri və KAQ-in bir qismi, kəşfiyyat atəş kompleksidir.

Atəş adətən müvəqqəti atəş mövqelərindən aparılır.

Atəş növlərinə aiddir:

- cəmləşdirilmiş atəş;
- ayrı-ayrı hədəflərə atəş;
- durğun arakəsmə atəşləri;
- hərəkətli maneə atəşləri.

2. HÜCUM DÖYÜŞLƏRİNDƏ

(ƏMƏLİYYATLARINDA) DÜŞMƏNƏ ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMA

Hücum əməliyyatlarında (döyüşlərində) düşmə-nə atəşlə zərərvurma iki əsas hissəyə bölünür:

- Ümumi atəşlə zərərvurma;
- Bilavasitə atəşlə zərərvurma.

Ümumi atəşlə zərərvurma birliyə (birləşmə-yə) verilmiş əməliyyat (döyüş) tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə, öz kəşfiyyat və atəşlərdən cavabdehlik zolağı içərisində olan düşmən qüvvələrinə, öz tabeçiliyimizdə olan atəşlə zərərvurma vasitələri ilə zərər vurmaqdan ibarətdir.

Ümumi atəşlə zərərvurmanın məqsədi düş-

mən üzərində atəş üstünlüyünün əldə edilməsində və saxlanmasında iştirak etmək, qoşunların, silahların və REM vasitələrinin idarə-etmə sistemini pozmaq, düşmən qruplaşmasının döyüş imkanlarını zəiflətmək, ehtiyatlarının və ikinci eşelonlarının yaxınlaşmasını əngəlləmək, texniki və maddi təminatın təminat funksiyasını pozmaqdır.

Ümumi atəşlə zərərvermanın üç üsulu təyin edilib:

- kütləvi atəş zərbələri;
- cəmləşdirilmiş (tək raket) atəş zərbələri;
- sistematik (kəşfiyyat və atəş fəaliyyətləri)

atəş təsirləri.

Zərbə və atəş növləri:

- qrup raket zərbələri;
- tək raket zərbələri;
- kütləvi atəş;
- cəmləşdirilmiş atəş;
- ayrı-ayrı hədəflərə atəş.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri hücum edən qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, əmrinə verilən və dəstəyinə təyin edilmiş raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələrinə bölünür. (Vasitə azlığı olarsa, bu istiqamətlərdə istifadə olunacaq ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

BİLAVASİTƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMA

Bilavasitə atəşlə zərərvermə birləşməyə verilmiş döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə, taborların kəşfiyyat və atəşlərdən cavabdehlik zolağı içərisində olan düşmən qüvvələrinə, öz tabeçiliyində olan atəşlə zərərvermə vasitələri ilə zərər vuraraq, taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Düşməne bilavasitə atəşlə zərərvermə tapşırıqları üç hissədə yerinə yetirilir:

- hücumun atəş (artilleriya) hazırlığı;
- hücumun atəş (artilleriya) dəstəyi;
- Sistematik atəş təsiri (fəaliyyəti). (yəni, kəşf-zərbə-manevr).

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığı qoşunların irəliləməsini, açılmasının atəş (artilleriya) təminatını və həmlənin atəş (artilleriya) hazırlığını əhatə edir.

Hücumun atəş (artilleriya) dəstəyi həmlənin

atəş (artilleriya) dəstəyini və dərinlikdə hücum edən qoşunların atəşlə müşayiəti anlayışlarını əhatə edir, lakin düşmənin döyüşərək geri çəkilməsi, atəşlə (artilleriya) müşayiət etmə imkanı vermir, bu halda dəstəkləmə daha düzgün olur. Belə ki, birinci və ikinci müdafiə zolaqları arasında olan ara boşluqlarında qoşunlar yenidən döyüş qabağı düzülüş vəziyyətinə keçərək hərəkət edə bilər, ancaq indiki müharibələrdə və xüsusən dağlıq ərazilərdə bu mümkün olmadığına görə, ümumi olaraq hücumun atəş (art.) dəstəyi kimi ifadə olunur.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığının məqsədi düşmən qruplaşmasına təyin olunmuş (tələb olunan) səviyyədə atəşlə zərər vurmaq, başlanğıcda olan qüvvə və vasitələr nisbətini qoşunlarımızın hücum edə biləcəyi səviyyədə təşkil etməkdir, yəni qoşunlarımızın verilmiş döyüş (əməliyyat) tapşırığını yerinə yetirə bilməsi üçün atəşlə zərərvermə nəticəsində qüvvə və vasitələrin üstünlüyünü əldə etməkdir.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığının başlanılması təyin olunmuş vaxtda üst komandanlığın signalı ilə baş verir.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığının bitirilməsi – bizim qoşunlarımız həmlə xəttinə çatnadək yekunlaşır.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığının müddəti və quruluşu məqsədəuyğun ardıcılığını təmin etməlidir ki, bütün atəşlə zərərvermə vasitələrinin fəaliyyətləri razılaşdırılsın, düşməne atəşlə zərərvermədə iştirak edən qüvvə və vasitələr öz üzərinə düşən atəş və zərbə tapşırığını (pəyını) tam yerinə yetirə bilsin və qoşunlarımız düşməne atəşlə zərərvermənin nəticələrindən tam faydalana bilsin. Yəni hesabatə əsasən düşməne təsbit edilmiş atəşlə zərərvermənin səviyyəsini (stepen) təmin etmək lazımdır ki, üstünlük əldə olunsun. Əks təqdirdə verilən döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi mümkün olmaya bilər.

Hücumun atəş (artilleriya) dəstəyinin məqsədi hücumun atəş hazırlığı dövründə qüvvə və vasitələrdə yaradılmış üstünlüyünü əldə saxlamaq, təyin edilmiş hücum tempini atəşlə təmin etmək, düşmənin pozulmuş atəş və idarəetmə sistemini bərpa etməyə imkan verməməkdən ibarətdir.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri – hücum edən qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilən və dəstəkçi raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələri. (Vasitə azlığı olarsa, bu istiqamətlərdə istifadə olunacaq ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

Hücumun atəş dəstəyinin zərbə və atəş növləri:

- qrup raket zərbələri;
- tək raket zərbələri;
- kütləvi atəş;
- hərəkətli atəş zolağı;
- birqat və ya ikiqat atəş dalğası;
- bir, iki, üçqat atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi;
- cəmləşdirilmiş atəş;
- ayrı-ayrı hədəflərə atəş.

Hücumun atəş dəstəyinin tapşırıqlarına aşağıdakılar daxildir:

- düşmənin tank əleyhinə vasitələrini məhv etmək;
- hücum edən qoşunların önündə müqavimət göstərən və cinahlarından təsir edən düşmənin tank və motoatıcı bölmələrini susdurmaq və məhv etmək;
- yüksək dəqiqlikli silahlarını məhv etmək;
- yaxın ehtiyatlarını rayonlarda və kalonlarda susdurmaq və gecikdirmək;
- artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalarını susdurmaq;
- hava hücumundan müdafiə vasitələrini susdurmaq;
- idarəetmə məntəqələrinə atəşlə zərər vurmaq.

Hücumun atəş dəstəyinin zərərvermə obyektləri:

- düşmənin tank və motoatıcı bölmələri;
- düşmənin tank əleyhinə vasitələri;
- yüksək dəqiqlikli silahları;
- artilleriya minaatan və reaktiv batareyaları;
- hava hücumundan müdafiə vasitələri;
- idarəetmə məntəqələri.

Hücumun atəş dəstəyi qoşunların həmlə xəttinə çıxması və üst komandanlığın signalı ilə **başlanır**.

Bitirilmə tapşırığın yerinə yetirilməsi dərinliyinədək çəkir.

Sistematik atəş təsirinin məqsədi. Əgər yuxarıda göstərilən dövrlərə uyğun atəşlə zərərvermənin təşkil olunub keçirilməsinə ehtiyac yoxdursa, sistematik atəş təsiri təşkil olunub keçirilir.

Düşməne atəşlə zərərvermənin metodları bunlardır:

- struktur metodu;
- obyekt seçmə metodu;
- atəş-əngəlləri metodu;
- sahə metodu;
- seçmə metodu;
- atəşlə blokada (atəşlə mühasirə) etmə metodu.

Struktur metodu düşmən qruplaşmasının döyüş potensialını müəyyən edən, yaradılmış hər hansı bir sistem tərkibindən ən vacib obyektlərə atəşlə zərər vurmaqdan ibarətdir. (məsələn: idarəetmə sistemi, HHM sistemi, kəşfiyyat sistemi, REM sistemi, təminat sistemi v.s.) Struktur metodu dedikdə bu sistemlərdən birinin və ya bir neçəsinin əsas vacib obyektlərinə atəşlə zərər vurmaq nəzərdə tutulur.

Obyekt seçmə metodu düşmən qruplaşmasının döyüş potensialını müəyyən edən, yaradılmış müxtəlif sistemlər tərkibindən ən vacib obyektlərə atəşlə zərər vurmaqdan ibarətdir (məsələn: atəş sistemi, idarəetmə sistemi, HHM sistemi, kəşfiyyat sistemi, REM sistemi, təminat sistemi v.s.). Bu sistemin yaradılmasını təmin edən obyektlərə zərər vurmaq nəzərdə tutulur ki, bu da qruplaşmanın döyüş potensialının nisbətən aşağı düşməsinə səbəb olur.

Atəş-əngəlləri metodu irəliləyən (manevr edən) düşmən qüvvələrini atəşlə zərərvermə hədlərində müxtəlif arakəsmə atəşləri ilə, məsafədən minalamaqla əngəlləmək, ləngitmək, təyin olunmuş hədlərə vaxtında çıxmasına imkan verməmək, sonra seçmə və sahə metodu atəşləri ilə onu məhv etməkdən ibarətdir.

Sahə metodu eyni zamanda və yaxud ardıcıl olaraq aviasiyanın və raketlərin zərbələri ilə, artilleriyanın atəşləri ilə, düşmən qruplaşmasına yerləşmə ərazisinin bütün sahəsində və ya sahəsinin bir hissəsində atəşlə zərər vurmaqdır (məsələn: tabor cəmləşmə rayonunda olarkən onun yerləşdiyi ərazini tam atəş altına almaq və ya bö-

lük sahələrinə bölərək ayrı-ayrılıqda zərər vurmaq).

Seçmə metodu qrup obyektini tərkibindən vacib hədəflərin seçilərək atəşlə zərər vurulmasından ibarətdir. (məsələn: mərkəzi idarəetmə sistemli zenit raket batareyası, onun komanda məntəqəsi və RLS zərər gördükdən sonra buraxma qurğularını döyüş qabiliyyətini itirir, yəni bütün qurğulara zərər vurmağa ehtiyac qalmır).

Atəşlə blokada (atəşlə mühasirə) etmə metodu düşmən qruplaşması və onun əsas obyektlərinə atəşlə zərər vurmaq, başqa ərazi və istiqamətlərdən qüvvə və vasitələrin axınının qarşısını almaq üçün tətbiq edilir.

NƏTİCƏ

Əməliyyatlarda (döyüslərdə) raket və artilleriya qoşunları ilə düşməyə atəşlə zərərvurmanın əsasları müasir döyüş təcrübəsinin nəticələrindən istifadə edilməsini tələb edir. Müasir döyüslər zamanı tətbiq edilən adi atəşlə zərər vurma vasitələrinin döyüş keyfiyyətinin davamlı yüksəldilməsi, onların dəqiqliyinin məsafəsinin və zərərvurma effektivliyinin artmasına səbəb olur. Bu amillər isə öz növbəsində atəşlə zərərvurma vasitələrinin və ümumqoşun birləşmə hissə və bölmələrinin döyüş imkanlarının artmasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Quru qoşunalarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı, I hissə
2. В.И. Евдаков. Развитие теоретических положений планирования огневого поражения противника объединением военно-воздушных сил в современной операции / Вестник Академии военных наук, -М: -№4, -2005
3. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях // Изд. ВАГШ РФ. -М: -2009
4. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операциях (бою). // Часть 3.

Оперативно-тактические (тактические) нормативы и справочные данные. Изд. ВАГШ РФ. -М: -2009

РЕЗЮМЕ

ОСНОВЫ ОБЩЕГО И НЕПОСРЕДСТВЕННОГО ОГНЕВОГО ПОРАЖЕНИЯ ПРОТИВНИКУ В СОВРЕМЕННЫХ БОЯХ

З. ДЖАФАРОВ

Анализ основных причин и проблем разработки методики планирования огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции и бою показывает, требующая использования результатов новейших исследований и современного боевого опыта. Применяющая в обычном бою огневая поражение противника, устойчивому улучшению качества их расстояния и точности ущерба вызвано увеличением эффективности. Эти факторы, в свою очередь, средства огневых поражений является повышение боевых возможностей подразделений.

SUMMARY

BASES GENERAL AND DIRECT FIRE DEFEAT ENEMY IN MODERN FIGHTING

Z. CAFAROV

Analysis of the fire damage of the enemy and challenges to develop methodologies for planning fire damage of the enemy with missile forces and artillery and combat operations shows that the task is very difficult, requiring to use the results of the latest research and modern combat experience. Raising quality cause of the fire damage at modern fights is applied durable increase of the distance of the their exactness and efficiency of to cause damage. These factors of the fire damage to join part and secures increase of the fight opportunities of divisions.

ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ ATƏSLƏ ZƏRƏR VURMANIN PLANLAŞDIRILMASI METODİKASININ İNKİŞAFININ ƏSASLARI

Mayor Ramin ƏZİZOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: döyüş gücünün hesabat vahidi, idarəetmə sistemi effektivliyinin nəzərə alınması əmsalı, atəslə zərər vurmada önəmliyin nəzərə alınması əmsalı.

Ключевые слова: расчетная единица огневой мощи, коэффициент учета эффективности системы управления, коэффициент приоритета в огневом поражении.

Keywords: accounting unit of firepower, coefficient for the effectiveness of control system, coefficient of priority in fire damage.

rəvvurma vasitələrinin mübarizəsi “duel” metodu ilə tətbiq edilir.

Qoşunlarda kəşfiyyat və radioelektron mübarizə vasitələrinin varlığı, müasir şəraitdə köhnə metodlarla döyüşə girməyə, döyüşdən çıxmağa, qoşunların müdafiə tədbirlərinə,

Son on illiklərdə baş verən müharibələrin gedişi və silahlı münaqişələrin təcrübələrinin analizi göstərir ki, döyüş fəaliyyətlərinin formaları, döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üsulları uzlaşır: müasir ümumqoşun döyüşündə təmas olmadan düşməyə müxtəlif, atəslə zərər vurma formaları ilə; “assimetrik” zərər vurma vasitələri ilə; düşməyə qoşunlarla deyil, güclü silahlarla zərbələr endirməklə; onların obyektlərinə geniş zərər vurma imkanına malik döyüş sursatları tətbiq etməklə.

Döyüşdə uğur döyüş texnikası və canlı qüvvənin miqdarı ilə deyil, uzaq məsafədən atəslə zərər vurma imkanına malik vasitələrlə – qırıcı və bombardmançı aviasiya, raket qoşunları, helikopteri, yayılım atəşli reaktiv sistemlər, eləcə də top və haubitsa artilleriyasının yüksək dəqiqlikli sursatlarının tətbiqi ilə əldə edilir.

Bununla yanaşı quru qoşunlarının döyüş fəaliyyətləri informasiya üstünlüyü şəraitində, kəşfiyyat vasitələri ilə təmin olunmuş və AİS-dən avtomatik idarəetmə sistemi istifadə etməklə aparılır.

Hərb nəzəriyyəsində və təcrübəsində müasir dövrə kimi döyüşün və atəslə zərər vurma planlaşdırılması və onun tətbiqində eyni növ zə-

komandir, qərargah və bölmələrin yüksək hazırlıq səviyyəsinə tam imkan vermir. Bundan əlavə böyük ehtimalla zərər vurmada sonra döyüşü davam etmədən imtina düşmənin qrup obyektlərinin təyin edilməsini təmin etmir.

Bütün bunlar döyüşün planlaşdırılmasının mövcud metodlarının yenidən işlənməsi və ya yeni metodların hazırlanmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Bu mövzunu işləmənin əsas məqsədi döyüşdə ümumqoşun birləşmələrinin atəslə zərər vurma planlaşdırılmasının metodik əsaslarının inkişaf etdirilməsidir.

Təqdim olunan atəslə zərər vurma tapşırıqlarının təyin edilməsi metodikasının əsasını təşkil edir: tərkibinə, müdafiə olunma dərəcəsinə və hədəf müxtəlifliyinə görə obyektlərə zərər vurma ardıcılığı, atəslə zərər vurmaqla düşmə qruplaşmasının döyüş qabiliyyətini kifayət qədər aşağı salacaq obyektlərin döyüş imkanlarının hesabat vahidi ilə ifadəsi; onların düşmə qruplaşmasının döyüş imkanlarının hansı hissəsini təşkil etməsi, tələb olunan hesabat sursatı ilə ifadə edilmiş artilleriya döyüş sursatlarının, raket və aviasiya resurslarının miqdarının təyin edilməsi; optimal tapşırıqın həlli və onun həllinin nəticələri əsasında atəslə zərər vurmada obyektlər qrupunun vaciblik əmsalının təyin olunması təşkil edir.

və vasitələr üçün tipik hədəflərə dəymə ehtimalı 0.5 və daha çox olan atış uzaqlığına bərabər olan uzaqlığı, idarə olunan sursatlar üçün maksimal atış uzaqlığı, yarım düzünə və düzünə olmayan atışlarla atəş tapşırığını yerinə yetirən vasitələr üçün və qoşunlarımızın döyüş helikopterləri üçün, – maksimal atış uzaqlıqları və atəş vasitələrinin düşmənin ön xəttindən uzaqlığı arasındakı fərq, düşmənin döyüş helikopterləri və bütün təyyarələr üçün qarşı duran tərəflərin birliklərinin döyüş düzülüşünün dərinliyi, HHM vasitələri üçün isə maili atış uzaqlığını qəbul etmək təklif olunur.

Birliyin bütün cavabdehlik zonasında və istiqamətlərində (bölmələrin cavabdehlik zonasında) taktiki tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı düşmənin aşağıdakı obyektlər qrupunun ümumiləşdirilməsi təklif olunur: birinci eşelon bölmələri; ikinci eşelon bölmələri (ehtiyatlar); artilleriya birləşmələri; idarəetmə məntəqələri; raket qoşunları və aviasiya; cavabdehlik zonasında fəaliyyət göstərən kəşfiyyat və REM vasitələri; aviasiya resursu ayrıldıqda isə düşmənin HHM vasitələri. Bu obyektlər qrupu düşmənin atəş gücünü ifadə edən atəşlə zərərvurma vasitələri ilə silahlanır. Təklif olunur ki, bu obyektlər qrupunun döyüş imkanlarını təyin etməklə onların atəş gücünün düşmən qruplaşmasının ümumi atəş gücünün nəçə hissəsini təşkil etdiyini təyin edək. Hər hansı qoşun növü və birliklərin atəş gücünün, eyni silahlanmış, məlum taktiki-texniki xüsusiyyətləri ilə atəş gücünün hesabat vahidi (AGHV) kimi götürülmüş və analoji atəşlə zərərvurma vasitələrinin xüsusiyyətlərinə nisbətən təyin edilməsi təklif olunur. Buna görə də, hədəflərə mərmilərin təsiri, dəqiq atəşlər, qısa zamanda atəş tapşırıqlarının həlli və atəş gücünün bütün bu xüsusiyyətlərinin eyni vaxtda tətbiqi ilə cəmlənmiş kompleks göstəricilərin kəmiyyətinin təyin edilməsi atəş gücünü ifadə edir.

Adi sursatlarla atəşin əldə edilməsi üçün, effektiv atış uzaqlığının göstəricisi, düzünə tuşlamaqla atəş tapşırıqlarını yerinə yetirən atıcı silahlar

və vasitələr üçün tipik hədəflərə dəymə ehtimalı 0.5 və daha çox olan atış uzaqlığına bərabər olan uzaqlığı, idarə olunan sursatlar üçün maksimal atış uzaqlığı, yarım düzünə və düzünə olmayan atışlarla atəş tapşırığını yerinə yetirən vasitələr üçün və qoşunlarımızın döyüş helikopterləri üçün, – maksimal atış uzaqlıqları və atəş vasitələrinin düşmənin ön xəttindən uzaqlığı arasındakı fərq, düşmənin döyüş helikopterləri və bütün təyyarələr üçün qarşı duran tərəflərin birliklərinin döyüş düzülüşünün dərinliyi, HHM vasitələri üçün isə maili atış uzaqlığını qəbul etmək təklif olunur.

Döyüş sursatlarının hədəflərə təsir qabiliyyəti sursatın zirehli və zirehsiz hədəflərə zərərvurma və onun düşmənin canlı qüvvəsinə mənəvi-psixoloji təsiri kimi kombinə edilmiş effektivlik göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Bu göstərici düşmənin canlı qüvvəsinə, zərərvurma sahəsində atəşlə zərərvurmanın effektivliyini, zirehli obyektlərə isə sursatların zireh dəlmə qabiliyyətinin effektiv atış uzaqlığı və bu uzaqlığın qiyməti ilə ifadə olunan zərərvurma effektivliyini nəzərə alır. Ümumilikdə göstəricinin qiyməti sursatların qəlpəli təsiri və zirehdəlmə qabiliyyətinin nisbi hesabat əmsallarının orta arifmetik qiyməti ilə nəzərə alınır.

Beləliklə, zərərvurma sahəsində qəlpəli, yandırıcı və termobarik sursatların təsirini düşmənin mərkəzi, canlı qüvvəsinə mütləq zərər vura biləcək yerdə, sursatın partlama nöqtəsində olan dairənin sahəsinin ölçüsünün riyazi gözləməsi kimi, sursatların zərərvurma sahəsinin atıcı silahların zərərvurma imkanlarına gətirilməsi, bu silahın effektiv atış məsafəsindən atılmış üç atış qatarnın güllələrin dəymə nöqtələrinin səpələnmə çoxbucaqlısının xaricinə çəkilmiş dairə sahəsinin ölçüsünün riyazi gözləməsi kimi qəbul edilməsi təklif olunur. Nişanalma nöqtəsindən asılı olaraq güllələrinin dəymə nöqtələrinin maksimal səpə-

lənmə sahəsinin riyazi gözləməsi zərər vurulan tipik hədəflərin ölçüsündən böyük olmur.

Şəxsi heyətə sursatın mənəvi-psixoloji təsiri atəşlə zərərvurma vasitələrində tətbiq olunan sursatların kalibrinə görə hesablanır (kasetli sursatların tərkibində olan). Atəş tapşırıqlarının həllində sursatın tez təsirgöstərmə qabiliyyətinin ölçüsü atış tezliyi və atəş rejimi ilə düz, atışa hazırlıq vaxtı ilə tərs mütənəsbədir (yayılmı, buraxma və zərbə endirmə vaxtı). Bu onunla əlaqəlidir ki, həmin göstəricilər döyüşlə eyni vaxtda reallaşır, yəni tətbiq olunan silahlanma növünün atəş gücünün mövcud olduğu kombinə edilmiş göstəricisi ilə birgə əmələ gəlir.

ATƏŞ GÜCÜ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Müxtəlif tip və müxtəlif növ atəşlə zərərvurma vasitələrinin fərdi göstəriciləri hesabat vasitəsi kimi qəbul edilmiş silahlanma növü nümunəsinin mövcud atəş gücü göstəricisinə uyğunluğudur. Atəşlə zərərvurma vasitələrinin atəş gücü, hesabat vahidi kimi qəbul edilmiş silah vasitəsinin atəş gücü göstəricisinin əmsalları ilə təqdim olunur. Ancaq eyni növ döyüş sursatları tətbiq edildikdə, atəş vasitələrinin atəş gücünün kombinə edilmiş göstəriciləri yuxarıda göstərilən metodla tapılır. Baxılan silahlanma vasitəsinin mövcud döyüş komplektində müxtəlif növ sursatlar olan silahlanma nümunəsinin atəş gücünün orta göstəricisi, döyüş dəstində tərkibində olan müxtəlif növ sursatların sayını nəzərə almaqla təyin edilir.

Bir neçə növ mövcud atəşlə zərərvurma vasitələrinin tərkibində, döyüşlərdə eyni vaxtda bir-birindən asılı olmadan tətbiq olunan, (məsələn M1A2 tankında, 120 mm topdan bir hədəfə, 12,7 mm pulemyotdan digər hədəfə eyni vaxtda atəş aparıla bilər), yəni onların birgə tətbiqində atəş gücünün kompleks göstəricisi, müxtəlif silahlanma nümunələrinin atəş gücünün ümumiləşdirilmiş orta göstəricilərinin cəmi kimi qəbul edilir. Müxtəlif qoşunlarda atəşlə zərər vurma vasitələrinin döyüşlərdə eyni vaxtda tətbiq oluna bilməyən (Məsələn, BMP M2 "BREDLI"-dən (ABŞ) ya 25 mm-lik topdan, ya da TƏİR qurğusundan atəş aparılmalıdır), yaxud eyni vaxtda tətbiq olunmayan silahların atəş gücünün kompleks

göstəriciləri onların atış göstəricilərinin orta arifmetik qiyməti kimi qəbul olunur.

Mümkün olan düşmən ordularının silahlanma növlərində atış gücünün hesabat vahidinə gətirilməsi əmsalları, baxılan vasitələrin atəş gücünün kompleks göstəricilərinin, atəş gücü hesabat vahidi kimi qəbul edilmiş nümunənin atəş gücünün kompleks göstəricisinə nisbəti kimi nəzərə alınır. Düşmən qruplaşmasının atış gücünün qiymətini müəyyən etmək üçün yekun əmsal təyin edilməlidir. Bu əmsal, 100% komplektləşmiş ştat miqdarına uyğun döyüş növü üçün hesablanır və belə yanaşma düşmənin qoşunlarının tərkibində mövcud atəşlə zərərvurma vasitələrinin atəş gücünün hesabat vahidinə gətirilməsi əmsallarının cəmi kimi nəzərə almağa imkan verir.

Buna görə də, qruplaşmanın ancaq əsas silahları nəzərə alınmalıdır, məsələn: artilleriya batareyasında altı 155 mm ÖH M109A6; motoatıcı mənqədə bir PDM M2, bir qumbaraatan MK19 və bir lüləaltı qumbaraatan M203-lə təchiz olunmuş üç avtomat M16A2. Qruplaşmanın atəş gücünün hesablanmış göstəricisi cədvələ daxil edilir, sonra birliyin qərargahında vəzifəli şəxslərin iş yerlərində xüsusi avtomatlaşdırılmış hərəkətli EHM-ə daxil edilir.

Qruplaşmanın tam atəş gücü ancaq müəyyən döyüş şərtlərində reallaşır. Təhlillər göstərdi ki, atış gücünün aşağı düşməsinə komandirlərin hazırlıq səviyyəsi, qərargah və bölmələrin, təşkil olunmuş qoşunları idarəetmə sisteminin effektivliyi, silahları və kəşfiyyatı, qoşunların müdafiə dərəcəsi, həmçinin əks-tərəflərin radioelektron əks təsirlərinin effektivliyi çox təsir göstərir. Bu şərtlərin qruplaşmanın atəş gücünün hesabatında idarəetmə sisteminin effektivliyi əmsalının köməyi ilə (Θ_{is}), göstərilən düstura uyğun nəzərə alınması təklif olunur.

$$\Theta_{is} = \frac{(\Theta_{QH} + \Theta_{KV} \cdot \Theta_{MƏ} + \Theta_{AİS} + \Theta_{Dİİ}) \cdot \Theta_{REM}}{4} \cdot \Theta_{KOM}$$

Burada: Θ_{QH} – qərargahların döyüş hazırlığının və döyüş təcrübəsinin olmasını nəzərə alan əmsaldır.

idarəetmə məntəqələrinə atəşlə zərərvermə vaxtı atəş gücünün aşağı düşməsi 1-ci düsturla hesablanmış düşmənin idarəetmə sisteminin effektivlik əmsalı ilə, QAİS olmadıqda komandir və qərarqahların hazırlıq səviyyəsinin aşağı olduğu halda, təyin edilən əmsal arasındakı fərq kimi götürülür.

Vəziyyətin müəyyən şəraitləri üçün düşmənin kəşfiyyat vasitələrinə atəşlə zərərvermə vaxtı atəş gücünün aşağı düşməsi 1-ci düsturla hesablanmış düşmənin idarəetmə sisteminin effektivlik əmsalı ilə texniki kəşfiyyat vasitələri olmadıqda təyin edilən əmsal arasındakı fərq kimi götürülür.

Θ_{KV} – kəşfiyyat vasitələrinin ərazi xüsusiyyətlərindən, astronomik vaxtdan və kəşfiyyat apara bilmə vaxtından, kəşfiyyat vasitələrinin mövcud sıxlığı və meteoroloji şəraitdən asılı olan imkanlarını nəzərə alan əmsaldır.

$\Theta_{MƏ}$ – qruplaşmanın kəşfiyyat və atəş vasitələrindən müdafiə olunma qabiliyyətini nəzərə alan əmsaldır.

$\Theta_{AİS}$ – qruplaşmanın idarədilməsində AİS (avtomatik idarəetmə sistemidir)mövcudluğunu nəzərə alan əmsaldır.

Θ_{DH} – qruplaşmanın döyüş hazırlığı və döyüş təcrübəsinin olmasını nəzərə alan əmsaldır.

Θ_{REM} – qoşunlarımıza göstərə biləcək radioelektron təsirləri nəzərə alan əmsaldır.

Θ_{KOM} – qruplaşmanın komandirinin hazırlığı və döyüş təcrübəsinin olmasını nəzərə alan əmsaldır.

Beləliklə, eyni növ obyektlər qrupunun və düşmən qruplaşmasının atəş gücü, şəraitin qiymətləndirilməsinin gedişində bütöv şəkildə onların atəş gücünün silahla komplektləşmə dərəcəsinə və idarəetmə sisteminin effektivlik əmsalının (hesabatda göstəriciləri etibarlı kəşfiyyat məlumatı olmadığına görə, bizim qoşunlar üçün daha əlverişsiz göstərici qəbul edilir) hasili kimi götürülür. Obyektlər qrupunun malik olduğu nisbi atəş gücünü düşmən qruplaşmasının atəş gücünün bir hissəsi kimi götürmək olar.

Vəziyyətin müəyyən şəraitləri üçün düşmənin

əmsalı ilə texniki kəşfiyyat vasitələri olmadıqda təyin edilən əmsal arasındakı fərq kimi götürülür. Məlum olur ki, bu qrup obyektlərinə etibarlı zərərvermə üçün müxtəlif sayda artilleriya sursatları, raket və aviasiya tələb olunur. Təklif olunan mövcud planlama metodları, raket və artilleriya sursatlarının sərfi cədvəli, müxtəlif obyektlərə zərərverməni həyata keçirmək üçün tələb olunan aviasiya və mövcud hesablanmış mərmilərə gətirilmə metodları atəşlə zərərvermənin təfərrüatlı dəqiqliyini tələb etmir.

Atəşlə zərərvermə üçün hədəflərin seçilməsi tapşırığının optimal həllinin mahiyyəti, birliyin bütün cavabdehlik zonasında düşmənin obyektlər qrupuna atəşlə zərərvermənin hesablanması ardıcılığıdır. Bu döyüş tapşırığına bölmələrin cavabdehlik zonasında, zərərvermədə öz qoşunlarımızın daha az sursat sərfi (aviasiya resursu ilə) ilə düşmənin atəş gücünü daha çox aşağı salmaq mümkün olan obyektlər qrupunun təyin edilməsi məqsədilə aparılır. Bu tapşırıq hissələrdə araşdırılan ayrı-ayrı obyektlər qrupuna zərbələrin endirilməsi ilə həll olunur. Verilmiş qrupun hesabat vahidi ilə ifadə edilmiş atəş gücünə tələbatın olmasını təyin etmək təklif olunur.

Ayrı-ayrı hissələrin kiçik göstəricilərinin atəşlə zərərvermədə əhəmiyyəti böyük önəm daşıyır. Bu obyektlərə atəş və radioelektron zərərvermə

vasitələrinin əsas güclərini cəmləşdirmək vacibdir. Bunların sıradan çıxması ilə düşmənin atəş gücü kifayət qədər azalacaq və öz qərarını dəyişməyə məcbur olacaq ki, bizim qoşunlarımız üçün təşəbbüsü ələ almaq təmin olunsun.

Nəzərə alınan prioritetlərə əsaslanaraq, təklif olunan metodika birlik komandirlərinə döyüş istiqamətində və mərhələlərində (döyüş tapşırıqları üzrə) atəşlə zərər vurulacaq əsas hədəfləri təyin etməyə imkan verir. Təklif olunan metodun nəticələri gələcəkdə birliklərin döyüşdə yerinə yetirdikləri istiqamətlər və taktiki tapşırıqlar üzrə atəş və radioelektron zərərvurma vasitələrinin və ayrılmış döyüş sursatı resurslarının bölüşdürülməsinin hesabat metodikasını yenidən təkmilləşdirməyə imkan verir.

NƏTİCƏ

Baş vermiş silahlı münaqişələr sübut edir ki, artilleriya şəraitdən və təbiətdən asılı olmayaraq əsas atəş vasitəsi olaraq qalır. Yüksək dəqiqlikli silahların döyüş meydanında nə qədər müstəsna rolu olsa da, yaxın məsafələrdə mobil və güclü atəş dəstəyinin olması çox vacibdir. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, kəşfiyyat, rabitə və navigasiya sistemlərinin, uzaqvuran yüksəksərrast silah sistemi və komplekslərinin inkişafı, eyni zamanda yeni fiziki əsaslı zərərvurma vasitələrinin yaradılması artilleriyanın qoşun (qüvvə) növü kimi tətbiqinin müxtəlif variantlı zərbə forması kimi əhəmiyyətini və rolunu artırır.

Buna görə də perspektivdə qoşunların (qüvvələrin) bütün əməliyyat tətbiqi formaları əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliyə məruz qalacaq, döyüş fəaliyyətlərinin hazırlanması metodu və aparılma üsulları dəyişəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Dərslük. "Hərbi Nəşriyyat" – 2005
2. Quru Qoşunlarının taktikiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə (briqada). "Hərbi Nəşriyyat", 2014-cü il
3. Военная мысль № 11, 2010
4. Военная мысль. № 6, 1997
5. Военная мысль. № 2, 1999

6. Тактика в боевых примерах. Полк. - М., 1994

7. Тактика / Под ред. В.Г.Резниченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Воениздат

РЕЗЮМЕ РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ОСНОВ ПЛАНИРОВАНИЯ ОГНЕВОГО ПОРАЖЕНИЯ В ОБЩЕВОЙСКОВОМ БОЮ Р. АЗИЗОВ

Рассматривается методика определения огневой мощи подразделений и соединений в общевойсковом бою. Приводится методика учета в суммарной огневой мощи общевойсковых формирований возможностей системы управления, средств разведки и уровня подготовки командиров, штабов и подразделений, а также учет влияния защищенности противника и радиоэлектронного противодействия ему. Обосновывается метод решения оптимизационной задачи по определению приоритетов в огневом поражении.

SUMMARY THE MAIN DEVELOPMENT OF DAMAGE PANNING METHOD WITH FIRE IN THE JOINT BATTLE R. AZIZOV

The article covers the technique of determining firepower of units and formations in the combined arms fight. It is given the methods of accounting in total firepower of combined-arms formations control system's capacity, intelligence means and level of training of commanders, staffs and units, as well as the inclusion of effect of protection of the enemy and electronic countermeasures to it. The method is substantiated for solving the optimization task in setting priorities in fire damage.

OBJEKTİN ZENİT-RAKET MÜDAFİƏSİNİN ƏSASLARI

Mayor Elnur RÜSTƏMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, qarşılıqlı himayə, tapşırığı yerinə yetirmə həddi, hava hücum vasitəsi, eşelonlaşdırma, intervallar, start mövqeləri.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, взаимное прикрытие, рубеж выполнения задачи, средство воздушное нападение, эшелонирование, интервалы, стартовые позиции.

Keywords: air attack defense, mutual protection, the level of tasks fulfillment, air attack means, echelon, intervals, start positions.

OBJEKTİN HAVA ZƏRBƏLƏRİNDƏN QORUNMA ŞƏRTLƏRİ, DÖYÜŞ DÜZÜLÜŞÜNÜN ƏSAS PARAMETRLƏRİ

Tapşırığı yerinə yetirmə həddi zenit-raket bölmə

Obyektin zenit raket müdafiəsi dedikdə, zenit-raket bölmələrinin (hissələrinin), havadakı düşmənin məhv edilməsi və obyektin hava zərbələrindən qorunmasına yönəlmiş təşkilati tədbirlər və döyüş fəaliyyətlərinin məcmusu başa düşülür. Bu anlayışa analogi olaraq, “zenit-raket (artilleriya) ”himayəsi”ni nəzərdə tutmaq lazımdır. “Müdafiə” və ya ”himayə” terminlərinin istifadə olunması zenit bölmələrinin (hissələrinin) yerinə yetirdiyi tapşırıqların həcmi və əhəmiyyətini, komandirlərin obyekt və qoşunların müdafiəsinə görə cavabdehliyini zərrə qədər də azaltmır. “Müdafiə” termini daha çox obyektlərin zenit raket vasitələri ilə hava hücumundan müdafiəsində, “himayə termini” qoşunların dislokasiya yerlərində, yerdəyişmə zamanı, döyüş fəaliyyətlərinin müxtəlif növlərində istifadə olunur.

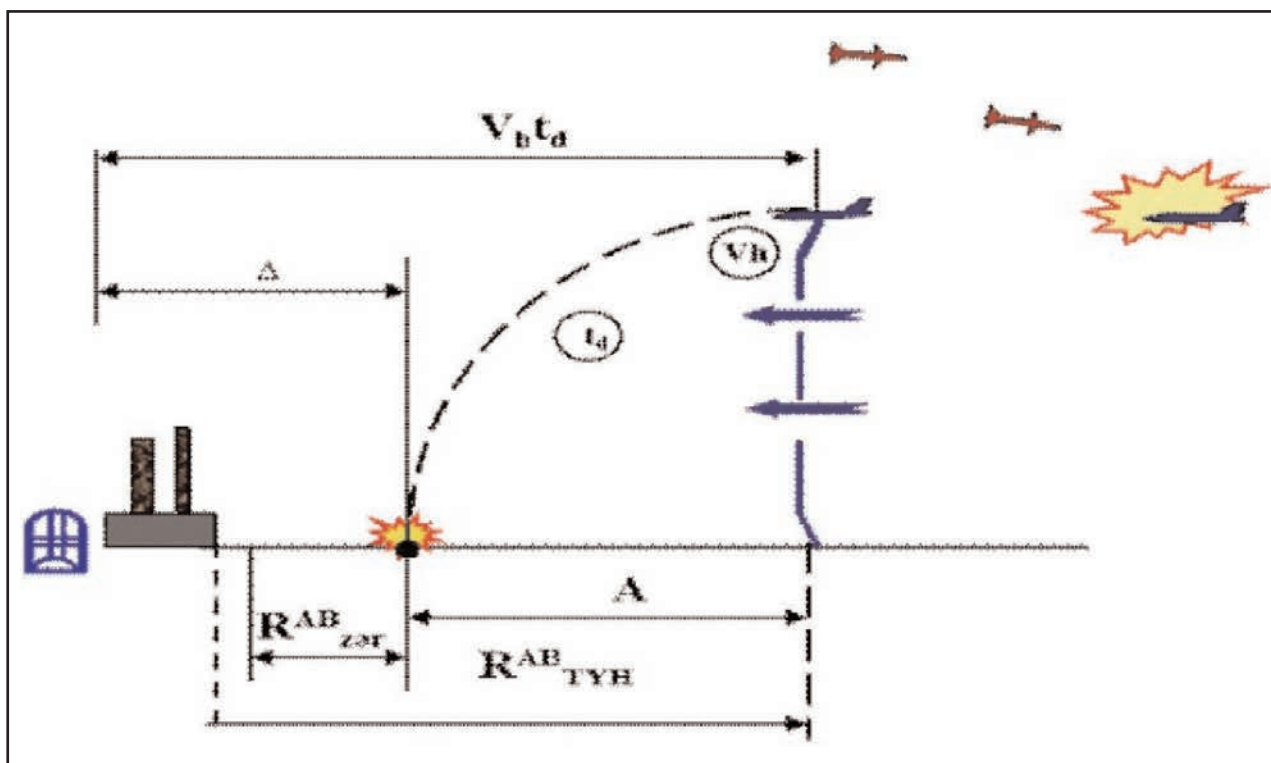
Obyektin zenit raket (artilleriya) müdafiəsinin əsasını atəş sistemi, havadakı düşmənin kəşfi, idarəetmə, həmçinin raket-texniki (artilleriya mərmiləri ilə) təminat təşkil edir. Onların yaradılmasına bölmələrin (hissələrin) döyüş düzülüşünə açılması və onların yüksək effektivliyini təmin edən tədbirlərin keçirilməsi ilə nail olunur.

lərinin müdafiə olunan (qorunan) obyektə uzaqlığı ilə də şərtlənir.

Zenit bölmələrinin döyüş tapşırığı düşmənin havadakı zərbələrinin müdafiə olunan obyektə endirilməsinə və onun atəş zonasından başqa obyektlərə (qoşun qruplaşmalarına) uçub keçməsinə yol verməməkdən ibarətdir.

Zenit bölmələri, həmçinin kəşfiyyatçı-təyyarələri düşmənin havadakı desantının uçub keçməsi və ya atılması (endirilməsi) zamanı məhv edə və başqa tapşırıqlar üçün cəlb oluna bilər.

Müdafiə olunan obyektə havadan zərbələrin yol verilməməsinə, hava hücum vasitələrinin, ilk növbədə, onların zərbə qruplarının obyektin sərhədlərində, onun hüdudlarından tapşırığı yerinə yetirmə həddinə qədər, təhlükəsiz məsafədə məhv edilməsi ilə əldə olunur. Tapşırığı yerinə yetirmə həddi dedikdə, elə hədd başa düşülür ki, zenit raket komplekslərinin atəşi ilə məhv edilmədən və ya zəif atəş zərbəsi alaraq pilotlu hava hücum vasitələri ilə müdafiə olunan obyektə çatacaq zərərvermə vasitələrini tətbiq edə, pilotsuz hava hücum vasitələri isə (qanadlı raketlər, bla) məhv edildik də belə obyektə zərər yetirə bilsin.

ŞƏKİL 1. TAPŞIRIĞI YERİNƏ YETİRMƏ HƏDDİ

Bu həddin özü, elə zenit bölmələrinin tapşırığı yerinə yetirmə həddidir. Onun obyektədən uzaqlığı, hava hücum vasitələrinin hündürlük və sürətindən, tətbiq etdiyi zərərvermə vasitələrindən asılıdır və belə ifadə olunur,

$$L_{t,y,h} = A + R_{zərər}$$

Burada, A – bombanın meyl etməsi (idarə olunan aviabombanın və "hava-yer" raketinin uçuş məsafəsi).

Atma hündürlüyü, m	Təyyarənin sürəti, m/s							
	280	350	420	490	555	625	695	765
1000	3,45	4,05	4,25	-	-	-	-	-
2000	4,7	5,35	5,7	6,2	-	-	-	-
3000	5,56	6,35	6,85	7,35	7,6	-	-	-
4000	6,35	7,15	7,75	8,35	8,65	-	-	-
5000	7	7,95	8,6	9,15	9,6	-	-	-
6000	7,65	8,55	9,35	9,7	10,35	-	-	-
7000	8,3	9,2	10	10,7	11,2	-	-	-
8000	8,8	9,8	10,65	11,5	11,9	-	-	-
9000	9,25	10,35	11,25	12,1	12,7	13,3	-	-
10000	10,1	10,9	11,9	12,9	13,45	14	14,7	-
15000	11,9	14,85	15,65	17,15	18,45	19,1	20,8	21,6
20000	14,3	17	19,9	22,1	24,2	26,2	27,9	29,9

CƏDVƏL 1. BOMBANIN GERİ QALMASININ QIYMƏTİ (KM)

$R_{zərər}$ – düşmənin tətbiq etdiyi zərərvurma vasitəsinin obyektə effektiv təsir məsafəsi,
Bombanın meyl etməsi

$$A = V_h \times t_d - \Delta,$$

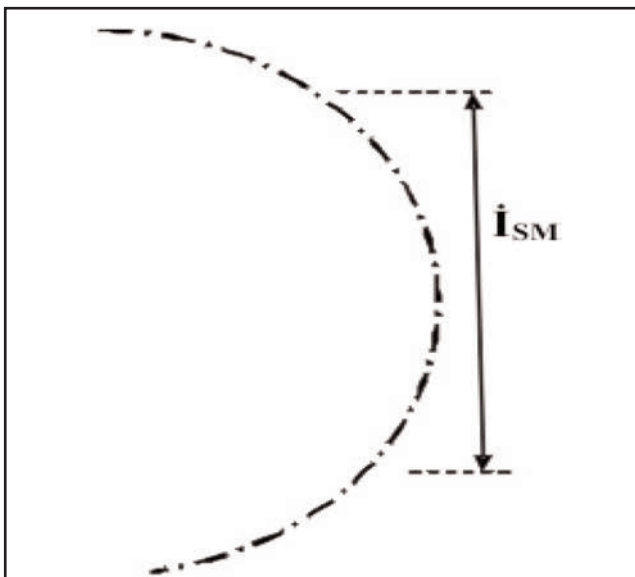
Burada, V_h – hədəfin sürəti;
 t_d – bombanın düşmə sürəti;
 Δ – bombanın geri qalması.

Bombanın geri qalması, həmçinin idarə olunan aviabombanın uçuş uzaqlığı daşıyıcı təyyarənin uçuş hündürlüyündən və sürətindən asılıdır və geniş hədlərdə (sürət və hündürlük) ölçülür.

Cədvəldə 1.-də üfüqi uçuşdan bomba atma zamanı, bombanın geri qalmasının ballistik xüsusiyyətinin qiymət dəyişməsinin 21 saniyəlik səciyyəvi qiyməti ilə (bombanın 40 m/s sürətlə 2000 m hündürlükdən düşmə vaxtı) müəyyən olunur.

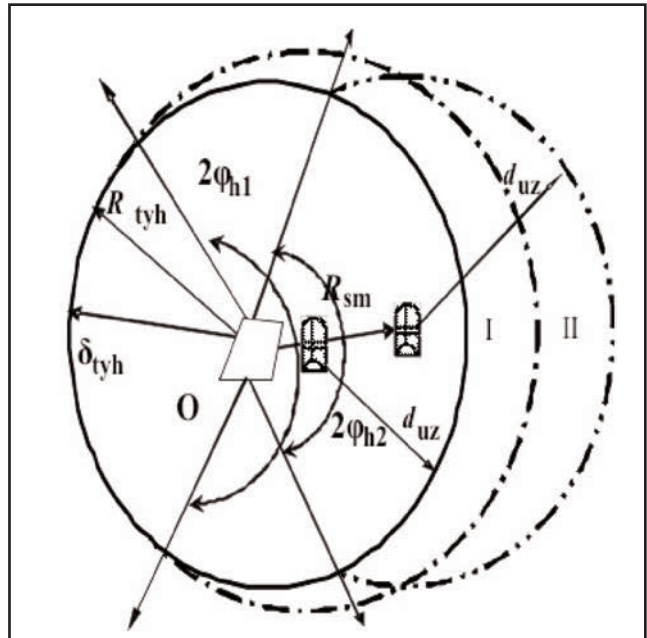
Hava hədəfinin obyektə yaxınlaşarkən, tapşırığı yerinə yetirmə həddinə çatmamış məhv edilməsi bölmələrdən elə bir məsafədə baş verməlidir ki, zenit raket kompleksinin məhv etmə zonası həmin hədlərin kənarında olsun. Beləliklə, zenit bölmələrinin obyektə uzaqlığı (R_{SM} və δ_{SM} – mərkəzdən və obyektə uzaqlığı uyğun olaraq), həmçinin onlar arasında intervallar (I_{SM}) vacib parametrlərdir.

Şəkil 1.3-də obyektin sərhədləri tapşırığı yerinə

ŞƏKİL 2. ZENİT BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ DÜZÜLÜŞÜNÜN PARAMETRLƏRİ

yetirmə həddi, (baxılan şərtlər daxilində), zenit bölmələrinin mövqeləri, zenit raket kompleksinin uzaq sərhəddinə kimi üfüqi məsafəsi düz göstərilmişdir.

ŞƏKİL 3. ZENİT BÖLMƏSİNİN OBYEKTDƏN UZAQLIĞININ İZAHİ

Zenit raket kompleksi 1-ci mövqedə yerləşdikdə məhv etmə zonasının dərinliyinin bir hissəsi tapşırığı yerinə yetirmə həddindən kənar, 2-ci mövqedə yerləşdikdə məhv etmə zonasının bütün dərinliyi tapşırığı yerinə yetirmə həddindən kənar yerləşir, hansı ki, birinci halda obyektin himayəsini $2\phi_1$ sektorunda, ikinci halda isə obyektin himayəsini $2\phi_2$ sektorunda təmin edir, bu halda $2\phi_1$ bucağı $2\phi_2$ bucağından böyükdür.

Beləliklə, zenit bölməsinin mövqeyini obyektə lazımi qədər uzaqlaşdırdıqda, zenit raket kompleksinin məhv etmə zonasının bütün dərinliyi tapşırığı yerinə yetirmə həddindən kənara çıxır, bir tərəfdən onun hədəfin həmin həddə qədər atəşə tutulması imkanlarını artırır, digər tərəfdən isə 2ϕ himayə sektorunu azaldır. Eyni ilə bölmənin obyektə nəzərən və digər istiqamətlərdə düşmənin hava zərbələrinin dəf olunmasında iştirakının mümkün dərəcəsini azaldır. Bunu nəzərə alaraq, obyektin zenit müdafiəsini təşkil edərkən, atış saylarını artırmaq üçün zenit raket kompleksi mövqələrinin obyektə uzaqlığını seçməklə, müxtəlif istiqamətlərdə zenit-raket

bölmələrinin düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsində payını artırmaq və bütün kanallarla tapşırığı yerinə yetirmə həddinə qədər zəmanətli atışların keçirilməsini təmin etmək lazımdır.

Atışların cəm sayı

$$N_{\text{atış } \Sigma} = \sum_{i=1}^{K_{i\text{ş}}} N_{\text{atış } i}, \quad (1.1)$$

Burada, $K_{i\text{ş}}$ – mövcud qüvvələrin tərkibindən bu və ya digər istiqamətlərdən fəaliyyət göstərən düşmənin zərbələrinin dəf edilməsində iştirak edən bölmələrin sayı;

$N_{\text{atış } i} - i$ – bölməsinin tapşırığı yerinə yetirmə həddinə qədər keçirdiyi atışların sayı.

Tapşırığı yerinə yetirmə həddinin radiusunun, obyektin radiusunun r_{ob} , zenit raket kompleksi

atışının ən kiçik məsafə qiymətlərində 1.1 ifadəsinin maksimal qiymətini hesablamaqla zenit bölməsinin obyektədən rəasional uzaqlığını tapmaq olar. Amma ilkin məlumatların qeyri-müəyyənliyi baxımından bu tapşırığın həlli çətinləşir. Belə ki, zərbə variantının seçilməsində üstünlük hava düşməninə məxsusdur. Daşıyıcı-təyyarənin və onun tətbiq etdiyi vasitələrin uçuş hündürlüyü və sürətindən tapşırığı yerinə yetirmə həddinin vəziyyəti və yeri əsaslı dərəcədə asılıdır. Bundan başqa zenit raket kompleksinin atış məsafəsi, bir qayda olaraq, hava hədəfinin uçuş hündürlüyündən və sürətindən də asılıdır. Buna görə də, bütün mümkün zərbə variantlarında və tapşırığı yerinə yetirmə həddinin vəziyyətlərində araşdırmalar vacibdir, onlardan hər biri üçün δ_{sm} – rəasional qiyməti fərqli olacaq. Ümumilikdə, zenit raket kompleksinin obyektədən uzaqlığının rəasional qiyməti də verilən matrisin analizi nəticəsində ortaya çıxacaqdır.

Göründüyü kimi, uçuş hündürlüyünün və sürə-

HHV uçuş hündürlüyü	HHV-nin mümkün sürəti	TYH uzaqlığı	Zenit raket komplekslərinin mövqelərinin obyektədən uzaqlığı				
			$\delta_{SM 1}$	–	$\delta_{SM j}$	–	$\delta_{SM m}$
			$2_{\varphi 11}$	–	$2_{\varphi 11}$	–	$2_{\varphi 1m}$
			$N_{\text{atış } \Sigma 11}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma 11}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma 1m}$
H_1	V_1	$\delta_{TYH 1}$	–	–	–	–	–
–	–	–	$2_{\varphi i 1}$	–	$2_{\varphi i 1}$	–	$2_{\varphi i m}$
–	–	–	$N_{\text{atış } \Sigma i1}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma ij}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma im}$
H_i	V_i	$\delta_{TYH i}$	–	–	–	–	$2_{\varphi n m}$
–	–	–	$2_{\varphi n j}$	–	$2_{\varphi n j}$	–	–
H_n	V_n	δ_{TYH}	$N_{\text{atış } \Sigma n1}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma nj}$	–	$N_{\text{atış } \Sigma nm}$

CƏDVƏL 2.

Zenit raket kompleksinin obyektədən bütün uzaqlıq variantlarında $2_{\varphi i j}$ və $N_{\text{atış } \Sigma}$ summar qiymətləri.

tinin hər qiyməti üçün zenit raket kompleksinin obyektədən elə uzaqlığı nəzərdə tutulmalıdır ki, o məsafədə hansında atışların cəm sayı daha çox olsun. Düşmən fəaliyyətinin qeyri müəyyənliyi şəraitində bu məsafələrdən hansını seçməli? Oyunlar nəzəriyyəsiindən istifadə etməklə, düşmən fəaliyyətinin bütün variantlarında uduşu minimuma endirən qərarı qəbul etmək olar. Amma bu yol komandiri qane etmir və onun analitik fəaliyyət qabiliyyətinə uyğun gəlmir. O çalışır ki, düşmənin fəaliyyətlərinin mümkün niyyətini açsın, onun zərbəsinin mümkün variantlarını proqnozlaşdırsın, onların tətbiq olunmasının mümkün variantlarının ehtimal olunan dərəcəsini, maskalanmanın, əks kəşfiyyat tədbirlərinin bütün növlərinin keçirilməsilə vəziyyətə aktiv təsir göstərsin. Bu halda qərar düşmənin mümkün fəaliyyət variantlarının proqnozlaşdırılmasının, zenit bölməsinin hava hücumundan müdafiə qruplaşmasının tərkibində əsas təyinatının qiymətləndirilməsində və matrisin atış saylarına görə (Cədvəl 2) analizlə onların istifadə imkanlarını araşdırır. Qərar o vaxt düzgün olacaq ki, (risk minimuma endirilib) yüksək effektivlik gözləniləndir, vəziyyətin qiymətləndirilməsinin və hadisələrin ge-

dişatını görməsinin düzgün olduğuna əminlik var.

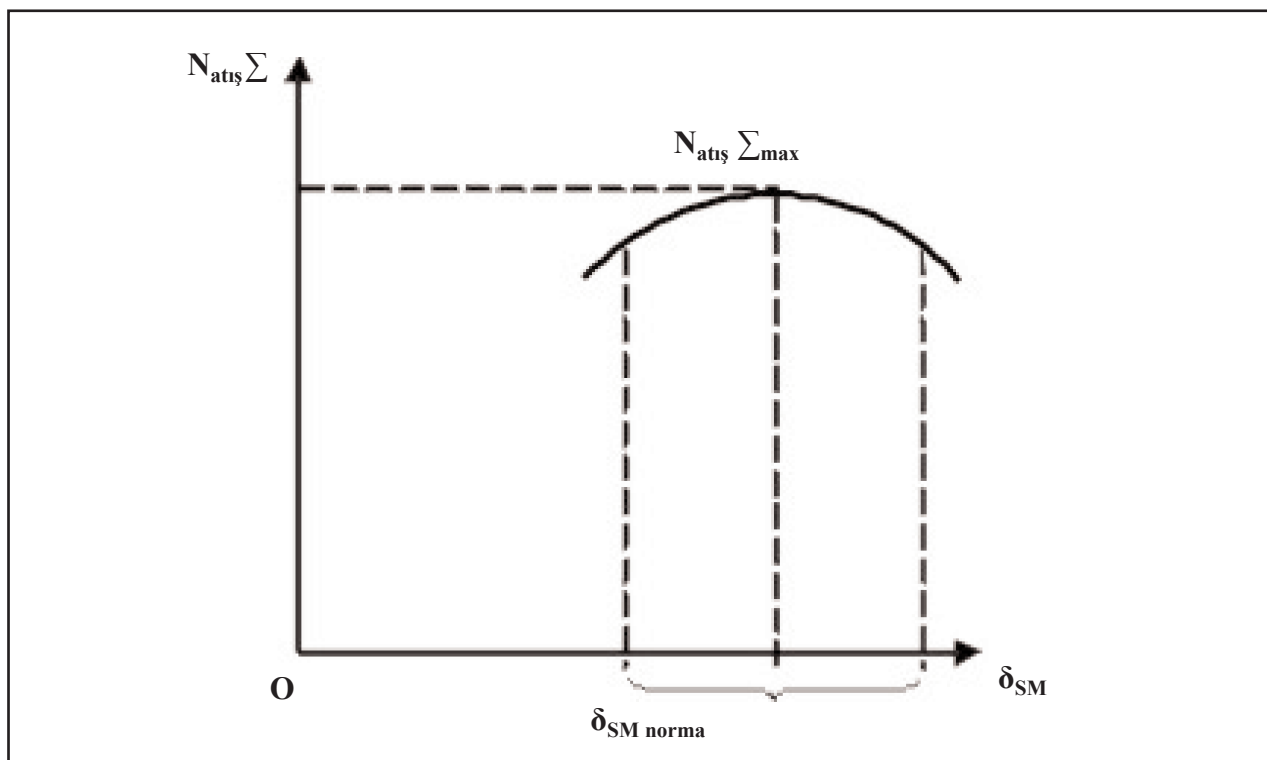
Atışların cəm sayı ilə zenit raket kompleksi mövqeyinin obyektədən uzaqlığının asılılığını qrafikdə (şək.4) görmək olar. Zenit-raket kompleksinin mövqeyinin obyektədən rəasional uzaqlığı $N_{atış} \Sigma_{max}$ qiymətinə uyğundur. Amma belə uzaqlıq həmişə mümkün olmur, ərazi şəraitlərindən qorunan obyektin xüsusiyyətlərindən və vəziyyətin başqa faktorlarından asılıdır. Buna görə də, zenit-raket kompleksinin obyektədən “**normativ uzaqlığı**” ($\delta_{SM\ norma}$) anlayışını qəbul edirlər. Bu, uzaqlığın elə qiymətidir ki, bu halda atışların cəm sayı cüzi sayda (yol verilən qədər) azalır. Döyüş düzülüşü variantlarını seçdikdə normativ uzaqlıq ilkin vəziyyət kimi götürülür.

BÖLMƏLƏRİN MÖVQELƏRİ ARASINDA

INTERVALLAR.

ZENİT MÜDAFİƏSİNİN EŞELONLAŞDIRILMASI

Zenit bölmələri arasında intervallar qüvvə və vasitələrin sayı ilə, düşmənin hava hücum vasitəsinin ehtimal fəaliyyət istiqamətləri və uçuş

ŞƏKİL.4. $\delta_{sm\ norma}$ – QIYMƏTİNİN MÜƏYYƏN OLUNMASI

marşrutlarına görə, obyektin dairəvi müdafiəsinin tələblərinə uyğun cəmləşdirilməsi ilə, verilmiş atəş sıxlığının (məhvetmə zonasının örtülmə dərəcəsi) əldə olunması ilə, bölmələrin qarşılıqlı atəşlə himayəsinin təmin olunması, atəş sisteminin maneəyə davamlığı və digər göstəricilərlə müəyyən olunur.

Göründüyü kimi, zenit bölmələrinin atəş əlaqəsi, onların mövqeləri arasındakı intervallar məhvetmə zonasının iki ən kiçik parametrindən ($2P_{S,H}$) böyük olmaması şərtində təmin olunur. (Şəkil 1.5, a). Amma bu zaman obyektin (istiqlalının) himayəsi altında atəş, saylarına görə bərabər olmayacaq. Zenit raket kompleksinin məhvetmə zonasını bu göstəriciyə ($2P_{S,H}$) görə qiymətləndirdikdə, onu $P_{N_{at}}$ parametrinə görə də səciyyələndirmək məqsədəuyğundur. Bu vəziyyətdə hədəflərin atəşə tutulması, məhvetmə zo-

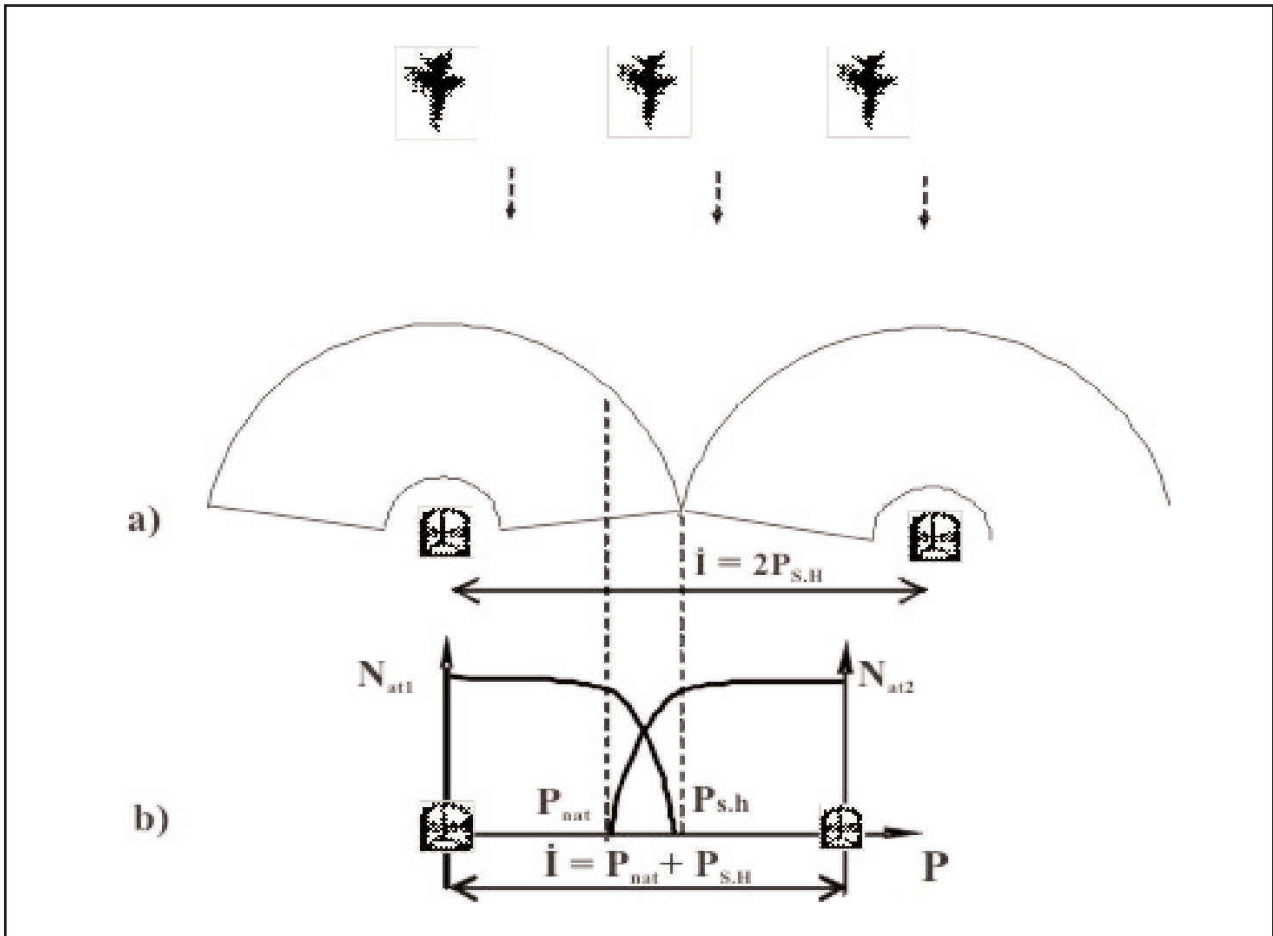
nasının dərinliyi hesabına həyata keçirilən atışların sayı qədər, eyni zamanda hədəfin hərəkətinin sıfır parametrində də təmin edilməsi mümkün olur.

Bu intervalları azaltdıqda obyektin qorunma qatılığı, həmçinin, onun hava zərbələrindən qorunma imkanları da artır.

Beləliklə, obyektin (istiqlalının) himayə qatılığı

$$K_n \approx \frac{P_{N_0} + P_{SM}}{i_{SM}},$$

Bu və ya digər istiqamətlərdən düşmənin zərbələrinin dəf olunması zamanı yaradılan müdafiə imkanları, atışların sayı və atəş sıxlığı

$$N_{AT} = K_S \cdot N_{AT1} \text{ və } \Pi_{AT} = K_S \cdot \Pi_{AT1},$$

burada, N_{AT1} – bir zenit raket kompleksinin tapşırığı yerinə yetirmə həddinə qədər atışlarının orta sayı, Π_{AT1} – bir zenit bölməsinin orta atəş sıxlığıdır.

Tələb olunan atəş sıxlığı və atəş saylarını verməklə mövqelər arasında lazımi intervalları, tələb olunan qüvvə və vasitələrin tərkibini müəyyən etmək olar. Müdafiəni bu qüvvələrin mövcud sayı ilə qurmaqla, düşmənin havadakı zərbələrinin dəf olunması imkanlarını qiymətləndirmək olar.

Nəzəri planda belə bir tapşırığa baxmaq olar. Deyək ki, obyektin tələb olunan qorunma imkanı $P_{t,q}$ və ya hava hücum vasitəsinin göstərilən zərbə qrupunun N , hədəflərin verilmiş sayından az olmayan məhv olunma ehtimalı və hədəfin bir atışa görə məhv olunma ehtimalı P_n verilib. Zenit bölmələrinin tələb olunan qüvvə və vasitələrinin tərkibini və mövqeləri arasında intervalları müəyyən etməli.

Tutaq ki, obyektin qorunma imkanı hava hücum vasitəsinin bütün zərbə qruplarının məhv etmə ehtimalına bərabərdir, onda bütün hədəflərin bir atışdan məhv etmə ehtimalı P_n -lə eynidir və

$$P_{to,q} = P_n^N \text{ bərabərliyi doğrudur.}$$

Buradan da, qrupdan hər bir hədəfin tələb olunan məhv olunma ehtimalı

$$P_{h,to} = N\sqrt{P_{to,q}} \text{ -dir} \quad (1.2)$$

(1.2) düsturundan görünür ki, obyektin qorunma ehtimalının verilmiş qiymətində hər hava hücum vasitəsinin məhv etmə ehtimalı qrupda hədəflərin sayının artması ilə artır (Cədv.3).

Göründüyü kimi, bir atış ərzində hədəfi məhv etmə ehtimalı P_n , $P_{h,to}$ -dan kiçikdirsə, onda onun məhv olunma ehtimalı zenit bölmələrinin cəmləmiş atəşi ilə aradan qaldırılır. Atışların tələb olunan cəm sayı ($N_{at \Sigma}$) bu halda növbəti bərabərliklərə uyğundur:

Hər hədəfə görə atəşin bir dəfə, eyni anda cəmləşməsi

$$N_{at \Sigma} = N_{at,h} \cdot N_1$$

$$\text{Burada } N_{at,h} = \frac{\log(1 - P_{h,to})}{\log(1 - P_n)} \frac{\log(1 - N\sqrt{P_{to,q}})}{\log(1 - P_n)}$$

– hər bir hədəfin tələb olunan ehtimalla məhv edilməsi üçün tələb olunan atışların sayıdır.

Məhv olmayan hər bir hədəfin zenit bölmələrinin cəmləmiş atəşi ilə məhv edilməsi imkanı olduqda

$$N_{at \Sigma} = N_{at \Sigma 1} + N_{at \Sigma 2}$$

burada – $N_{at \Sigma 1}$, $N_{at \Sigma 2}$ düşmənin hava hücum vasitəsinin uyğun olaraq birinci və ikinci atəşə tutulması zamanı keçirilən atışların cəmidir.

$N_{at \Sigma 1} = N$ bərabərliyinin doğru olduğu halda birinci dəfə zərbə qrupunun bütün HHV-si atəşə

Obyektin qorunmasının tələb olunan ehtimalı	Hava hücum vasitəsinin sayı						
	1	3	5	7	9	11	15
0,5	0,5	0,7937	0,8706	0,9057	0,9259	0,9389	0,9548
0,7	0,7	0,8879	0,9311	0,9503	0,9611	0,9681	0,9765
0,9	0,9	0,9655	0,9791	0,9851	0,9884	0,9905	0,9938

CƏDVƏL 3

Obyektin qorunmasının verilən ehtimalla təmin olunması məqsədilə hava hücum vasitəsinin məhv edilməsi üçün tələb olunan zərbə ehtimalı

tutulub, onlardan məhv edilən hədəflərin sayı

$$N^1 = (1 - P_n)N + \kappa\sigma\text{-ya bərabər olacaq.}$$

burada, $(1 - P_n)N$ – məhv edilən hava hücum vasitəsinin sayının riyazi gözləməsi,

κ – ümumi halda atışların sayından asılı olan əmsal,

σ – mümkün nəticədən orta kvadratik meyl etmə.

Onda,

$$N_{at.h} = (N - N^1) \frac{\log(1 - N^{-N} \sqrt{P_{to,q}})}{\log(1 - P_n)}$$

Göründüyü kimi, hədəfin təkrar atəşə tutulma imkanı olduqda tələb olunan atışlara daha az cəm sayı tələb olunur. Amma müdafiənin eşelonlaşdırılması lazımdır.

Obyektin zenit müdafiəsinin eşelonlaşdırılması dedikdə, atəş sisteminin dərinliyə doğru o cür yaradılması başa düşülür ki, hava düşmənin təkrar atəşə tutulması imkanı olsun və məhv edilməyən hava hücum vasitəsinin qorunan obyektə soxulmasına imkan verilməsin.

Zenit müdafiəsinin eşelonlaşdırılmasına, zenit bölmələrinin eşelonlaşdırılması və ya obyektə daha çox zərbə ehtimalı olan hava hücum vasitəsinin təkrar atəşə tutma imkanı olan zenit raket kompleksinin tətbiq edilməsi ilə, yəni atəşin eşelonlaşdırılması ilə nail olunur.

Zenit bölmələrinin eşelonlaşdırılması zamanı onlar dərinliyə görə elə yerləşdirilir ki, verilmiş hündürlüklər diapazonunda eyni hədəflərin müxtəlif eşelon bölmələri ilə eyni vaxtda atəşi istisna olunsun və onların ardıcıl atışları təmin olunsun.

Bu şərtlər eşelonlar arasında normativ məsafələri müəyyən edir. Bu zaman hər bir eşelondakı zenit bölmələri bir və ya bir neşə hədlərdə açıla bilər. Zenit bölmələrinin eşelonlaşdırılması az sayda atəşin keçirilməsini təmin etməklə bərabər verilmiş nəticəyə nail olmaq üçün, eyni vaxtda müdafiənin birinci eşelonunda start mövqelərinin yerləşmə həddi boyu çoxlu sayda bölmələrin dərtilməsi hesabına əldə olunur.

Buna görə, obyektin zenit müdafiəsinin eşelonlaşdırılmasının məqsəduyğunluğu konkret şəraitin bir sıra faktorları ilə müəyyən olunur: qüvvə və vəsaitlərin olması ilə, qorunan obyektin ölçüləri ilə, onun himayəsinin tələb olunan etibarlığı ilə, idarəetmə sisteminin mükəmməlliyi və s. ilə. Bütün hallarda tapşırıq elə həll olunur ki, əldə olan qüvvə və vasitələrlə müdafiənin daha effektiv və dayanıqlı olması təmin olunsun. Bu zaman vasitələrin tək cə tam deyil, hissəvi eşelonlaşdırılması da mümkündür (eşelonların zamana – fəzaya görə bölünməsi).

Zenit bölmələrinin obyektədən normativ uzaqlığını δ_{SM} (eşelonlaşdırılmış müdafiə üçün δ_{SM1} və δ_{SM2}) verməklə və tələb olunan atış sayını $N_{atış\Sigma}$ ($N_{atış\Sigma1}$ və $N_{atış\Sigma2}$) bilməklə güc və vasitələrin tələb olunan sayını (nk), buradan da zenit raket bölmələrinin mövqeləri arasında tələb olunan intervalları ($\dot{I}_{töl.}$) təyin etmək olar.

$$n_k = \frac{N_{atış\Sigma}}{N_{atış\ 1,N}} ;$$

$$\dot{I}_{töl.} = \frac{L_{hüc} + P_{N0} + P_{S,H}}{nk} ;$$

burada, $N_{atış\ 1,N}$ – hava hücum vasitəsinin zərbəsinin ədədi zenit bölməsinin mümkün atışlarının sayı, $L_{hüc}$ – hücum cəbhəsinin eni.

N zərbə qrupundan m saydan az olmayan məhv etməni təmin etmək üçün zəruri atış sayının müəyyən olunması üçün iki qiymətli düsturdan istifadə etmək olar.

$$P = (j \geq m), N = \sum_{j=m}^N C_N^j P_{mahv}^j (1 - P_{mahv})^{N-1},$$

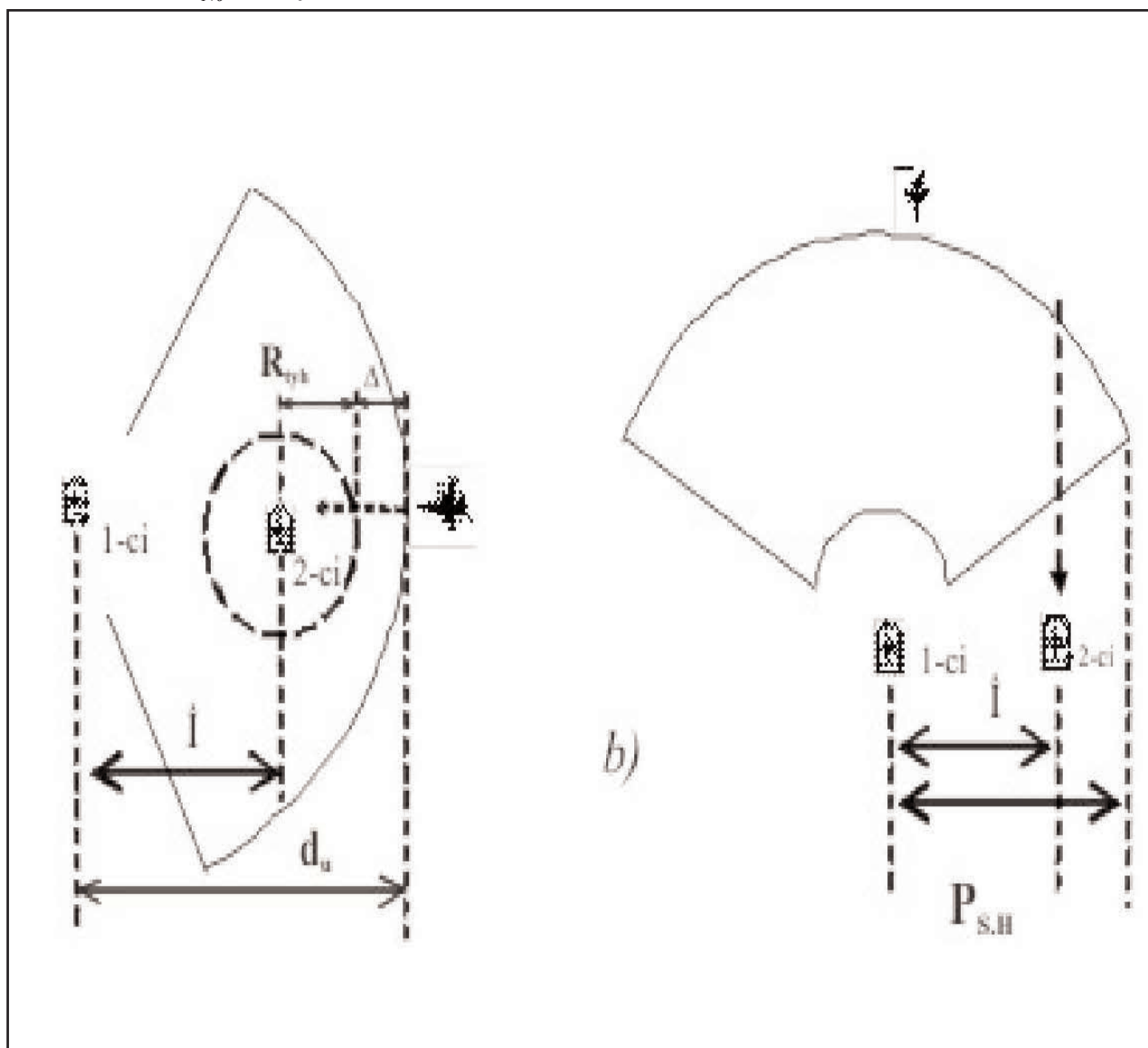
$$P = (j \geq m), N = 1 - \sum_{j=m}^{m-1} C_N^j P_{mahv}^j (1 - P_{mahv})^{N-1}$$

Zenit bölmələrinin qarşılıqlı atəş himayəsi şəraitində mövqelər arasında məsafələrə qoyulan məhdudiyətləri onların qarşılıqlı atəş himayəsi şəraitində müəyyən edək (şəkil 6). Qonşu zenit bölməsinə cəbhədən hücum olduqda onun atəşlə himayəsini təmin etmək üçün bölmələr arasında intervallar $P_{S.H}$ -ni, atış üzrə bütün imkanlardan istifadə zamanı P_{N0} -ni keçməməlidir.

$$L = d_D - (R_{TYH} + \Delta), \quad (1.3)$$

burada, R_{TYH} – düşmənin mövqeyə zərbəsi anında tapşırığı yerinə yetirmə həddinin uzaqlığı.

$\Delta = V_h \cdot t$ – hədəfin təyin olunmuş raket (mərmi) sayı ilə atəşə tutulması üçün məhvetmə zonasının zəruri dərinliyidir.

ŞƏKİL 6 ZENİT BÖLMƏLƏRİNİN MÖVQELƏRİ ARASINDA BURAXILA BİLƏN İNTEVALLAR:
 a – qonşu zenit bölməsinə cənəhdən hücum etdikdə; b – qonşu zenit bölməsinə cəbhədən hücum etdikdə.

Qonşu zenit bölməsinə cənəhdən hücum etdikdə (şəkil 6.a) zenit bölmələri arasında intervallar aşağıdakı formul ilə müəyyən olunur.

t – hədəfə qarşı təyin olunan sayda raketlərin buraxılmasına lazım olan vaxtdır.

Aşağı və ən aşağı hündürlüklər üçün baxılan asılılıq (1.3) zenit bölmələrinin mövqeləri arasında mümkün maksimal intervalları qarşılıqlı himayə şəraitinə görə məhdudlaşdırır. Döyüş düzülüşünün əsas parametrlərinin normativ qiymətləri obyektin zenit müdafiəsinin təşkilinin müxtəlif variantlarında ilkin qiymətləridir. Bu zaman döyüş şəraitinin bütün elementləri nəzərə alınır, yaradılmış atəş və kəşfiyyat sisteminin imkanları, müdafiənin effektivliyi analiz olunur.

Döyüş düzülüşünün seçilməsi və atəş sisteminin qurulması – komandirin döyüş fəaliyyətinə qərarının vacib tərkib hissəsidir.

РЕЗЮМЕ
ОСНОВЫ ЗЕНИТНО-РАКЕТНОЙ
ОБОРОНЫ
Э.РУСТАМОВ

В этой статье дано краткое понятие об организации зенитно ракетной обороне войск и объектов на которые следует обратить особое внимание. Точное выполнение этих требований препятствуя воздушному нападению противника и выполнению его заданий, а также обеспечивает их поражения. Не всегда удается при отсутствие достаточных сил обеспечить эффективное прикрытие. Одновременно в условиях не эффективного применения имеющихся сил, при не выполнении важных принципов существующая оборона себя не оправдывает. Командир несет ответственность за организацию защитно- ракетной обороны войск и объектов обороны, он должен выполнять все требования при этом показывая творческий подход пользуясь предыдущим опытом.

SUMMARY
THE BASES OF ANTI-AIRCRAFT
ROCKET DEFENSE
E. RUSTAMOV

In this article is given the short conception about organization of the anti-aircraft -rocket defense of forces and objects which is very important for special attention. Exact performance of these requirements impeding the air attacks of the opponent and fulfill their tasks, and also provides their defeats. Not always is possible to provide effective air cover at absence of sufficient forces. Simultaneously in conditions not effective application of available forces, in not fulfilling of the important principles existing defense of doesn't justify. The commander who is responsible for an anti-aircraft rocket defense has to base on the applicable requirements, At the same time has to show creative approach, use the experience while arranging defense.

HÜCUM ZAMANI DAĞLARDA KƏŞFİYYATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mayor Elman İBRAHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat, hücumda kəşfiyyat, kəşfiyyatın xüsusiyyətləri, kəşfiyyatın aparılması, dağ və keçidlər, dağ əməliyyatı, planlama, dağlıq ərazilər, dağlıq şərait, relyef, dağ silsilələri.

Ключевые слова: разведка, разведка в наступлении, особенности разведки, проведение разведки, горы и перевалы, горная операция, планирование, горные местности, горные условия, рельеф, горные скаты.

Keywords: reconnaissance, reconnaissance in attack, conducting of reconnaissance, conducting of reconnaissance, mountains and passes, mountain operation, planning, mountains areas, mountains condition, relief, chain of mountains.

rımızın dağlarda hücumu, adətən ayrı-ayrı təcrid olunmuş istiqamətlərdə, əsasən yollar, vadilər və dağ diklikləri boyunca yandan ötüb-keçmələr, dövrələmələrlə əlaqələndirilərək, taktiki hava desantlarının və desantlərlə qoşunları bölmələrinin tətbiqi ilə

Birləşmə və hissələrin dağlıq rayonlarda müdafiəsi, ABŞ ordusu komandanlığının fikrinə, geniş cəbhədə, böyük dərinlikdə, qoşunların fəaliyyəti üçün əlverişli yollar boyunca təşkil edilir. Keçidlərə (yollara) girişlər, onlardan vadilərə və yol qovşaqlarına çıxışlar daha möhkəm qorunur.

Taktiki və əməliyyat-taktiki raketlərin mövqe rayonları, əsas etibarilə yolların yaxınlığında, vadilərdə, dağ yaylalarında və dağ dikliklərinin maili yamaclarında seçilir. Yol istiqamətini müdafiə edən hissələr arasında böyük aralıqlar, çətin keçilə bilən ərazi sahələri ola bilər. Birləşmə ehtiyatları bir yox, bir neçə yerdə, adətən, onların tətbiqi üçün əlverişli olan istiqamətlərdə yerləşir.

Bundan əlavə, dövrələmələrə, yandan ötüb-keçmələrə müqavimət məqsədilə, eləcə də taktiki hava desantlarımız və kəşfiyyatımızla mübarizə üçün, düşmən ayrıca dayaq məntəqələri yaradır. Düşmən müdafiəsinin qurulmasından və ərazinin xarakterindən asılı olaraq, qoşunla-

aparılır.

Dağlarda hücum zamanı birliyin döyüş tapşırıqlarının dərinliyi, bir qayda olaraq, adi şəraitdəkindən az olur, təyin olunan hücum zolağı isə daha geniş olur və iki-üç hücum istiqamətindən ibarət ola bilər. Taktiki hava desantı bölmələrindən düşmənin müdafiə olunan aşırımları, yolları, tunelləri, yol qurğuları və yol qovşaqlarını məhv etmək məqsədilə istifadə olunur. Buna görə, onlar olduqca mühüm kəşfiyyat obyektləridir.

Qərargah və birliyin komandiri tərəfindən dağlarda düşmən müdafiəsinin və qoşunlarımızın hücumunun xüsusiyyətləri, kəşfiyyatın təşkili zamanı, birinci növbədə onun tapşırıqları müəyyən edilən zaman, qüvvə və vasitələri hücum istiqamətlərinə görə bölüşdürülərkən nəzərə alınmalıdır.

Çətin keçilə bilən ərazi sahələrində fəaliyyət göstərən hissələrə döyüş sursatı və digər təchizat əşyalarının daşınması üçün düşmən, ordu aviasiya helikopterlərindən geniş istifadə edə

bilər. Kəşfiyyat düşmən helikopterlərinin sayını və tiplerini, onların enmə meydançalarını müəyyənləşdirməlidir.

Dağlıq rayonlarda kəşfiyyat tapşırıqlarının həcminin artması və onların yerinə yetirilmə çətinliyi, kəşfiyyatın aparılmasına böyük sayda qüvvə və vasitələrin cəlb olunmasını tələb edir. Bununla əlaqədar, ştatda olan kəşfiyyat bölmələri ən mühüm tapşırıqların yerinə yetirilməsinə cəlb olunurlar. Köməkçi istiqamətlərdə, kəşfiyyatın aparılması üçün, motoatıcı, tank və mühəndis istehkam bölmələrindən istifadə etmək məqsəduyğundur.

Kəşfiyyat həm hücum zolağında, həm də cinahlarda aparılır. Onun əsas səyləri əsas qruplaşmanın hücum istiqamətində cəmləşdirilir. Hücum istiqamətləri arasında aralıqlarda və açıq cinahlarda kəşfiyyatın aparılması taborlara həvalə olunur. Bundan əlavə, cinahlarda, ordu aviasiya helikopterlərindən istifadə etməklə hava kəşfiyyatı aparılır. Cinahlarda kəşfiyyat aparmaqla bərabər, helikopterlər dağların əks yamaclarının, dərələrin və digər obyektlərin

gözdən keçirilməsi üçün geniş istifadə olunur. Hücum istiqamətlərindən kənarda qalan bütün yolların, dərə və cığırınların mümkün qədər böyük məsafədə kəşfiyyatı aparılır.

Yandan ötüb-keçən dəstənin fəaliyyət istiqamətində düşmənin və ərazinin kəşfiyyatı qabaqcadan, həmin dəstəni göndərən komandirin sərəncamı ilə təşkil olunur. Ərazinin xarakteri və dağlıq ərazinin iqlim şəraiti,

çox vaxt kəşfiyyat orqanlarının döyüş texnikasında tətbiqini çətinləşdirir və ya tamamilə istisna edə bilər. Bununla əlaqədar, onlar düşmən arxasına piyada qaydada göndərilə bilər ki, bu, kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün vaxtın artırılmasını tələb edir. Dağlarda hücum zamanı, fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanları ilə manevr son dərəcə çətinidir. Onların səylərini bir kəşfiyyat obyektindən (rayondan) digərinə yönəltmək çox vaxt mümkün-süzdür. Buna görə, birləşmə və hissələrdə kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin güclü ehtiyatının yaradılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Böyük Vətən müharibəsinin və müharibədən sonra aparılan taktiki təlimlərin təcrübəsi göstərir ki, bu cür şəraitlərdə qoşun ehtiyatının tərkibində 30-40%-ə qədər kəşfiyyat vasitələri olmalıdır.

Dağlarda bütün kəşfiyyat üsulları və orqanlarının fəaliyyətləri tətbiq olunsada, onlardan istifadənin bir sıra xüsusiyyətləri var.

Dağlarda müşahidə, adətən böyük sayda görünməz sahələrin olması zamanı təşkil edilir ki,

bu da müşahidə postlarını ayrı-ayrı yüksəklik və dikliklərə qaldırmaq və onları hündürlüyə görə (ətəkdə, yamaclarda, çox vaxt isə dağların zirvələrində), eşelonlaşdırılmış şəkildə yerləşdirmək zərurətinə gətirib çıxarır. Təcrübə göstərir ki, dağlarda, hətta ən uğurlu seçilmiş yerdən, qarşıda uzanan ərazinin ən çox 30-40%-ni gözdən keçirmək olar. Odur ki, ayrı-ayrı istiqamətlərin, yaxud rayonların müşahidəsi, ən azı iki-üç müşahidə postundan təşkil olunmalıdır. Əsasən müşahidə, yüksəkliklərin üzü yollara, vadilərə və qoşun hissələrimizin (bölmələrimizin) hücum istiqamətlərinə tərəf yüksəklik yamaclarında, eləcə də hissə və bölmələrin ara qovşaq və cinahlarında yerləşən düşmənin da-yaq məntəqələrinə yönəldilir.

Müşahidə postları (məntəqələri) üçün yerlər, bir qayda olaraq, yüksəkliklərin yamaclarında, qayaların yanında və aşırımların yaxınlığında seçilir. Böyük sayda bağlı yaxınlaşma istiqamətləri və ərazilərinin olması nəzərə alınaraq, düşmənin həmin postlara (məntəqələrə) qəfil basqınının qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər

görülməlidir. Gecə vaxtı, hədəflər səmanın fonunda daha aydın seçildiyindən, bu halda postların bir hissəsi, aşağıdan yuxarı müşahidə aparmaq üçün, yüksəkliklərdən düzənliyə endirilir.

Səsin çay vadiləri və dərələr boyunca böyük məsafələrə yayılması ilə əlaqədar qulaqasmanın əhəmiyyəti artır.

Gecə vaxtı düşmənin hərəkətinin mümkün ola biləcəyi ərazi sahələrində, radiolo-

kasiya stansiyalarının köməyi ilə hərəkət edən kiçik və orta məsafəli yerüstü hədəflərinə müşahidəsi təşkil olunur.

Dağlıq rayonlarda hücum zamanı axtarışlar tərkibcə kiçik bölmələr, yaxud qruplar tərəfindən aparılır. Ötən müharibələrin təcrübəsindən görüldüyü kimi, bölmələrin hazırlığı, dağlarda gecə axtarışları aparması olduqca çətindir: adətən dağlarda gecələr o qədər qaranlıq olur ki, dərə-təpəlik ərazi ilə hətta təcrübəli kəşfiyyatçılar belə, nəzərdə tutulmuş obyektə səhsiz çıxma bilmirlər. Bundan başqa, sakit gecədə hərəkət zamanı əmələ gələn ən zəif xışıltılar xeyli uzaq məsafədən eşidilir və düşmən üçün, kəşfiyyatçının hərəkətlərini aşkar etmək daha asan olur. Bu baxımdan, əsirlər ələ keçirmək məqsədilə axtarışlar, daha çox gündüz aparılmalıdır. Həmçinin, dağlıq ərazi nəzərdə tutulmuş obyektə gündüz gizlicə yandan ötür keçməyə və ona arxadan qəfil basqın etməyə imkan verir. Dağlarda axtarışlar aparmaq üçün ən əlverişli vaxt səhər və axşam, eləcə də çox sıx olmayan dumanlı havadır. Dağlıq şəraitdə axtarışların

hazırlanmasına, axtarış obyektinin, irəliləmə marşrutunun və onun yaxınlaşma sahələrinin daha diqqətlə seçilməsi tələb olunduğundan, düzənlik əraziyə nisbətən xeyli çox vaxt sərf olunur.

Dağlıq ərazi kəşfiyyatın müvəffəqiyyətlə və gizlicə pusqularla aparılmasına kömək edir. Bütöv cəbhənin olmaması və örtülü (bağlı) sahələrin olması, kəşfiyyatçılara düşmənin yerləşmə dərinliyinə girmək və orada pusqular qurmaq imkanı yaradır. Çətin keçilən ərazi, düşməni, hərəkət üçün yol və cığırlardan geniş istifadə etməyə vadar edir, çoxsaylı təbii qatların, sərt döngələrin və örtülü yerlərin olması isə pusqular qurmaq üçün yerlərin seçilməsini asanlaşdırır. Pusqular düşmənin xırda qruplarına basqın üçün bir qayda olaraq, dar keçidlərdə, aşırımlarda olan dar dərələrdə, yolların sərt döngələrində, digər ensiz yerlərdə qurulur.

Dağlarda hücum zamanı kəşfiyyat dəstələri və əlahiddə kəşfiyyat dozorları ərazinin ayrı-ayrı sahələrinin və düşmən müdafiəsinin kəşfiyyatına təkcə hücumun başlanması ilə deyil, eyni zamanda hücumu hazırlaşarkən göndərilə bilirlər. Bu halda, kəşfiyyat orqanları adətən, piyada fəaliyyət göstərilir. Tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra onlar öz yerləşmə yerinə qayıdır və zəruri olduqda hücumun gedişində birləşməyə (hissəyə) qoşulurlar.

Hücumun gedişində, əlçatan ərazidə kəşfiyyat dəstələri və əlahiddə kəşfiyyat dozorları məsələlərdə fəaliyyət göstərə bilirlər. Ancaq yolları, körpü və aşırımları müdafiə edən düşmənin kəşfiyyatı piyada qaydada aparılır. Dağlarda fəaliyyət zamanı kəşfiyyat dəstələri və kəşfiyyat dozorlarının tərkibi, bir qayda olaraq, ehtiyat daxilində olacaqdır. Dağlarda kəşfiyyat aparılarkən kəşfiyyat və döyüş kəşfiyyat dozorlarının işi xeyli artır.

Əgər tabor (bölük) yandan ötüb keçən dəstə, yaxud taktiki hava desantı kimi fəaliyyət göstərsə, kəşfiyyat və döyüş kəşfiyyat dozorları həmin bölmələrin komandirləri üçün, adətən, düşmən və ərazi haqqında məlumatların alın-

masının əsas mənbələri olurlar. Dozorlardan təkcə taborların (bölüklərin) ön xətti qarşısında deyil, həm də cinah və aralıqlarda kəşfiyyat aparmaq üçün istifadə olunur.

Piyada kəşfiyyat orqanlarının hücum edən hissələrdən aralanmasını və kəşfiyyat rayonuna yaxud istiqamətinə, vaxtında çıxmasını təmin etmək məqsədilə, onları helikopterlərdə göndərmək məqsədəuyğundur.

Ancaq bütövlükdə, dağlarda hücum zamanı, qoşunların nisbətən aşağı hücum templəri və rəbitənin təşkilində olan çətinliklər ucbatından kəşfiyyat dəstələrinin, kəşfiyyat (döyüş, əlahiddə kəşfiyyat) dozorlarının öz qoşunlarımızdan uzaqlaşma məsafəsi azalır.

Dağlarda, kəşfiyyat qruplarının müvəffəqiyyətlə tətbiqi üçün əlverişli şərait yaranır. Onları aşırım (keçid), tunel, yol qovşağı rayonlarına, dərələrə və çay vadilərinə göndərərək, düşmən qoşunlarının, ələlxüsus, onun nüvə basqını vasitələrinin, artilleriya və tanklarının əsas hərəkət istiqamətlərinin fasiləsiz müşahidəsini aparmaq olur. Adətən, birliyin hücum zolağında ən çox iki avtomobil yolu ola bilər. Onları müşahidə etmək üçün, 3-4 kəşfiyyat qrupunun olması kifayətdir.

Qruplar, düşmən arxasına, adətən helikopterlərdə göndərilirlər. Düşmən qoşunları tərəfindən tutulmayan böyük aralıqların, habelə ərazinin dağ relyefinin olması düşmənin radiolokasiya müşahidəsi sahəsindən kənar, dağ diklikləri arasından, dərələrdən helikopterlərin uçuş xətlərini seçmək imkanı verir. Vaxt olduqda, qruplar düşmənin döyüş düzülüşlərində aralıqlardan və tutulmayan ərazi sahələrindən istifadə edərək, kəşfiyyat obyektlərinə piyada qaydada da çıxma bilirlər.

Dağlarda hərəkətin çətinliyi və müşahidə etmə məhdudluğu kəşfiyyat obyektlərinin aşkara çıxarılmasına böyük vaxt sərfi tələb edir. Bununla əlaqədar, kəşfiyyat qrupları düşmən yerləşdiyi ərazidə adi ərazidə olduğundan daha uzun müddət fəaliyyət göstərə bilirlər. Odur ki, qruplar ehtiyac olunacaq bütün zəruri ləva-

zimat və təchizatla daha uzun müddətə təmin olunmalıdır.

Dağlarda piyada fəaliyyət göstərmək üçün, bütün kəşfiyyat bölmələri yarıqların, dərələrin, dağ çaylarının, eniş və yoxuşların, buzlaqların və dərin qar örtüyünün dəf edilməsi qaydalarını öyrənməlidir. Kəşfiyyata ayrılan şəxsi heyət xüsusi təchizat, isti geyim və qızdırıcı vasitələrlə təchiz olunur.

Birliyin hücum zolağının dağlarda düzənlikdəkindən geniş olması ilə əlaqədar, radio və radiotexniki kəşfiyyat böliüyü kəşfiyyatı heç də həmişə bütün zolaqda aparmaq imkanında deyildir. Bu halda, onu əsas qruplaşmanın hücum istiqamətində açmaq məqsəduyğundur. Hücumun gedişində böliüyün yeni açılma xətləri və yerdəyişmə marşrutları dağ relyefi və yollarının olması nəzərə alınmaqla seçilir. Artilleriya müşahidə postlarının açılma xətləri və hərəkət edən yerüstü hədəflərin artilleriya radiolokasiya kəşfiyyatı postlarının yerləşmə yerləri müəyyən edilərkən, dağlarda görünməyən ərazi sahələrinin olması nəzərə alınır. Hədəflərin etibarlı qeyd edilməsi üçün optik kəşfiyyat vasitələri çox vaxt iki yox, üç postda açılır, ancaq bu, açılma vaxtının artırılmasına və hədəf koordinatlarının təyin edilməsi üzrə hesablamaların mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır. Artilleriya kəşfiyyatı bölmələrinin açılmasına və onların döyüş düzülüşlərinin bənd (topogeodezik) edilməsinə, düzənlik və orta keçidli ərazi şəraitində olduğundan 2-3 dəfə artıq vaxt ayrılmalıdır. Dağlarda hücum zamanı mühəndis kəşfiyyatı müəyyənləşdirir: müdafiə xətləri və dayaq məntəqələrinin mühəndis cəhətdən hazırlanma xüsusiyyətlərini; aşırımların, yolların, tunellərin və digər mühüm obyektlərin dağıdılmağa hazırlanmasını; hərəkət yollarının vəziyyətini, yol qurğularının olub-olmamasını, xarakter və vəziyyətini, onların dağıdılmağa hazırlama dərəcəsinə, yandan ötüb keçilmə yollarını; dağ çayları və yarıqların üzərindən asma kanat yollarının və piyada körpülərinin olmasını; nüvə və kimyəvi fuqasların qurulma yerlərini; qoşunla-

rın hücum istiqamətlərində uçqunları və sel axınlarını; dağ çaylarının rejimini, buzların əriməsi, yaxud aramsız leysanlar nəticəsində mümkün subasma zonalarını; düşmənin və qoşunlarımızın yerləşdiyi ərazilərdə su təchizatı və maskalanma şəraitini.

Qayalarda yaradılmış müdafiə tikintiləri və sığınacaqlarının, yaşayış məntəqələrində daş və gildən tikililərin, eləcə də, nüvə partlayışlarından təbii daldalanacaqların aşkarlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mühəndis kəşfiyyatı tapşırıqlarının həcmninə və əhəmiyyətinə artması, onların yerinə yetirilməsi üçün böyük sayda qüvvə və vasitələrin ayrılmasını tələb edir. Bununla birlikdə, kəşfiyyata göndərilən bütün digər kəşfiyyat orqanları qarşısında imkanları daxilində yerinə yetirə biləcəkləri mühəndis tapşırıqlarının qoyulması zəruridir.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat təşkil edilərkən ərazi relyefinin xüsusiyyətləri, dağ süxurlarının və torpağın xarakteri nəzərə alınır. Bunun əsasında, güclü radioaktiv zəhərlənmə zonalarının əmələ gəlmə şəraiti, eləcə də, onları mümkün yandan ötüb keçmə və dəf etmə yolları müəyyən edilir.

Dağlıq rayonlarda hava kəşfiyyatının təşkili və aparılması çətinləşir. Ərazi relyefi və mürəkkəb meteoroloji uçuş şəraiti kəşfiyyat obyektinə uçuş xəttinin istiqaməti və qaydalarının seçilməsinə böyük vaxt sərfi tələb edir. Dağların böyük yüksəkliyi, davamlı alçaq buludluluq və duman, dağların sıx kölgəsi, tez-tez və intensiv yağıntılar havadan müşahidəni çətinləşdirir, xeyli, lazımlı ərazi sahəsini uzun müddət müşahidədən gizlədir. Çox vaxt, dar dərələrdən keçən yollar hətta aydın günlərdə də görünmür.

Bundan əlavə, dağların kölgəsi günün müxtəlif vaxtlarında düşmə qoşunlarının yerləşdiyi, yaxud yerdəyişmə edə biləcəyi sahədə böyük ərazi hissələrini örtür. Bu cür sahələr tez-tez, özü də müxtəlif istiqamətlərdən gözdən keçirilməlidir.

Dağlarda kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlaşarkən qarşıdakı əməliyyat rayonunun ərazisini, yaylaqların sərtlik dərəcəsini, oradakı sıldırımların, uçurumların, çala-çuxurların, dağlı, qayalı, qarlı sahələri, buzlaqları xəritədə (sxemlər və təsvirlər) xüsusən diqqətlə öyrənmək, hərəkət marşrutunun keçəcəyi və düşmənlə rastlaşmaq ehtimalı olan yollar şəbəkəsinin vəziyyətini, keçidlərin, terrasların, daş çökəkliklərinin və aşırımların yerini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Dağlıq bölgələrdə əməliyyat zamanı daş tökülməsi, qar və buz uçqunları, sel suları ilə əlaqədar ciddi təbii təhlükələr əmələ gələ bilər. Dağ süxurlarının təbii yolla parçalanmasının, yaxud ehtiyatsız hərəkətlə yuvarlanmış ayırı-ayırı dağların ardınca çoxlu sayda başqa dağların yuvarlanması böyük dağ uçqunları törədir.

Düşmən müdafiəsinin daha mühüm sahələrinin təfsilatlı öyrənilməsi üçün, hava stereoskopik panoram-perspektiv fotoçəkilişindən istifadə olunur. Dağlarda, seyrək yol şəbəkəsindən istifadəyə məcbur olduqlarından, düşmənin əsas qoşun qruplaşmalarının hərəkətini müşahidə etmək üçün qoşun aviasiya helikopterlərindən qənaətlə istifadə imkanı yaranır.

ƏDƏBYAT:

1. Ведение разведки в наступательных операциях общевойсковых объединений
2. “Qoşun qruplaşması (ordu korpusu, briqada) əməliyyatlarında kəşfiyyatın əsasları” 2014
4. Еременко Ф.И., Николаев Н.С., Тумас В.А. Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968
5. Полевой устав армии США. Ведение боевых действий FM100 – 5, 1985
6. С. И. Перминов. Войсковые разведчики. М., Воениздат, 1962

РЕЗЮМЕ ОРГАНИЗАЦИЯ РАЗВЕДКИ В НАСТУПАТЕЛЬНОМ БОЮ Э. ИБРАГИМОВ

При ведении современных общевойсковых боев, чтобы командиры и штабы смогли правильно оценивать обстановку и принять решение обеспечивающую победу, важно организовать и вести разведку в различных видах боя. Уже в наши дни с развитием современных технологий и увеличением военного потенциала, на фоне динамического изменения характера общевойсковых боев требования к разведке также увеличивается.

В статье расследовано действия по организации разведки и уяснено специфические моменты наступательного боя дивизия.

SUMMARY THE CHARACTERISTICS OF RECONNAISSANCE AT ATTACK IN THE MOUNTAINS E.IBRAQIMOV

It is important the correct estimating the enemy condition of commanders and head quarters during the modern combined arms battles and the organization and execution of different types of battles for coming to a decision which provides a victory. Nowadays the development of modern technology and the requirements are increasing which exist in the dynamic feather of combined arms battles changes.

In the article it has been explained the organization and characteristics of reconnaissance on the activities and specific points at divizie attack battles.

QRUP ÇALIŞMALARININ HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ METODİKASI

Polkovnik-leytenant Vüqar İSBƏNDİYAROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: qrup çalışması, taktiki hazırlıq, komanda-qərargah təliminin elementləri, qrup çalışmasının öyrətmə üsulları.

Ключевые слова: групповая упражнение, тактическая подготовка, элементы командно-штабных учений, методы обучения групповых упражнений.

Keywords: group exercises, tactical training, elements of command and staff exercises, training techniques of group exercises.

Qrup çalışması zabidlərin taktiki hazırlığı üzrə məşğələlərin əsas növlərindən biridir. O, döyüşdə döyüş əməliyyatlarının hazırlanması və qoşunların idarəedilməsi sualları üzrə öyrədilənlərdə nəzəri bilikləri artırmaq və dərinləşdirmək, onlara praktiki biliklərin aşılması və bacarıqların təkmilləşdirilməsi, həmçinin zabidlərdə mənəvi-tərbiyəvi, döyüş və psixoloji keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün nəzərdə tutulub.

Qrup çalışmasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tədris qrupunda birləşdirilmiş bütün öyrədilənlər məşğələnin gedişində vəzifəli şəxs (komandir, qərargah rəisi, qərargah zabiti və s.) rolunda çıxış edir və müəyyən olunmuş vaxtda yaradılmış taktiki şəraitdə eyni işi yerinə yetirirlər. Növbəti tədris sualının işlənilməsinə keçərkən öyrədilənlərin rolu dəyişə bilər. Öyrədilənlər tərəfindən hər hansı bir sualı həll etmək üçün düşmənin, yuxarı komandirinin (rəisin), onun qərargahının, qoşunların, həmçinin başqa vəzifəli şəxslərin əvəzinə bütün fəaliyyətlərini adətən rəhbər özü, onun qərargah zabidlərinin tərkibindən olan köməkçiləri və müvafiq vəzifələrə təyin edilmiş öyrədilənlər yerinə yetirirlər.

Keçirilmə metodikasına görə qrup çalışmaları komanda-qərargah təliminin elementləri olma-

yan və elementləri olan qrup çalışmalarına bölünür. Komanda-qərargah təliminin elementləri öyrədilənlərin iş şəraitinin real vəziyyətə yaxınlaşdırılması üçün tətbiq edilir. Bu halda məşğələlərdə müvəqqəti idarəetmə məntə-

qəsi yaradılır, zabidlərdən biri komandir (rəis) vəzifəsinə təyin edilir, başqaları isə hissə (bölmə) qərargahı və yaxud artilneriya qrupunun zabidləri, xidmət rəisləri, idarə zabidləri, tabeçilikdə olan komandirlər və başqa vəzifəli şəxslərin vəzifələrinə təyin edilirlər. Eyni zamanda, idarə kollektivində və tabeçilikdə olanlarla işdə bacarıq və biliklərini aşılamağa imkan verən praktiki iş üsulu tətbiq olunur. Məşğələnin gedişində vəzifələrin dəyişməsi halı ola bilər. Bu zaman əsas diqqət fəaliyyət göstərən komandirin (rəisin) və onun nümunəsində qalan zabidlərin öyrədilməsinə yönəldilir.

Maddi-texniki təminatına görə, qrup çalışmaları yamsılama, işarələmə və rabitə vasitələri tətbiq olunan və olunmayan qrup çalışmalarına bölünür. Rabitə vasitələrinin tətbiqi, düşmənin və öz qoşunlarının fəaliyyətlərinin işarələnməsi ilə olan məşğələlər zabidlərin iş şəraitlərini real döyüş şəraitinə daha tam yaxınlaşdırır. Həmin məşğələlərdə şərait və yaxud onun bir hissəsi hədəflərin, müxtəlif təyinatlı maketlərin, səs və işıq yamsılama vasitələrinin köməyi ilə yaradılır ki, bu da döyüş meydanının müşahidəsi, xəritəyə şərait barədə məlumatların köçürülməsi, real ərazidə şəraitin qiymətləndirilməsi, qərarların qəbul edilməsi və məhdud vaxtlarda tapşırıqların qo-

eşitmə ilə qavranılması və onun ərazi üzrə qiymətləndirilməsi, xəritədə qəbul edilmiş qərarların dəqiqləşdirilməsi, tabeçilikdə olanlara tapşırıqların verilməsi, qarşılıqlı əlaqənin təşkili, hərəkət zamanı qoşunların idarə edilməsi və bu kimi başqa vacib sualların işlənilib hazırlanması mümkündür. Ərazidə qrup çalışmalarının keçirilməsi zamanı vizual ərazi kəşfiyyatı, tabeçilikdə olanlara dəqiq tapşırıqlar verilməsi, qarşıda duran düşmənin fəaliyyətlərini, öz qoşunlarının döyüş imkanlarını, ərazi və vaxt şəraitlərini nəzərə alaraq, zabidlərə qarşılıqlı əlaqənin və döyüşün hərtərəfli təminatının təşkili üzrə iş metodikasının öyrədilməsi, həmçinin vəziyyətin

yulması kimi sualların işlənilib hazırlanması üçün əlverişli şəraitləri təmin edir. Rabitə vasitələrinin tətbiqi ilə olan məşğələlər, bundan əlavə, toplanmış, şərait barədə məlumatların ümumiləşdirilməsi, şəraitin və qərarların məruzəsi, texniki rabitə vasitələrinin köməyiylə tapşırıqların verilməsi və qoşunların gizli idarəedilməsi tələblərinə əməl etmə ilə bağlı sualların işlənilib hazırlanmasına imkan verir.

Qrup çalışmaları keçirilmə yerinə görə sinifdə (xəritələr və ərazi maketlərində) və ərazidə keçirilən çalışmalara bölünür.

Qrup çalışmalarını sinifdə xəritə üzərində və ərazi maketində keçirərkən elə suallar işlənilib hazırlanır ki, həmin suallar bilavasitə ərazidə zabidlərin işini tələb etmir və yaxud onlar tərəfindən hələ kifayət qədər mənimsənilməyib. Bu məşğələlərin tək xəritədə deyil, hərbi əməliyyatlar teatrının xaricində olan ərazi maketlərində də keçirilməsi arzu edilir.

Ərazidə məşğələlər qoşunların idarə edilməsi ilə bağlı yaranan hallara aydınlıq gətirmə suallarının daha tam işlənilib hazırlanmasına imkanı verir. Yalnız bu məşğələlərdə ərazinin və yaranmış şəraitin xüsusiyyətini nəzərə alaraq topoqrafik və taktiki oriyentirlərin müəyyənləşdirilməsi, vizual ərazi kəşfiyyatının keçirilməsi, şəraitin görmə və

qəflətdən dəyişməsi şəraitlərində fəal, inadlı və yüksək manevrli döyüş əməliyyatlarının aparılması zamanı bölmələrin və onların atəşinin idarə edilməsində zabidlərə tələb olunan sərişlərin aşılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Qrup çalışmasının tədris məqsədləri məşğələnin keçirilməsi yerinin (rayonunun) bacarıqla seçilməsi, işlənilib hazırlanan suallara uyğun mürəkkəb şəraitin yaradılması, real döyüşdə olduğu kimi eyni üsulla şəraitin genişləndirilməsi və öyrədilənlərə çatdırılması, həmçinin məşğələ rəhbərinin müxtəlif tədris suallarını cavablandırması daha məqsəduyğun metodiki fəndlərdən istifadə edilməsi ilə əldə olunur.

Qrup çalışmasının gedişində əsas öyrətmə üsulu çalışmadır (məşqdır). Bundan əlavə, izahat və göstərmə (nümayiş) də tətbiq oluna bilər. İzahat-öyrədilənlər tərəfindən qərarlarını və öz fəaliyyətlərini əsaslandırarkən, göstərmə isə məşğələ rəhbəri tərəfindən yeni və zəif mənimsənilmiş sualların işlənilməsində tətbiq olunur.

İşarələmə və yamsılama vasitələrindən istifadə etməklə isə məşğələlərdə şəraiti yaratmaq üçün həmin vasitələrin köməyi ilə şərait elementlərinin nümayişi tətbiq edilir; komanda-qərargah təliminin elementləri ilə məşğələlərdə epizodik olaraq öyrədilənlərin praktiki işləmə üsulu tətbiq

edilir. Qrup çalışmalarında taktiki hazırlığın sualları, atış və atəşin idarə edilməsi, kəşfiyyat, mühəndis hazırlıqları, kütləvi qırğın silahlardan mühafizə, hərbi topoqrafiya və radioelektron mübarizə ilə kompleks işlənilib hazırlanır.

QRUP ÇALIŞMALARININ HAZIRLANMASI

Maddi-texniki təminatdan asılı olaraq məşğələ rəhbəri qrup çalışmalarını tək, yaxud əvvəlcədən qərargah zabitlərindən və öyrədilənlərdən təyin edilmiş köməkçilərlə birlikdə (rabitə üzrə, yamsılama və hədəf şəraiti və s.) keçirir.

Qrup çalışmasının hazırlanmasına məşğələnin keçirilməsi üçün ilkin məlumatların təyin olunması (dəqiqləşdirilməsi), məşğələlərin keçirilməsi üçün sənədlərin işlənilməsi, rəhbərin (onun köməkçilərinin) və öyrədilənlərin məşğələyə hazırlanması, məşğələ yerinin və maddi-texniki təminatın hazırlanması aiddir.

Qrup çalışmasının hazırlanması üzrə iş ilkin məlumatların dəqiqləşdirilməsindən və çatışmayan ilkin məlumatların müəyyən olunmasından başlayır. İlkin məlumatlar mövzu, tədris məqsədləri və sualları, öyrədilənlərin tərkibi, məşğələnin vaxtı və davamlılığı, öyrənilən düşmənin mənsubiyyəti, məşğələnin keçirilmə yeri (rayonu) və maddi-texniki təminatdan ibarətdir. Rəhbər ilkin məlumatların dəqiqləşdirilməsindən və təyin olunmasından öncə və bu işin gedişində sənədlə-

ri, döyüş nizamnamələrini, təlimatlarının tələblərini, döyüş və öyrətmə təcrübəsini, yuxarı komandirlərin (rəislərin) döyüş hazırlığı üzrə göstərişlərini öyrənir və aydınlaşdırır, həmçinin öyrədilənlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alır.

Qrup çalışması mövzusunun adı, adətən zabit heyətinin komandir hazırlığı proqramından götürülür. Bu zaman məşğələnin məqsədəuyğun hazırlanması üçün mövzusunun dəqiq aydınlaşdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Mövzunu dəqiqləşdirmək, yəni onun taktiki məzmununu açmaq lazım gəlir. Bu zaman müəyyən edilir ki, mövzusunun işlənilməsi hansı döyüş fəaliyyətləri fonunda və hansı şəraitlərdə başlayır, hansı döyüş epizodlarından ibarətdir və onun öyrənilməsi nə ilə qurtarmalıdır. Mövzusunun məzmununun açılması nəticəsində rəhbər vəziyyətin konkret şəraitlərini təyin etməli, həmin şəraitin fonunda tədris sualları işlənilib hazırlanmalıdır.

Tədris məqsədlərinin forması konkret olmalıdır. Tədris məqsədləri göstərir ki, verilmiş məşğələ nə üçün keçirilir və rəhbər hansı nəticələrə nail olmalıdır. Konkret şəraitlərdən asılı olaraq bir məşğələyə bir və ya bir neçə məqsəd qoyula bilər.

Hər mövzu özlüyündə bir neçə sualdan ibarət ola bilər və onları bir və ya bir neçə məşğələdə tam həcmdə öyrənmək mümkün deyil. Buna görə, qrup çalışmalarında yalnız onlardan ən vacibləri işlənilib hazırlanır. Tədris sualının məzmunu adətən döyüşün bu və ya digər növlərində müəyyən vəzifədə öyrədilənlərin konkret işini əks etdirir. Sualların anlayışları elə olmalıdır ki, ayrılmış vaxtda tam mənimsənilməsi üçün onların işlənilməsi mümkün olsun. Tədris suallarını təyin edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, onların hər birinin və yaxud çoxunun gələcəkdə işlənilməsi üçün konkret taktiki şəraitin yaradılması vacibdir. Buna görə də, tədris sualında məşğələnin gedişində öyrədilənlər nəyi hansı şəraitlərdə yerinə yetirəcəkləri aydın göstərməlidir. Əgər mövzu bir neçə məşğələdə işlənsə, onda rəhbər tədris sualları və onların işlənmə ardıcılığını təyin edir, onları bütün məşğələlər üzrə bölüşdürür.

Məşğələnin ardıcılığı işlənən tədris suallarının sayından və onların məzmunundan asılı olaraq təyin edilir. Bir tədris sualının işlənilməsinə adətən 1-2 saat ayrılır. Əgər məşğələdə iki-üç tədris sualı işlənsə, onda onun davamlılığı 4-6 saat ola bilər. Ərazidə qrup çalışmasının davamlılığı (məşğələ yerinə və geriyyə hərəkət vaxtı nəzərə alınmaqla) 6-8 saat ola bilər.

Rəhbər, məşğələnin keçirilmə yerini mövzudan, tədrisin məqsədlərindən və suallarından, həmçinin zabitlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq təyin edir. Məşğələnin keçirilmə yerinin seçilməsi qarşıya qoyulmuş tədrisin məqsədlərinə nail olunmasını və tədris suallarının dolğun işlənilməsinə təmin etməlidir. Bütün hallarda ərazidə məşğələni komanda-qərargah təliminin elementlərinin tətbiq edilməsi (o cümlədən rabitə, yamsılama, öz qoşunlarının və düşmənin fəaliyyətlərinin işarə edilməsinin istifadəsi) ilə keçirməyə çalışmaq lazımdır.

Qrup çalışmalarının maddi-texniki təminatı tədris məqsədlərindən və suallarından, keçirilmə yeri və metodikasından asılıdır. Sınıf məşğələlərində yalnız bir neçə illüstrasiya materialı, ÖTV (diafilmlər, kinofilmlər), həmçinin telefon, radio ola bilər. Komanda-qərargah təlimlərinin elementləri ilə ərazi məşğələlərində adətən ştat komanda-qərargah maşınlarından, hərəkətli idarəetmə məntəqələrindən və yaxud daşınan radiostansiyalı adi maşınlardan istifadə edilir. Düşmənin və öz qoşunlarının fəaliyyətlərini işarə etmək üçün elektriklişdirilmiş hədəf göstəricili müvafiq taktiki dəstələrdən, həmçinin müxtəlif maketlərdən, tələb olunarsa, real texnika və silahlardan istifadə olunur. Atəşin yamsılanması üçün səs və işıq yamsılama vasitələrindən, partlayış-paketlərdən, tüstü şaşkalarından istifadə olunur. Zəhərlənmə, dağıntı və yangın rayonlarını göstərmək üçün zəhərləyici-tədris maddələrindən və müvafiq göstəricilərdən istifadə olunur.

Qrup çalışmasının keçirilməsi üçün aşağıdakılar hazırlana bilər:

- qrup çalışmasının keçirilmə planı;
- taktiki tapşırıq (tələb olunarsa ilkin şəraitin sxemi ilə);
- şərait məlumatlarının verilməsi planı (rabitə

vasitələrinin tətbiq olunduğu məşğələlərdə);

- yamsılama planı və hədəf şəraiti sxemi (göstərmə və yamsılama vasitələrinin tətbiq olunduğu məşğələlərdə);

- döyüş əmrləri və sərəncamları, müdaxilələr, qoşunların gizli idarə edilməsi üçün sənədlər;

- məlumat materialı (öyrənilən sualların nəzəriyyəsi üzrə qeydlər, əməliyyat-taktiki xarakterli və döyüş işi üzrə ayrı-ayrı normativlər, şəraitin qiymətləndirilməsinin daha məqsədəuyğun nəticələrini variantları və s).

Qrup çalışmasının keçirilmə planı – məşğələ rəhbərinin əsas sənədidir. Burada rəhbərin məşğələnin mövzusunun, hansı taktiki şərait fonunda və necə işləyəcəyi nəzərdə tutulur. Plan vahid sənəd şəklində xəritədə və yaxud mətn şəklində ayrı-ayrı vərəqlərdə (dəftərdə) işlənilib hazırlanır və adətən ilkin məlumatları, taktiki niyyəti, məşğələnin gedişində rəhbər tərəfindən keçirilən tədbirləri əhatə edir. Bundan başqa, tələb olunarsa, planda əsas göstəricilər – ümumqoşun hissəsinin (bölməsinin) döyüş tapşırığının cəbhəsi və dərinliyi, döyüşün təşkili üçün öyrədilənlərə ayrılan vaxt, hücumun sürəti, qüvvə və vasitələrin mümkün sıxlığı və başqa məlumatlar göstərilə bilər.

Taktiki niyyət döyüşün xəritə qrafiki əks olunmuş modelidir ki, onun da əsasını ümumqoşun və artilleriya hissələrinin (bölmələrinin) fəaliyyətləri təşkil edir. Taktiki niyyət ilkin şəraiti (məşğələnin başlanğıcında hər iki tərəfin qoşunlarının, o cümlədən öyrənilən artilleriya bölməsinin vəziyyətini, qruplaşmasını və fəaliyyət xarakterini), öyrənilən artilleriya bölməsinin birgə fəaliyyət göstərdiyi ümumqoşun birləşməsi komandirinin döyüş tapşırığını və qərarını, həmçinin onun qoşunlarını, bu artilleriyanın tapşırıqlarını və yuxarı artilleriya rəisi tərəfindən həll olunan tapşırıqları, hər tədris sualının işlənilməsi üçün məşğələnin gedişində yaradılan xüsusi şəraiti əks etdirir.

Taktiki niyyəti əvvəlcə kağız vərəqində işləyib hazırlamaq məqsədəuyğundur. Bu zaman, əgər məşğələ ərazidə keçiriləcəksə, ərazinin xüsusiyyətləri, tədris sahələrinin, idarəetmə məntəqələrinin mümkün açılma rayonlarının yerləşməsi nəzərə alınır. Sonra niyyət xəritə üzərinə köçürülür.

Məşğələnin gedişində tədris suallarının işlənil-

məsi üçün yaradılan xüsusi şərait, adətən müəyyən olunmuş vaxtda hər hansı bir döyüş epizodundan ibarətdir. Məsələn: hücumda düşmənin əks-həmləsini dəf edərkən və yaxud ikinci eşelonun döyüşə daxil edilməsi zamanı artilleriyanın fəaliyyətləri, müdafiədə ikinci eşelonla əks həmlənin keçirilməsi zamanı onun fəaliyyətləri və sair.

Taktiki niyyətin işlənilib hazırlanmasından sonra xəritədə xidməti başlıq və digər məlumatlar yazılır, ilkin məlumatlar və məşğələ rəhbəri tərəfindən keçirilən tədbirlər göstərilir. Mətn materialının həcmindən asılı olaraq, bu tədbirlər xəritədə və ya iş dəftərində (ayrı-ayrı vərəqlərdə) yazıla bilər. Axırıncı halda onlar “Qrup çalışmasının keçirilmə qaydası” konspekti şəklində tərtib olunur. Konspektdə tədris sualları, onların işlənilməsinə ayrılmış vaxt, rəhbər və öyrədilənlər çıxış edəcəyi rollar, şərait və tapşırıqların öyrədilənlərə hansı kanallarla və hansı formada (taktiki tapşırıqla, müdaxilə ilə, yamsılama ilə və s.) çatdırılması, hər tədris sualının işlənilməsində neçə adamın dinləniləcəyi, xüsusi və ümumi təhlillərdə hansı suallara diqqət yetiriləcəyi göstərilir.

Ərazidə qrup çalışması hazırlayan zaman adətən ərazinin vizual kəşfiyyatı aparılır ki, bu zaman taktiki niyyət və məşğələnin keçirilmə qaydası, məşğələnin keçiriləcəyi idarəetmə məntəqələrinin yerləri və hərəkət marşrutları, həmçinin düşmənin, öz qoşunlarının və yamsılamanın işarə edilməsi qaydası dəqiqləşdirilir.

Öyrədilənlərin şəraitlə tanış edilməsi üçün, onların məşğələyə qabaqcadan hazırlanması məqsədilə taktiki tapşırıq işlənilib hazırlanır. O, xəritəni (sxemi) əlavə etməklə mətn şəklində və ya xəritədə qrafiki izahat yazısı ilə tərtib olunur. İlkin məlumat kiçik həcmli olduğu zaman taktiki tapşırıq öyrədilənlərə şifahi çatdırıla bilər.

Yazılı taktiki tapşırıq adətən göstərilən bölmələrdən ibarət olur: “**Ümumi şərait**”, “**Xüsusi şərait**”, “**Məlumat göstəriciləri**” və “**Məşğələyə hazırlıq üzrə göstərişlər**”. Tapşırıqda yalnız qrup çalışmasına keyfiyyətli hazırlaşmaq üçün öyrədilənlərə lazım olan məlumatlar əks etdirilir.

“**Ümumi şərait**” bölməsində düşmənin öncədən və hal-hazırda cərəyan edən fəaliyyətlərinin xüsusiyyətləri, həmçinin öz qoşunlarının, öyrədilən-

lərin artilleriya rəisi (komandiri) əvəzinə fəaliyyət göstərdikləri bölmələrin vəziyyəti və fəaliyyət xüsusiyyətləri barədə məlumatlar göstərilir.

“**Xüsusi şərait**” bölməsində, müəyyən olunmuş vaxtda düşmən haqqında zəruri məlumatlar, öyrədilənlərin rəisi (komandiri) rolunda fəaliyyət göstərdikləri artilleriyanın (hissənin, bölmənin) vəziyyəti və fəaliyyətləri haqqında ətraflı məlumatlar göstərilir. Bundan başqa, böyük rəis tərəfindən artilleriyaya verilmiş döyüş tapşırığı, artilleriyanın tərkibində fəaliyyət göstərdiyi və yaxud qarşılıqlı əlaqədə olduğu ümumqoşun birləşməsi haqqında lazım olan məlumatlar göstərilir.

“**Məlumat göstəriciləri**” bölməsində, verilmiş tədris suallarının işlənilməsi üçün tələb olunan məlumatlar göstərilir. Məsələn, tabeçilikdə olan qoşunların şəxsi heyətlə, silahla və döyüş texnikası ilə komplektləşdirilməsi barədə, maddi vəsaitlərin ehtiyatlarının miqdarı, iqlim, meteoroloji və başqa şəraitlərin vəziyyətləri barədə (sınıfdə məşğələ üçün), həmçinin qrup çalışmasının gedişində öyrədilənlərə lazım ola biləcək başqa məlumatlar göstərilir.

“**Məşğələyə hazırlıq üzrə göstərişlər**” bölməsində öyrədilənlərin qabaqcadan nəyi öyrənəcəkləri, məşğələnin başlanğıcında onların nəyi yerinə yetirmələrinin zəruriliyi və onların məşğələdə nəyə hazır olmaları dəqiq müəyyən olunmalıdır.

Şərait məlumatlarının verilməsi planı ayrıca vərəqlərdə (dəftərdə) işlənilib hazırlanır. Planda müdaxilələrin nömrələri, əməliyyat vaxtı, məlumatların kimdən və kimə daxil olduğu, onların çatdırılması üsulu, açıq və kodlaşdırılmış mətnlərlə müdaxilələrin məzmunu göstərilir. Müdaxilələr öyrədilənlərin bu və ya digər vəzifələrdə real döyüşdə müxtəlif mənbələrdən ala biləcəyi minimal məlumatlardan ibarət olmalıdır və eyni vaxtda şəraitin mürəkkəbliyini, aydın olmasını, mübahisəli olub-olmamasını, vəziyyətin qəfildən dəyişməsinə və müasir döyüşə xas olan başqa xüsusiyyətləri əks etdirməlidir.

Yamsılama planı və hədəf şəraiti sxemi, adətən ayrıca kağız vərəqində işlənilib hazırlanır (ölçüləri məlumatların həcmindən asılıdır). Burada öz əksini tapır: düşmənin işarələnən və yamsılanan hədəflərinin və öz qoşunlarının obyektlərinin vəziyyəti, hədəflərin və obyektlərin nömrələnməsi,

hədəflərin və onların işarələnməsi üçün başqa vasitələrin sayı, yamsılamanın xüsusiyyəti, hədəflərin göstərilməsi, nəzərdə tutulmuş tədris suallarının işlənilməsində işarələmənin və yamsılamanın başqa vasitələrinin tətbiqi qaydası; işarələmə, yamsılama, onlarla idarəetməyə cəlb olunan qüvvə və vasitələrin hesablanması.

Rəhbərin (onun köməkçilərinin) və öyrədilənlərin məşğələyə hazırlanması onun keyfiyyətli keçirilməsinin zəruri və vacib şərtidir. Öyrədilənlərin qrup çalışmasına hazırlanması taktiki tapşırıq alınması ilə başlayır və tapşırıqın, tövsiyə edilmiş ədəbiyyatın, nizamnamələrin və hazırlıq kurslarının əsas müddələrinin, vəzifəli şəxslərin vəzifələrinin və taktiki tapşırıqla müəyyən edilmiş başqa məlumatların öyrənilməsində, həmçinin məşğələnin başlanmasına qədər onlar nə icra etməlidirlərsə, bütün bunların praktiki yerinə yetirilməsindən ibarətdir.

QRUP ÇALIŞMALARININ KEÇİRİLMƏSİ

Qrup çalışmasının keçirilməsinə giriş hissə, öyrədilənlərin məşğələyə hazırlıqlarının yoxlanılması, tədris suallarının işlənilməsi, məşğələnin ümumi təhlili aiddir.

Giriş hissədə rəhbər öyrədilənlərin sayını elan edir. Arqumentləşdirərək məşğələnin mövzusunun aktuallığını açıq və zəruri olduqda məşğələ yerinə getməyi təşkil edir.

Öyrədilənləri məşğələyə hazırlayarkən rəhbər, sənədlərin (xəritənin) işlənilməsinin dolğunluğunu və düzgünlüyünü, zəruri yazıların, hesabatların məzmununu, şəraiti, onların öz qoşunlarının və düşmən qoşunlarının təşkilini, silahlarını və imkanlarını, ərazidə və rabitə vasitələri ilə məşğələlərdə, öyrədilənlərin ləvazimat dəstini, vəzifəli şəxslərin çağırışlarını, radioməlumatları bilmələrini və məşğələnin maddi-texniki təminatının hazırlığını yoxlayır. Öyrədilənlərin məşğələyə hazırlığı 10-12 dəqiqə ərzində yoxlanılır ki, bu zaman bütün sadalanmış sualları əhatə etmək vacib deyil. Ərazidə məşğələyə səmtin yerində müəyyənləşdirilməsi ilə başlamaq zəruridir.

Məşğələ rəhbəri birinci tədris sualının cavablandırılmasına öyrədilənlərin taktiki şəraitlə tanış edilməsi ilə başlayır. İlk öncə o, əməliyyat vaxtını elan edir, öyrədilənlərin rolunda fəaliyyət gös-

tərəcəkləri vəzifəli şəxsi adlandırır, onun harada və kimlə olduğunu və nə etmək istədiyini dəqiq-ləşdirir, sonra zabitlərin birinə elan edilmiş vəzifəli şəxsin rolunda işə başlamağı təklif edir.

Döyüş fəaliyyətlərinin təşkili ilə bağlı tədris sualının işlənilməsi zamanı, adətən öyrədilənlərdən bir neçəsinin məruzələri dinlənilir (bəzən qərarların əsaslandırılması ilə) və qərarların, tapşırıqların verilməsi və ya hesabatın variantlarından optimal olanı seçilir və təsdiq olunur, zabitlərin məşqi, həmçinin növbəti tədris suallarının işlənilməsi üçün istifadə olunur. Döyüş dinamikasında bölmələrin idarə edilməsi ilə bağlı tədris suallarının işlənilməsi zamanı məşğələ rəhbəri müdaxilələrlə, hədəf şəraitinin çətinləşdirilməsi, yamsılama və başqa üsullarla əvvəlcədən verilmiş tapşırıqların və döyüşün gedişində yaranmış tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün öyrədilənləri bölmələrin atəşinin və manevrinin idarə edilməsinə məcbur edərək şəraiti mürəkkəbləşdirir.

Məşğələnin gedişində öyrədilənlərin fəaliyyətinə düzgün və vaxtında reaksiya vermək çox vacibdir. Öyrədilənlərin fəaliyyətləri əsasən düzgündürsə, onda iradları saxlamaq və öyrədilənlərin işini dayandırmamaq lazımdır. Əgər belə deyilsə, rəhbər özü nümunə göstərməli, sonra təkrarını tələb etməlidir. Belə göstərişin həqiqətən nümunəvi olması üçün əvvəlcədən hazırlaşmaq lazımdır. Əgər tədris sualının işlənilməsi zamanı öyrədilənlərin çoxunun qəbul etdiyi qərar rəhbərin nəzərdə tutduğu qərardan fərqlidirsə və ağılatabandırsa, onda məşğələni öyrədilənlərin qərarına uyğun olaraq davam etdirmək lazımdır. Əgər məşğələdə öyrədilənlər müəyyən edilmiş rolda bacarıqsız fəaliyyət göstərirərsə, onda onlara həmin vəzifəli şəxsin işinin məzmununu və qaydasını zəruri hallarda onlardan hansı fəaliyyət gözlənildiyini, öz işində nəyə diqqət yetirmək lazım gəldiyini göstərmək lazımdır.

Komanda-qərargah təlimlərinin elementlərinin və rabitə vasitələrinin tətbiqi ilə məşğələlərdə şərait məlumatlarının toplanması, yuxarı komandirə (rəisə) şəraitin və qərarların məruzəsi, tabeçilikdə olanlara tapşırıqların verilməsi, qonşuların və yuxarı qərargahların məlumatlarının qəbulu rabitə vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilir.

İşarələmə və yamsılama vasitələrinin tətbiqi ilə qrup çalışmalarında şərait məşğələnin gedişində bilavasitə ərazidə hədəflərin, maketlərin, real döyüş texnikasının, silahların, səs və işıq yamsılamasının, siqnal vasitələrinin köməyi ilə yaradılır (mürəkkəbləşdirilir).

Rəhbər hər tədris sualının işlənilməsini xüsusi təhlillə qurtarır, burada o öyrədilənlərin işini qiymətləndirir, aşkar edilmiş çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üzrə göstərişlər verir və öyrədilənlərin ortaya çıxan suallarına cavab verir.

Nəzərdə tutulmuş bütün tədris suallarının işlənilməsindən sonra məşğələnin ümumi təhlili aparılır. Təhlilin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, öyrədilənlər nəzəri qaydaları mükəmməl mənimsəsinlər, qrup çalışmaları üçün verilmiş çalışmaların başa düşülməsində vahid nəticəyə gəlsinlər ki, keçirilmiş məşğələlərin nəticələrinin ciddi təhlili əsasında öyrədilənlərin hazırlıq səviyyəsini qiymətləndirmək, üzə çıxarılmış nöqsanların aradan qaldırılması yollarını göstərmək mümkün olsun. Təhlilin dəqiqliyi və öyrədici olması onun metodiki cəhətdən düzgün keçirilməsi, rəhbərin keyfiyyətli hazırlaşması ilə əldə edilir.

Təhlilə hazırlıq məşğələyə hazırlaşma dövründə başlayır, təhlildə işıqlandırılması zəruri olan əsas nəzəri müddəalar müəyyən edilir, müharibələrin döyüş təcrübəsinin və döyüş hazırlığının xarakterik nümunələri seçilir. Məşğələlərin keçirilməsi zamanı öyrədilənlərin işində bütün müsbət və mənfi cəhətləri qeydə almaq və onlardan ən çox xarakterik olanları ümumi təhlilə daxil etmək lazımdır.

Təhlilin gedişində rəhbər mövzunu, tədris məqsədlərini və tədris suallarını, taktiki niyyətin məzmununu yada salır (göstərir). Sonra qısa şəkildə öyrədilənlərin fəaliyyətlərini təhlil edir. Bu təhlil döyüş nizamnamələrinin, hazırlıq kurslarının nəzəri müddəaları ilə, nümunə və hesabatlarla təsdiq edilir.

Təhlilin sonunda verilmiş mövzunun öyrədilənlər tərəfindən mənimsənilməsi və tədris məqsədlərinin əldə edilməsi dərəcəsi, öyrədilənlərin işinin qiyməti, müstəqil işləyib yekunlaşdırmaq üçün suallar, məşğələnin mövzusu üzərində növbəti işləmə qaydası hökmən göstərilir.

NƏTİCƏ

Məqalə qrup çalışmalarının hazırlanması və keçirilməsi metodikasına həsr edilib.

Orada qrup çalışmasının mahiyyəti və məqsədi, keçirilmə metodikası araşdırılır. Müəllif qoşunlarda qrup çalışmasının hazırlanması və keçirilməsi metodikasını gələcək təlimlərin hazırlanması üçün olduqca əhəmiyyətli hesab edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Qrup çalışmalarının, fəvriyələrin, komanda-qərargah məşğələlərinin və radioməşğələlərin təşkili və keçirilməsi üzrə metodiki tövsiyələr. BAKI 2014
2. Qoşunların və qərargahların zabitlərinin taktiki hazırlığının metodikası, Moskva, 1974
3. Artilleriya bölmələrinin döyüş hazırlığının metodikası, Bakı-2005
4. Организация и методика боевой подготовки войск.

РЕЗЮМЕ

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ И ПРОВЕДЕНИЕ ГРУППОВЫХ УПРАЖНЕНИЙ В. ИСБАНДИЯРОВ

Статья посвящена методам подготовки и проведения групповых упражнений. В статье анализируются сущность, цель и методы исследования групповых упражнений. Автор подчеркивает особую роль методики подготовки и проведения групповых упражнений для подготовки дальнейших учений в армии.

SUMMARY

METHODS OF PREPARATION AND UNDERTAKING THE GROUP EXERCISES V. ISBANDIYAROV

The article is devoted to the methods of preparation and conducting of group exercises. The sense, purpose and methods of group exercises and their conducting are analysed in the article. The author attaches great importance to the methods of preparation and conducting of group exercises for the future development of the training in the army.

ERMƏNİ AVANTÜRİZMİ, MÜNAQIŞƏLƏR VƏ ONLARIN YARANMA SƏBƏBLƏRİ, DEMOQRAFİK SİYASƏTİN MƏNTİQİ SONLUĞU

Mayor Vüsət XANIYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: köçürülmə siyasəti, münaqişələr, qırğınlar, ərazi iddiaları, qətlialmlar, qondarma “erməni soyqırımı”

Ключевые слова: политика переселения, конфликты, убийства, территориальные претензии, истребления, так называемый “геноцид армян”.

Keywords: deportation politics, conflicts, massacres, territory pre-tensions, facked armenian genocide.

Ermənilərin azərbaycanlılara məxsus torpaqlara yerləşdirilməsi və törətdikləri kütləvi qırğınlarda növbəti mərhələ Birinci Dünya müharibəsi illərində oldu. Çarizm həmin dövrdə “Türkiyədə yaşayan qardaşlarının

Köçürülmə siyasəti ilə yanaşı, çarizmin ideyası əsasında Cənubi Qafqazda etnik-millət ziddiyyətlər, münaqişələr yaratmaq üçün Hnçak (Zəng), Daşnaksütyun (İttifaq) və digər siyasi, terror təşkilat və komitələri yaradıldı. Xəzər dənizi, Qara dəniz və Aralıq dənizi arasında tarixdə heç bir zaman olmayan “böyük Ermənistan” ideyası ermənilər üçün uyduruldu. Məqsədə nail olmaq üçün əsas vasitə – terror seçildi. Mövqeləri tədricən möhkəmlənən ermənilər azərbaycanlılara düşmən münasibəti bəsləyərək onları sıxışdırmağa başladılar. Sosial-iqtisadi, siyasi, milli və dini ziddiyyətlər getdikcə dərinləşdi.

Azərbaycan ərazilərinə ermənilərin köçürülməsi XX əsrin əvvəllərində də davam etdirildi. Təkcə 1904-1905-ci illərdə qonşu ölkələrdən 45 min nəfər erməni Cənubi Qafqaza gətirilərək burada məskunlaşdırıldı.

Ermənilərin yerli əhaliyə nifrəti böhranlı dövrlərdə açıq düşmənçiliyə keçdi. 1905-1907-ci illər inqilabının gedişində çarizmin təhriki ilə erməni-azərbaycanlı qırğınları törədildi. Daşnaksütyun xüsusi silahlı dəstələr yaratdı. Bakıda, Qarabağ regionunda və Cənubi Qafqazın digər şəhərlərində erməni-azərbaycanlı qırğınları təşkil edildi.

azad edilməsi” şüarı altında erməni silahlı dəstələrini Osmanlı ərazisi, Cənubi Azərbaycan və Cənubi Qafqazda formalaşdıraraq Rusiya ordusunun cərgələrini “zənginləşdirdi”. Bununla da, Anadoluda və Cənubi Azərbaycanda dinc türk əhalisinə qarşı kütləvi qırğınların miqyası genişləndirildi.

Qafqaz cəbhəsindəki hərbi əməliyyatlar zonasından çoxlu sayda ermənilərin Cənubi Qafqaza gəldiyi bir vaxtda Qafqaz canişini Qafqazda torpaq islahatı aparmağı düşünürdü. Bu islahatın məqsədi barədə Rusiya Dövlət Şurasının üzvü A.Eristov “*Birjevie vedomosti*” qəzetində dərc edilmiş məqaləsində yazırdı: “Söhbətin yalnız başdan-başa erməni ərazisi yaradılması haqqında getdiyini görməmək mümkün deyildir”.

Hərbi əməliyyatların gedişində Cənubi Qafqaza gələn ermənilər yenə də əsasən azərbaycanlılara məxsus torpaqlarda yerləşdirilirdilər. Erməni qaçqınlara yardım üzrə komitənin fəxri sədri yepiskop Mesrop ermənilərə yardım kampaniyasına başlayan Petroqrad şəhər başçısına 100 min nəfər türkiyəli erməniyi Qafqazda yerləşdirmək ümidində olduğunu yazırdı. Ermənilərin yerləşdirilməsi iri şəhərlərdə münasibətləri kəskinləşdirdiyindən Bakı general-qubernatorunun təqdimatı ilə onların Bakı şəhərinə kütləvi yerləşdiril-

ERMƏNİLƏRİN KÜTLƏVİ SURƏTDƏ OSMANLIDAN VƏ İRANDAN
ŞİMALİ AZƏRBAYCANA KÖÇÜRÜLMƏSİ

məsi qadağan edildi. 1915-ci ilin yanvar ayında İrandan Qafqaza köçürülən ermənilərin sayı 20 min nəfər idi. *“Baku”* qəzeti *“Kavkazskoe slovo”* qəzetinə istinadən yazırdı ki, 1915-ci ilin əvvəllərində İranda rusların işğal etdikləri ərazilərdən köçürülən və sayı 100-120 min nəfər olan erməni əsasən Naxçıvan, Sürməli, Eçmiadzin, İrəvan, Aleksandropol və Yelizavetpolda yerləşdirildi. 1915-ci ilin martında keçirilən Eçmiadzin kilsə qurultayında Türkiyə və İrandan köçürülərək Cənubi Qafqazda yerləşdirilən ermənilərin sayının 60 min nəfər olduğu vurğulanırdı. Təkcə 1915-ci ilin iyul ayında Qafqaz canişinin sərəncamına əsasən, Cavanşir və Şuşa qəzalarında 24 min erməni yerləşdirildi.

Ermənilərin məskunlaşdırılmasının və silahlı dəstələrinin yaradılmasının ağır nəticələri özünü çox da gözlətmədi. 1917-ci il fevral inqilabı nəticəsində Rusiyada Romanovlar sülaləsi devrildi. Aleksandr Kerenskinin başçılıq etdiyi Müvəqqəti hökumət erməni məsələsinə beynəlxalq xarakter verərək, onların nümayəndələrinə müharibə nəticəsində imzalanacaq sülh şərtlərinə Türkiyə “Er-

mənistanına” muxtariyyət verilməsi haqqında məsələni də daxil edəcəyini bildirdi. Lakin bu niyyəti həyata keçirmək mümkün olmadı.

Rusiyada oktyabr çevrilişindən sonra Cənubi Qafqazda çoxhakimiyyətlik yarandı. Sovetlər, Milli Şuralar və Müvəqqəti hökumətin orqanları arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə qızıqdı. Bolşevik Rusiyası Almaniyaya bloku ölkələri ilə Brest Litovskda sülh bağladı. Rusiya-Türkiyə cəbhəsi dağıldı. Dinc əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırırma görə cəzasız qalmaqacaqlarından qorxaraq rus ordusu ilə geri çəkilən erməni silahlı dəstələri Anadoluda və Cənubi Azərbaycanda etdikləri kütləvi qırğınları bu dəfə Borçalıda, İrəvan quberniyasında və Cənubi Qafqazın digər yerlərində törətməyə başladılar. 1917-ci ilin noyabrında Bakıda elan edilmiş sovet hökuməti əksinqilabi ünsürlərlə mübarizə adı altında 1918-ci ilin mart ayında bütün Bakı quberniyasında azərbaycanlıların məhvini yönəldilmiş planı həyata keçirməyə başladı. İdeoloji fərqlərə baxmayaraq, Daşnaksütyun partiyası bolşeviklərlə birgə hərəkət edirdi. Azərbaycanın Bakı ilə

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCAN TORPAQLARINA KÖÇÜRÜLMƏSİ

yanaşı, Şirvan, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Quba, Lənkəran və digər bölgələrində minlərlə azərbaycanlı yalnız dini və etnik mənsubiyyətinə görə kütləvi surətdə məhv edildilər. Tiflisdə yaradılmış Transqafqaz Seymi qırğınların qarşısını ala bilmədi. Kəskin ziddiyyətlər ucbatından 1918-ci il mayın 28-də Transqafqaz Seymi dağıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti quruldu. Bütün müsəlman Şərqiində ilk dəfə olaraq Azərbaycan xalqı cümhuriyyət idarə üsulunu qurdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əhalisi 4 milyon 617 min 671 nəfər idi. Ölkənin ərazisi 113895,97 km² təşkil edirdi.

Mayın 28-də ermənilərin Qafqazda heç bir zaman mövcud olmayan dövlətinin qurulduğu elan edildi. Ararat Respublikası adlandırılan bu dövlət Yeni Bəyazıt, İrəvan və Aleksandropol qəzalarının hissələrindən təşkil edildi. Ermənistanın ərazisi 9 min km² idi. Lakin qısa müddətdə təcavüzkar hərəkətləri nəticəsində Ermənistanın ərazisi genişləndirildi. Bu barədə Tiflisdəki ABŞ konsulu Smit dövlət katibinə 1918-ci il 15 iyul tarixli teleqramında məlumat verərək yazırdı: *“Almaniya və Türkiyə tərəfindən tanınmış yeni*

Ermənistan dövlətinin ərazisi 12 min km²-ə, sərhədləri isə Dilicandan cənub-qərbdə Alagözə, oradan isə Eçmiadzinin cənubundan İrəvanın şərqinə, oradan da Sevan gölüne qədərdir”.

Yeni yaradılan Ararat Respublikasının paytaxtı olmadığından Erməni Milli Şurası Azərbaycana müraciət edərək İrəvan şəhərinin paytaxt kimi verilməsini xahiş etdi. Müraciət Azərbaycan Milli Şurasının mayın 29-da Tiflisdə keçirilən iclasında müzakirə edildi. Ermənilərin bu xahişi yerinə yetirildi. İrəvanı paytaxt kimi aldıqdan sonra da Ermənistan sakitləşmədi. Erməni silahlı dəstələri tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlar amansızlıqla həyata keçirildi. İngilis nümayəndəsi P.Koks Londona göndərdiyi 1918-ci il 30 oktyabr tarixli teleqramında erməni dəstələri tərəfindən həmin ilin mart ayında Cənubi Qafqazda 180 azərbaycanlı kəndinin dağıdılmasını və azərbaycanlıların öldürülməsini vurğulayırdı.

1823-cü il məlumatına görə, Qarabağ vilayətinin (keçmiş Qarabağ xanlığının ərazisi) 20 minə yaxın ailəsindən cəmi 1,5 minini erməni ailəsi

ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCAN TORPAQLARINA KÖÇÜRÜLMƏSİ

təşkil edirdi. Köçürülmədən sonra əhalinin etnik tərkibi kəskin şəkildə dəyişdi. 1832-ci ildə azərbaycanlılar Qarabağ əhalisinin 64,8, ermənilər isə 34,8%-ni təşkil edirdilər. Bu siyasət məqsədyönlü şəkildə davam etdirilməyə başladı. Nəticədə XIX əsrin 80-ci illərində Şuşa qəzasında əhalinin milli tərkibində azərbaycanlılar 41,5%, ermənilər isə 58,2 % oldu. Rusiyada əhalinin 1897-ci il siyahıya alınmasına görə bu rəqəmlər müvafiq 45 və 53 %, 1917-ci ildə isə 40,2 və 52,3 % olmuşdu. 1918-1920-ci illərdə Ermənistan respublikasının törətdikləri qırğınlar Qarabağı da əhatə etmişdi. 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Respublikasını (DQMV) təşkil edərkən isə tarixi ədalətsizliyə yol verildi, Qarabağın dağlıq və aran hissəsi süni şəkildə bir-birindən ayrıldı, erməni əhalisinin konsolidasiyası üçün əlverişli şərait yaradıldı, azərbaycanlıların demoqrafik mövqeyinə ciddi zərbə vuruldu.

Beləliklə, 1926-cı, 1959-cu, 1970-ci, 1979-cu illərdə keçirilmiş siyahıya almalara görə, DQMV-nin azərbaycanlı və erməni əhalisi müvafiq olaraq: 10,1 % və 89,1 %; 13,8 % və 84,4 %; 18,1 % və 80,5 %; 23 % və 75,9 % olmuşdur.

Aparılan araşdırmalarda göründüyü kimi, müxtəlif vaxtlarda, eləcə də XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsinə İrandan və Türkiyədən on minlərlə erməni əhalisinin köçürülməsi onların bu bölgədə süni surətdə çoxaldılması ilə və Ermənistanın Azərbaycana qarşı digər ərazi iddialarının baş qaldırması ilə nəticələnmişdir.

Ermənilərin Qarabağa köçürülməsini sübut edən çoxsaylı mənbələrdən biri də **“Marağa-150”** abidəsidir. Tərtər rayonunun Şıxarx kəndi ərazisində yerləşən abidə, Rusiya ilə İran arasında 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra ermənilərin İran Marağasından Qarabağa köçürülməsinin 150 illiyi münasibətilə özləri tərəfindən 1978-ci ildə inşa edilmişdir. XX əsrin sonlarında Ermənistanın torpaqlarımıza qarşı növbəti ərazi iddiaları başlayanda **“Marağa-150”** abidəsi ermənilər tərəfindən qəsdən dağıdılmışdır. Erməni məkrini və yalanını ifşa etmək üçün tutarlı vasitə olan abidə mühüm siyasi əhəmiyyətə malikdir.

TARİXİ SƏNƏDLƏRİN ARAŞDIRILMASI

Ermənilər Türkiyə və Azərbaycana qarşı düşmənçilik münasibəti zəminində ərazi iddialarını zaman-zaman reallaşdırmış, bunu qətliamlar, vandalizm ilə həyata keçirmişdilər. Amma himayədarlarının dəstəyilə törətdiklərini türklərin, azərbaycanlıların üzərinə atmağa cəhd göstərmiş və bir sıra hallarda özlərini dünyada “əzilən, döyülən, soyqırma məruz qalan xalq” kimi tanıtmaya nail olmuşlar. Halbuki Ermənistan, Türkiyə, Ru-siya, Fransa və digər dövlətlərin arxivlərində olan tarixi sənədlər araşdırılarsa, ermənilərin iddialarının heç bir əsası olmadığı ortaya çıxar. Bu fikir Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən də dəfələrlə səsləndirilmişdir. Çünki ermənilərin “soyqırımı” iddia-sını məqsədli şəkildə ortaya atdıqları gün kimi aydındır. O da təkzibedilməz həqiqətdir ki, bir sıra dövlətlər həmin iddiadan – “soyqırımı” məsələsindən öz çirkin məqsədləri üçün zaman-zaman istifadə etmişdilər və bu iyrənc proses hazırda da davam etdirilir. İndi – “erməni soyqırımı iddiası nə vaxtdan ortaya atılmışdır?” – sualına cavab axtarmalı olsaq, onda tarixin çox gizlinlərinin üzə çıxmasının şahidi olarıq. Əvvəla birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, sözügedən iddianın tarixi Birinci Dünya müharibəsindən də əvvəl gedib çıxır. Belə ki, bu, bir tarixi faktdır ki, “erməni soyqırımı” iddiası ilk dəfə İngiltərə tərəfindən səsləndirilib. Bunda məqsəd Osmanlı imperiyasına qarşı təbliğat aparmaq olub. Bunu tarixçilərin dili ilə “müharibə təbliğatı” da adlandırmaq mümkündür. Sözügedən iddia Osmanlı imperiyasında 1915-ci il aprelin 24-də verilən təhcir qərarından (“təhcir” sözü ərəbcə olub, insanları bir yerdən başqa yerə köçürmək, yer dəyişdirmək mənasına gəlir) əvvəl yaranmışdı.

“*Erməni soyqırımı*” iddiasının tarixin digər dövlətlərində də səsləndirilməsinin arxasında məkrli niyyətlərin dayandığı sırr deyil. Məsələn, Türkiyənin NATO-ya tamhüquqlu üzv olmaq üçün müraciət etməsi və 1952-ci il fevralın 18-də bu müraciətə müsbət cavab verilməsi adı çəkilən hərbi quruma daxil olan dövlətlərdə, necə

deyərlər, qıcıq yaratdı. Başqa sözlə, əhalisi müsəlman olan Türkiyənin xristian ölkələrindən ibarət NATO-ya üzv olması gələcək partnyorlarda qısqanclıq hissi doğurdu. Bununla da, həmin ölkələr tərəfindən Türkiyəyə təzyiqlər başlandı və bu təzyiqlərdə əsasən “erməni soyqırımı” iddiası yenidən irəli sürüldü.

Türkiyənin, ümumiyyətlə, dünyada getdikcə artan nüfuzu, siyasi-iqtisadi, hərbi qurumlara üzv olması və həmin qurumlarda aparıcı mövqə qazanması tarixən bir sıra ölkələrin, xüsusilə Qərbin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu. Məhz elə bunun nəticəsində də rəsmi Ankaraya qarşı erməni təbliğatı mütəmadi xarakter almışdı. Faktlara diqqət yetirək. Türkiyə 1963-cü ildə Avropa İqtisadi Birliyi ilə (indiki Avropa İttifaqı) əməkdaşlıq barədə müqavilə imzalayandan az sonra, yəni 1965-ci ildə ilk dəfə Uruqvayda, Cənubi Kiprdə “erməni soyqırımı” tanınmışdır. Rəsmi Ankaranın Avropa İqtisadi Birliyinə tamhüquqlu üzv olmaq üçün müraciətindən sonra isə “erməni soyqırımı” iddiası daha kəskin şəkil almış və bu, 20-yə dək ölkə tərəfindən dəstəklənmişdir. Əlbəttə, burada, təkrar edirəm, Türkiyənin artan siyasi-iqtisadi, hərbi nüfuzunun doğurduğu qısqanclıq, bunun “həzm olunmaması” əsas rol oynamış və qondarma iddia qardaş ölkəyə qarşı təzyiqlə vasi-təsinə çevrilmişdir.

Hazırda da Ermənistan, əsasən, Qərbin rəsmi Ankaraya edilən təzyiqlərindən maksimum faydalanmağa çalışır: işğalçı dövlət ikili standartlardan faydalanaraq, qondarma “erməni soyqırımı”nın dünyada və Türkiyədə tanınmasına çalışır, bu “soyqırımı”na məruz qalmış ermənilərin varislərinə təminat ödənilməsinə cəhd göstərir, eyni zamanda, Türkiyənin şərq hissəsindən “torpaq payı” qoparmaq üçün müxtəlif vasitələrə əl atır.

Tarixi hadisələrə diqqət yetirdikdə ermənilərin hər zaman başqa xalqların və hökumətlərin hansısa bir ideyanı gerçəkləşdirmək üçün vasitəyə çevrildiklərinin şahidi olarıq. Məsələn, İstanbul Universiteti Atatürk İlkə (prinsip) və İncilərləri İnstitutunun direktoru, professor Cezmi Eraslan yazır ki, ermənilər əsrlər boyunca Anadoluda türklərlə bir yerdə yaşayıblar. XX əsrin əvvəllə-

rinə qədər Osmanlı imperiyasının bütün haqlarından faydalanıblar. Təəssüf ki, sonradan rus və Qərb imperializminin alətinə çevriləblər və bunun nəticəsində Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı dövlətini parçalamağa cəhd göstəriblər. Cümhuriyyət dönəmində də türklərlə ermənilərin birlikdə problemsiz yaşadığına dair fikirlərini bildirən professor Cezmi Eraslan onların son illərdə Türkiyəyə qarşı yönələn məkrinin arxasında Qərb imperializminin dayandığını diqqətə çatdırıb.

Erməni-türk münasibətlərindən danışarkən, **“Türk ocaqları”** İstanbul şöbəsinin başqanı, doktor **Cezmi Bayramın** da mülahizələrinə nəzər salmaq maraqlı olardı. Belə ki, o, XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmış erməni milliyyətçiliyinin əsas düşməninə türk milliyyətçiliyi olduğunu xatırladıb: *“Türk milliyyətçiliyinin düşməni yox idi, çünki türk milliyyətçiliyinin əsas qayəsi Osmanlı imperiyasını yaşatmaq idi. Ermənilərin o vaxtkı vətən torpaqlarının başqa bölgələrinə köçürülməsi zəruri bir qərar idi. Bu məsələ ətrafı səkildə araşdırılarsa, onda bizim basımızı aşağı edəcək heç bir iş görmədiyimiz aydın olar. Ermənilərə xatırlatmaq istərdim ki, gələcək böhtan və yalanla deyil, sülh və dostluqla qurula bilər”*.

Şotland əsilli amerikalı yazıçı **Samuel Uimzin** arxiv sənədlərinə əsaslanaraq yazdığı **“Ermənistan: terrorçu “xristian” ölkəsinin gizlinləri”** kitabında qeyd etmişdir ki, ermənilərin soyqırımı iddiası tamamilə əsassızdır, çünki 1919-cu il Paris Konfransından öncə bu məsələ amerikalıların da iştirak etdiyi xüsusi komissiya tərəfindən araşdırılmış və ermənilərin iddiasının sübutunun olmaması ilə yekunlaşmışdır. Bu baxımdan **Samuel Uimz** adı çəkilən əsərində həmin məsələyə hələ 1919-cu ildə hüquqi qiymət verildiyini və erməni iddiasının hər hansı əsasının olmadığını bildirmişdir.

Samuel Uimz kitabda ermənilərin hazırda yaşadıkları ərazinin Azərbaycan torpaqları olduğunu tarixi faktlar əsasında göstərmişdir. Yazıçı etibarlı mənbələrə əsaslanaraq ermənilərin bu ərazilərə köçürüldüyünü qeyd etmişdi. Daha sonra müəlif ermənilərin keçən əsrdən etibarən öz xülyalarını reallaşdırmaq üçün terror yolu seçdiklərini,

mənfur məqsədlərinə çatmaq üçün, hətta yeni tarixdə Xocalı kimi qətlə qatliamı törətdiklərini yazmışdır.

S.Uimz kitabında bir fəslə də Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə həsr etmiş və azərbaycanlıların ermənilərin terror və işğalçı siyasətindən tarix boyu əziyyət çəkdiyini vurğulamışdır. Onun qeydinə əsasən, kiçik Ermənistan dövlətinin əsas ixracını terrorizm, əsas idxalını isə xristian ölkələrindən xarici yardım təşkil edir.

Avstriyalı araşdırmaçı **Erix Fayql** 2007-ci ildə çapdan çıxmış **“Erməni mifomaniyası”** adlı kitabında isə hadisələrə tarixi baxımdan nəzər yetirmiş və türk tarixində ermənilərə qarşı soyqırımı olmadığını əminliklə bildirmişdir. Qeyd etmişdir ki, Avropa hələ Osmanlı imperiyası dövründə ikili standartlar tətbiq edir, erməniləri türklərə və azərbaycanlılara qarşı terror hücumlarına şirnikləndirirdi.

DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN YARANMASI TARİXİ

Müasir Azərbaycan dövlətinin kökləri Qafqaz Albaniyasına dayanır. Hazırda Dağlıq Qarabağ kimi tanınan ərazi vaxtilə həmin dövlətin bir hissəsi olub. Qədim mənbələrə görə, Albaniyanın etnik tərkibi yerli Qafqaz və türk xalqlarına aid 26 qəbilə birləşməsindən ibarət idi. Albaniya zəngin və nadir mədəniyyətə malik idi, onun 52 hərfdən ibarət əlifbası vardı. Eramızın 313-cü ilində xristianlıq Albaniyada dövlət dini elan edildi, müstəqil alban kilsəsi fəaliyyətə başladı. Gərgin və mürəkkəb şərait Albaniyanın müstəqilliyinin uzunmüddətli olmasına imkan vermədi. Eramızın 705-ci ilində Albaniya dövləti ərəb xilafətinin tərkibinə qatıldı. Bundan sonra ermənilərlə Bizansa qarşı ittifaq yaradan xilafət Albaniya ilə Bizans arasında mövcud olan sıx əlaqələri pozmaq məqsədi ilə alban kilsəsini erməni qriqorian kilsəsindən asılı vəziyyətə saldı.

Orta əsrlər dövründə Qarabağ Azərbaycanın indiki ərazisində o zaman mövcud olmuş türk-müsləman sülalələri tərəfindən idarə edilən dövlətlərin bir hissəsi olmuş və orada türkdilli xalqlar məskunlaşmışdı.

18-ci əsr, türk (Azərbaycan) sülaləsi olan Ca-

vanşirlərin başçılıq etdiyi Qarabağ xanlığının yaranması ilə əlamətdardır. Bu, Azərbaycan zadəganlarının irsi sülalə ənənəsinin hökm sürdüyü Azərbaycan xanlığı idi və burada məskunlaşmış etnik sülalələr arasında azərbaycanlılar üstünlük təşkil edirdi.

Qarabağ xanlığı ilə Rusiya İmperiyası arasında imzalanan Kürəkçay müqaviləsindən (1805) sonra xanlıq Rusiya imperiyasının hökumətlərinə altına keçməyə məcbur oldu. Bütün Qafqaz bölgəsini işğal etdikdən sonra Rusiya imperiyası ərazi üzərində öz nəzarətini yaratmaq və gücləndirmək məqsədi ilə müxtəlif vasitələrlə **“ayır-buyur”** siyasətini həyata keçirməyə başladı. İrandan və Osmanlı imperiyasından ermənilərin Qarabağa köçürülməsi və bununla da bölgədə demografik vəziyyətin süni yolla dəyişdirilməsi bu sahədə görülən geniş miqyaslı tədbirlərin bir hissəsi idi. **Rusiya-İran (1806-1813, 1826-1828)** və **Rusiya-Osmanlı (1828-1829)** müharibələrindən sonra ərazinin etnik tərkibi tamamilə dəyişdirildi. Təkcə 1828-1830-cu illər ərzində İrandan **40.000-dən çox**, Osmanlı imperiyasından isə **84.600** erməni köçürülüb, Azərbaycanda məskunlaşdırıldı.

1828-ci ildə Rusiya çarının əmri ilə işğal olunmuş Azərbaycan xanlıqlarının (İrəvan xanlığı və Naxçıvan xanlığı) ərazisində erməni vilayəti yaradıldı. Bu, Osmanlı imperiyasının “arxa qapısında”, münaqişə edən iki tərəf arasında dövlət qurumu yaratmaq və türkdilli xalqları birbirindən ayırmaq məqsədi daşıyırdı. 1836-cı ildə Rusiya çarı tərəfindən alban kilsəsinin ləğv olunması alban əhalisinin qəti şəkildə qriqorianlaşdırılması (erməniləşdirilməsi) ilə nəticələndi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti müstəqillik elan edən, lakin siyasi mərkəzi olmayan Ermənistan respublikasının hökumətinə İrəvan şəhərini (indiki Yerevan, əhalisinin 30 faizi ermənilərdən və başqa etnik qruplardan, 70 faizi azərbaycanlılardan ibarət idi) güzəştə getdi.

Ermənistan tərəfindən daşnaq hökumətinin baş nazirinin imzaladığı müqaviləyə əsasən Ermənistanın sərhədləri müəyyənləşdirildi və nəticə etibarlı ilə bu dövlətin 400.000 nəfər əhalisi olan Erivan və Eçmiədzin rayonları da daxil olmaqla 10.000 kv. km-dən ibarət ümumi ərazisi dəqiq-

ləşdirildi. Qarabağ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir hissəsi olaraq qaldı.

1918-ci ilin iyun-iyul aylarında Sülh və mehriban qonşuluq münasibətlərinə dair razılaşmanın əksinə olaraq, Ermənistan Respublikası Azərbaycana qarşı irimiqyaslı təcavüzə başladı. Naxçıvan şəhərinin işğalı, Azərbaycanın Zəngəzur və Qarabağ bölgələrinə kütləvi hücumlar 115 kəndin viran edilməsi və 7729 Azərbaycan vətəndaşının qətlə yetirilməsi ilə nəticələndi. Təxminən 50.000 nəfər yurd-yuvasından didərgin düşdü.

1921-ci il, 5 iyul tarixdə Rusiya Kommunist (bolşevik) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu qərar qəbul etdi: **“Müsəlmanlar və ermənilər arasında sülhün, aşağı və yuxarı Qarabağ arasında iqtisadi əlaqələrin, Azərbaycanla davamlı münasibətlərin qorunub saxlanması zərurəti əsas götürülərək, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan SSR-in tərkibində saxlanılsın və ona geniş regional muxtariyyət verilsin”**. Dağlıq Qarabağ ermənilərinə özünüidarə hüququnun verilməsi ilə eyni vaxtda əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan Zəngəzur və Qazax rayonunun bir hissəsi (9.000 kv.km.) Ermənistana verildi. Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın ümumilikdə 20.000 km² ərazisi Ermənistana verilmişdir.

1923-cü il, 7 iyun tarixdə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin “İnzibati mərkəzi Xankəndi (1923-cü ilin sentyabrında şəhərin adı dəyişdirildi və bolşevik lideri Stepan Şaumyanın şərəfinə Stepanakert adlandırıldı) olmaqla, Dağlıq Qarabağda muxtar vilayətin yaradılması” haqqında fərmanı qəbul edildi; eyni zamanda, Ermənistanda yığcam halda yaşayan üç yüz min azərbaycanlıya Sovet hökuməti və Ermənistan SSR tərəfindən hətta mədəni muxtariyyət verilmədi.

1948-1953-cü illərdə Ermənistanın azərbaycanlı əhalisi həmişə təzyiqləndirilib və bu da azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi deportasiyaları ilə nəticələnib. Rəsmi məlumatlara görə, 1948-1953-cü illərdə 250 mindən artıq azərbaycanlı Ermənistandan Azərbaycanın Kür-Araz ovalığı rayonlarına köçürülüb.

1987-ci il 18 noyabr tarixində Kremlin müşaviri **A.Aqanbekyanın** Dağlıq Qarabağın Ermənistan

SSR-ə birləşdirilməsi barədə bəyanatı ortaya çıxdı. Bu bəyanat milli ədavət hissənin daha da alovlanmasında və münaqişənin kəskinləşməsinə səbəb olur.

Noyabr-dekabr aylarında İrəvanda Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ vilayətinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi şüurları ilə nümayişlər keçirildi. 1988-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların kütləvi surətdə qovulması başladı. Azərbaycan hakimiyyət orqanlarının qərarı ilə qaçqınlar Bakı və Sumqayıtda yerləşdirildi. Fevral ayında münaqişənin ilk qurbanları: iki Azərbaycan vətəndaşı Əsgəranda (Dağlıq Qarabağ) öldürüldü.

1988-ci ilin 27-29 noyabrında Ermənistan SSR-in Guqark, Spitak və Stepanavan şəhərlərində azərbaycanlılara qarşı törədilən cinayət əməlləri nəticəsində 33 nəfər öldürüldü. Dekabr ayında Ermənistan SSR-də **220.000-dən çox** azərbaycanlı öz evlərindən zorla çıxarıldı. 1989-cu ilin 29 iyul tarixində Azərbaycandan Ermənistana gedən dəmiryol xətti Ermənistan ərazisində qatarlara edilən hücumlar nəticəsində bağlandı. Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistan tərəfindən təcrid edilməsi başlandı. 1 dekabrda isə Ermənistan SSR Ali Soveti Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi barədə qərar qəbul etdi. Bununla da, beynəlxalq hüququn əsas norma və prinsiplərini pozaraq, Ermənistan qonşu dövlətin ərazi bütövlüyünə qarşı iddialarını rəsmən elan etdi və Qarabağ müharibəsi başladı.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı çıxışlarında torpaqlarımızın azad ediləcəyini dəfələrlə vurğulamışdır. Xalqımız Ali Baş Komandana inanır və cənab Prezidentin ətrafında sıx birləşir. Bax, elə bu birlik, bu mütəşəkkillik deməyə əsas verir ki, əzəli Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ tezliklə azad ediləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan BAYRAMOV. Tarixi faciələrimiz: “De-

portasiya, repressiya və soyqırım”

2. Qəzənfəroğlu Mahmud. Mart soyqırımı daşnaq-bolşevik diktaturasının antiazərbaycan siyasətinin nəticəsi idi, “Xalq qəzeti”, 2005-ci il 30 mart. Erməni avantürizmi. Münaqişələr və onların yaranma səbəbləri.

РЕЗЮМЕ

АРМЯНСКИЙ АВАНТЮРИЗМ, КОНФЛИКТЫ И ПРИЧИНЫ ИХ СОЗДАНИЯ, ЛОГИЧЕСКОЕ ОКОНЧАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В. ХАНИЕВ

В статье фактами рассмотрены как за последний 2 столетие были преднамеренно переселены из Ирана, Турции и с других стран армян в Азербайджанских территориях, создании в регионах резня жителей, их переселений, оккупировать ихней земли, с поддержкой разных империалистических государств выкидывание идеи «армянский геноцид» против турков и мечты армян о создании великий Армении. Для того, что на будущем предотвратить ту или других план армян нужно знать и анализировать ситуаций.

SUMMARY

ARMENIAN ADVENTURISM, CONFLICT AND THE CAUSES OF THEIR CREATION, THE LOGICAL END OF THE DEMOGRAPHIC POLICY V. XANIYEV

Armenians in the last century, planned and purposeful manner in the article 2 of Iran, Turkey and other countries, the transfer of Azerbaijani territories, committed massacres against Azerbaijanis in different regions, displaced from their homes, reducing the occupation of their lands, some imperialist countries against the Turks, with the support of the so-called "Armenian genocide" Armenians of Armenia claims to be taken up and as a result has been popping facts about dreams. Armenians and other plans for the prevention of future offensive investigate the events that took place and it is important to know.

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yazılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokoluyla çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlovhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ
BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
Bakı şəhəri,
Şəfaət Mehdiyev
küçəsi 146,
tel: 440-99-71

Lisensiya: № 002559
Yığılmağa verilmə tarixi:
20.11.2015
Çapa imzalanmışdır:
18.12.2015
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeksi: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 5

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-nda ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisensiya: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇISI:
Vüqar MUSTAFAYEV

KORREKTOR:
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ:
Nazərin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamanı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

PILOTSUZ SUÜSTÜ MÜDAFIƏ ROBOTU – “DƏNİZCİ”

“Dənizci” terrorla mübarizə, sahillərin qorunması, liman və boğaz sahillərinin təhlükəsizliyi, müşahidə-müdafiə-kəşfiyyat funksiyasını icra edən, uzaqdan nəzarət və müşahidə ediləbilən, bəlli nöqtələrə getmə mərhələsində ətrafdan məlumat toplama və uyğun məntəqə seçmək məqsədilə qərar qəbuletmə qabiliyyətinə malik bir robot-katerdir.

Başlıca xüsusiyyətləri: uzaq məsafədən kəşfiyyat, gözləmə, sərhəd patrul xidməti və təminat tapşırıqları; muxtar, məsafədən idarəedilmə və lazım gəldikdə dəstək; muxtar yerdəyişmə, maneətanıma, aşma və yol izləmə; tapşırığa uyğun seçiləbilən faydalı yüklər; məlumat və görüntü əlaqəsi üçün etibarlı rabitə imkanı; bütün müasir sistemlərlə uyumluluq.

Tətbiq sahələri: liman, boğaz və dəniz ticarətinin təhlükəsizliyi; asimmetrik təhdidlərlə mübarizə; müşahidə, gözləmə və kəşfiyyat; sahil patrul xidməti; axtarış və xilasetmə; təminat dəstəyi.

ÇOXMƏQSƏDLİ ROBOT – “GEZGİN”

Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin maraqları çərçivəsində ölkə və dünya hərbi sənayesində özünəxas uğurları olan, tanınmış Aselsan şirkətinin son illərdə istehsal etdiyi hərbi təyinatlı robot-maşınlardan biri də quruda istifadəsi nəzərdə tutulan çoxtəyinatlı “Gezgin” robot-maşınıdır və aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

“Gezgin”in xüsusiyyətləri:

- müasir partlayıcılar və açılmamış sursatların, şübhəli cisimlərin axtarışı və məhv edilməsi;
- kamera ilə görünən və lazer hədəfgöstəricisi ilə “işarələnən” hədəfə silah sistemi ilə öldürücü atəş;
- müşahidə kamerası ilə kəşfiyyat-müşahidə aparabilmə qabiliyyəti;
- bir nəfər operator tərəfindən nəzarət imkanları;
- üzərindəki cihazların və robotun özünün təkmilləşdirilə və daha mürəkkəb cihazlarla təchiz ediləbilmə imkanları;
- bütün robot sistemləri ilə uyumluluq;
- şübhəli cisimlərin axtarışı, daşınması və zərərsizləşdirilməsi;
- kiçik çaplı silahıyla özünümüdafiə;
- müşahidə, müdafiə və kəşfiyyat məqsədli istifadə;
- alətlərin daşınması;
- rabitə qovşağı.

“GEZGİN” çətinkeçimli ərazilərdə məsafədən idarə ediləbilən, kiçik çaplı silah və manipulyasiyaedici qol da olmaqla üzərində müxtəlif cihaz və alətlər quraşdırıla bilən robot-maşındır.

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Bakı ş., Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 440-99-71

MƏSAFƏDƏN İDARƏ EDİLƏN “STOP” SİSTEMİ

“STOP” stabilləşdirici müstəvi üzərinə yerləşdirilmiş olan top, elektro-optik (EO) qurğularından ibarət və silaha komanda qurğusu (SKQ) vasitəsilə məsafədən idarə edilə bilən, hədəfi avtomatik müşayiət funksiyasına malik silah sistemidir. Bu sistem gecə və çətin görünüş şərtlərində adi gözlə görülməyən hədəflərin təsbitini, onların avtomatik olaraq tanınmasını, müşayiət edilməsini və atəş açılmasını təmin edir. Silahın nişangah xəttinin sistemin montaj edildiyi platformanın hərəkətlərindən təsirlənməməsi və hədəf üzərində qalabilməsi üçün modul stabilizə edilmişdir. Eyni zamanda hədəfi avtomatik müşayiət bacarığına sahib sistem ilə üzərinə yerləşdirildiyi platforma və ya hədəf hərəkət halındaykən dəqiq atış aparmaq olur. “STOP” sistemində silah qismində 20/25 mm və ya 30 mm-lik top istifadə edilməkdədir. Müxtəlif tapşırıqlar üçün müxtəlif qurğularla təchiz edilə bilər. Məsafədən idarə edilmə imkanı sayəsində qarşı tərəfin atəşinə məruz qalmadan hədəfə atəş açmaq da mümkün üstünlüklərdəndir. Sistemdə qadağan edilmiş sektorları tanıma və sursat seçmə, həmçinin atəş gücünü azaltma xüsusiyyətləri də var. “STOP” sistemi döyüş gəmilərində və ani müdaxilə botlarında istifadə üçün təyin edilmişdir. Kristal ekranı olan komanda pultu etibarlı və asan istifadə edilə biləcək şəkildə hazırlanmışdır. Qurğu belə hazırlanmışdır ki, hədəfin yeri, mərmnin dəyməsi, yan və yuxarı sapmalar, elektro-optik vasitələrin bilgisi, qalan mərmilərin sayı, sistemin çalışma məlumatları, nazlıq təhlükəsi siqnallarının simvolları kimi istifadəçiyə sistemin çalışmasıyla bağlı lazım gələn məlumatların hamısı ekranda görünür.